

TARİH KRİTİK

History Critique

3 Aylık Hakemli **Kitap** Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi
Quarterly Peer Reviewed Journal for Book Review and Review
Essays

Erişime açık yayın- Open access

Cilt/Vol. 3

Sayı/Issue

2

Nisan/April 2017

dergipark.gov.tr/tarihkritik

e - ISSN 2149-8733

TARİH KRİTİK DERGİSİ
Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review Essays

Cilt/Vol. 3 • Sayı/Issue 2 • Nisan/April 2017 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Doç. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Vice Editor
Ali ARSLAN

YAYIN KURULU/Editorial Board
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SİBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV

MUSAHHİH/Proofread
Yunus ALICI, Serhat DEMİR, Mustafa Hakan YILDIRIM,
Serkan GÖKBULUT

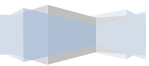
AĞ TASARIM/Web Designer
Hasan AKYOL

tarihkritik@gmail.com <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/tarihkritik/>

23 Nisan Mah. 11 No.lı Sok. 3/2 Turkuaz Apt. B Blok No 2 Şahinbey 27070 Gaziantep

Tarih Kritik Dergisi, tarih sahasında yılda dört kez Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında yayımlanan kitap tanıtımı ve incelemeleri dergisidir. Yazılar, derginin değil yazı sahiplerinin görüşünü yansıtır. Yazı sahipleri akademik ve hukuki olarak yazılarından sorumludur.

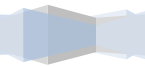
Journal of History Critique is quarterly published in January, April, July and October for book review and review essays on history. The writings reflect opinions of the authors, not that of the journal. Reviewers are responsible for their reviews in regard of academic and legal matters.

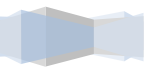
İÇİNDEKİLER/Contents

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	5
Ergenekon'dan Kağanlığa-Türk Model Devleti Göktürkler, Ahmet Taşağıl Sıla GÜNEY	6
Bizans Yeni Roma İmparatorluğu, Cyril Mango Hümevra TÜFEKÇİ	12
Çağrı Bey, Cihan Piyadeoğlu Ali Can TEKİNAY	16
Ahmet Bin Ya'kub Tarihi, Buğra Atsız Yunus AKTI	18
Vecihi Tarihi, Buğra Atsız Betül KAHRIMAN	21
Liberalizmden Sonra, Immanuel Wallerstein Abdullah KÖKTÜRK	25
Hacılar ve Sultanlar (1517-1638), Suraiya Faroqhi Büşra BULUT	30
Osmanlı'dan Günümüze Temizlik Tarihi- Tanzifat-ı İstanbul, Mehmet Mazak, Fatih Güldal Pelin DİVRİK	34
İstanbul Mahallelerinde Bir Gezinti, Hagop Baronyan Mevlüt KAYA	37
Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, Kemal H Karpat Nizamettin DOĞAR	43
Makedonya Meselesi (La Question Macédonienne), Joseph Aulneau Gassim İBRAHİM	48
Sultan II. Abdülhamid ve İstanbul'u, Vahdettin Engin Okan Can YILMAZ	53
II. Meşrutiyetin İlanında Halk Unsuru, İsmail Küçükılınç Ömer Şerif TURAN	57
Abdülhamid'i Deviren Kurşun, Hakan Özdemir Merve Büşra GÖÇEN	62
Avlonyalı Ferit Paşa Bir Ömür Devlet, Abdülhamit Kırmızı Talha Burak ÜNLÜ	66
II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi, Mehmet Kaan Çalen Tuba TEMEL	70

Rumeli'nin Esaret Günleri, Bogdan Filov Seda Nur ZENGİN	72
Yanya'nın Gözyaşları, Fazıl Bülent Kocamemi Ayşenur GÜLEN	77
Topyekûn Harp, Erich von Ludendorf, Çev. Aynur Onur Çifci, Erhan Çifci Zafer EFE	80
Atatürk'ün İhtilal Hukuku, Taha Akyol Fatih ERBAŞ	84
Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler, Cemil Koçak Hasan DEDE	91
İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası, Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu Ayten ÇELEBİ	94
Darbeler Tarihi, Cemil Koçak Havva YILMAZ NURCAN	104
Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?, Jacques Le Goff, Çev. Ali Berktaş Zafer SARAÇ	107
KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINE FOR REVIEWS	110

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Ergenekon'dan Kağanlığa Türk Model Devleti Gök Türkler

Ahmet Taşağıl,

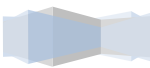
İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016, 352 sayfa, ISBN: 978-605-9241-94-6.

Sıla GÜNEY*

İslam öncesi Türk tarihi, genel Türk tarihi açısından üzerinde dikkatle durulması gereken bir alan olmasına rağmen ne yazık ki geçmişten günümüze bakıldığında belki de en çok ihmal edilen alan olmuştur, diyebiliriz. Tabii ki bu durumun en önemli nedeni olarak geçmişe doğru gidildikçe kaynakların yetersizliğinin artışı gösterilebilir. Ahmet Taşağıl, bu konuda ortaya koyduğu yetkin

---

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi.

çalışmaları ile Türk tarihinin başlangıç noktalarına ışık tutmakta ve günümüz Türk dünyasını daha net algılamamıza yardımcı olmaktadır.

Ahmet Taşağıl'ın eserine “Ergenekon'dan Kağanlığa Türk Model Devleti Gök Türkler” adını vermesi, aslında bu eserin yazılış amacını da ortaya koymaktadır. “Gök Türkler neden Türk tarihinde model devlettir?” sorusu eseri oluşturan ana sebeptir. Gök Türkler, Türk adını devlet adı olarak kullanmışlar; kendi dilleriyle yazdıkları yazıtlarda Türk milleti, Türk devleti ifadelerini kullanmışlardır. Ayrıca daha önce kurulmuş olan devletlerden farklı olarak Gök Türkler, tarihî kaynaklar çerçevesinde model bir Türk devleti oluşturmuşlardır, görüşü esere hâkimdir.

Yazar, eserinin ön sözünde Gök Türklerin Türk tarihinde model bir devlet oluşturduklarını, tarihî süreçte bu model devlet anlayışının nasıl organize bir şekilde devam ettiğini ve böylece Türk dünyasının temelini oluşturduklarını şu cümlelerle anlatmaktadır:

Karahanlıların ve hatta Gaznelilerin Gök Türk bünyesinden çıktıklarını anlayabiliyoruz. Ama, Oğuz Yabgu Devletinden başlayarak Selçuklu, Osmanlı, Türkiye Cumhuriyeti ve Ön Asya'da kurulmuş sayısız devlet ve beylik doğrudan Gök Türklerin devamıdır. Türk adı, Türk kimliği onların sayesinde özellikle yabancı kaynaklarda vurgulana vurgulana günümüze kadar ulaşmıştır. Geride kalanlar özellikle batıda Kuman, doğuda Kıpçak adlarıyla tanınarak Moğolistan'dan Macaristan'a, Kafkaslardan Mısır'a, Hindistan'a kadar yayıldılar. Kıpçak Türk kültürü adıyla günümüze Kazak, Özbek, Tatar gibi adlarla gelmiştir. Oğuzların tarihi kadar Kıpçakların tarihi de Gök Türklerle doğrudan bağlantıdır. Sibiry'a da yaşayan Türk boyları da Göktürkler zamanında açığa çıkan kültürlerini özgün biçimde korumayı başardılar. Sibiry'daki Türk boylarının en kalabalık ve önde gelenlerinden Kırgızlar, sonraki dönemlerde Tanrı Dağları havalisine yerleşmişlerdir. En uzaktaki Saha (Yakut)'lar dahi Gök Türklerin bünyesinde bulunmuştur.

Özellikle Çarlık Rusyası ve devamında Sovyetler Birliği döneminde Türk boylarına karşı uygulanan politikalar hatırlandığında, eserin Türk dünyası açısından önemi daha iyi anlaşılacaktır. Çarlık Rusyası döneminde misyoner şarkiyatçı Nikolay İvanoviç İlimskiy, Türk lehçeleri üzerine araştırmalar yapmış; lehçeleri kendine özgü birer dil haline getirme ve boylardan ayrı ayrı milletler yaratma gibi girişimlerde bulunmuştur. İlimskiy, “dil mühendisliği” olarak da adlandırabileceğimiz çalışmalarıyla lehçeler arasındaki ayrılıkları arttırmış; Türk topluluklarının birbiriyle anlaşabilmesi için Rusçanın kullanımının zorunlu hale getirilmesini sağlamıştır. Ruslaştırma politikası neticesinde, boyların arasına nifak tohumları serpilmiş, her bir Türk boyunun birbirine yabancılaştırılması sağlanmış ve Türk dünyası bu şekilde bölünerek asimile edilme yoluna gidilmiştir. Günümüzde dahi bu politikanın etkilerini görmek mümkündür. Bu açıardan bakıldığında *Ergenekon'dan Kağanlığa Türk Model Devleti Gök Türkler*; Türk kültürünü, devlet yapısını, boy sistemini tarihimiz açısından önemini düşünerek anlama noktasında herkesin faydalanabileceği bir eser olma özelliği taşıyor, diyebiliriz.

Eser, yirmi dokuz ana bölümden oluşmaktadır: “1. Gök Türk Devlet Modeli”, “2. Gök Türklerin Kökeni”, “3. Bağımsızlık Öncesi Gök Türklerin Faaliyetleri”, “4. Gök Türklerin Halk Tabakası”, “5. Bağımsızlığın Kazanılması”, “6. Dünya İmparatorluğu Haline Dönüşme”, “7. Dünya Hâkimiyeti Taspar Kağan Devri (572-581)”, “8. Doğu Gök Türk Devletinin Kaderi”, “9. Doğu Gök Türk Devletinin Eski Gücüne Kavuşması”, “10. Doğu Gök Türk Devletinin Gücünü Kaybetmeye Başlaması”, “11. Doğu Gök Türk Devletinin Çöküşü”, “12. Doğu Gök Türk Ülkesinde Karanlık Dönem”, “13. Sir Tarduşların Devleti (627-647)”, “14. Son Mücadele (Ch’e-Pi’nin Direnişi)”, 15. Hanedandan olmayan Diğer Küçük Türk Boylarının İlk Defa Çin ile Doğrudan Temas Kurmaları, “16. Doğu Gök Türk Ülkesinin Çin Hâkimiyetine Girmesi”, “17. Türk Beyleri Çin Devlet Hizmetinde 18. Türklerin Esarete Baş Kaldırmaları”, “19. Fetretin Genel Karakteri”, “20. II. Gök Türk Devletinin Yükselişi”, “21. Devletin Toparlanması ve Bilge Kağan”, “22. Gök Türk Yönetiminin Dağılması”, “23. Batı Gök Türkleri / İstemi Yabgu ve I. Gök Türk Devletinin Batıda Genişlemesi”, “24. Bağımsız Batı Gök Türk Devletleri”, “25. Ülkenin Bölünmesi”, “26. Çin Hâkimiyetini Tanımayan Batı Gök Türk Beylerinin Mücadeleleri”, “27. Türkistan Şehirlerinin Genel Durumu”, “28. Batı Gök Türklerin Devamı Olarak Türgişler”, “29. Karahanlı ve Gaznelilere Giden Yolda Karluklar”. Son kısımda ise Çin Kaynakları, Bibliyografya ve Dizin bölümleri yer almaktadır.

Birinci bölümde yazar, Gök Türk Devletinin dayandığı boy sisteminin iyi incelenmesi halinde daha sonraki asırlarda kesintisiz olarak Türk Dünyasına ulaşan bir köprü olduğunun anlaşılacağı fikrini ortaya koyuyor; Uygur, Karahanlı, Gazneli, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin bu model üzerinde yükseldiklerini belirtiyor.

Bu noktada Ahmet Taşağıl’ın erken dönem Türk tarihini aydınlatma hususunda komşu milletlerin dillerinde yazılmış tarihî kaynaklardan yararlanması onu bu alanda sayılı isimlerden biri haline getiriyor. Özellikle onun Türk tarihi hakkında çok ilginç ve önemli ayrıntılara yer veren Çin kaynakları üzerinde yoğunlaşması *Kök Tengri’nin Çocukları* adlı eserinde olduğu gibi bu eserde de dikkati çeken bir husustur. Çinliler, komşuları ve ilişkide oldukları milletler için her türlü ayrıntıya yer vermişlerdir. Taşağıl’a göre bu açıdan bakıldığında Çin tarihi, Türk tarihi bakımından bir hazine değerindedir.

Eseri oluşturan bölümler incelendiğinde tematik ve kronolojik usulün takip edildiği görülmektedir. Alt bölümlerde ise okuyucunun ilgisini çekebilecek çarpıcı başlıklar yer almaktadır.

“Ayukı/Hükümet” başlığı altındaki bölümde Gök Türklerin yönetim mekanizmasının tüm eski Türk devletlerinde görüldüğü belirtilmiştir. Türk tarihine baktığımızda Türklerin genel karakterinin bağımsızlık temeli üzerine kurulduğu görülür. Eserde ilgili bölümlerde bağımsızlık duygusuna verilen önem, model devlet olma üzerinden Gök Türklerle net bir biçimde aktarılmıştır: *Gök Türk Devleti 682’de istiklâlini yeniden kazandıktan sonra, devletin başlıca politikası, fetret devrinde yani ülkenin*

Çin esaretine düştüğü sırada (630-680 yılları arasında) Çin'e gitmek zorunda kalmış ya da zorla götürülmüş Türk boylarını yeniden geri getirmek, esaret altında yaşamaktan kurtarmak idi.

İkinci bölümde Gök Türklerin kökeni ve tarih sahnesine ilk çıktıkları yer probleminin ele alınmış olduğu görülüyor. Ahmet Taşağıl, sonuç olarak kaynaklardan edinilen bilgilere göre Gök Türkler, Hunların bir koludur, der ve Gök Türklerin kökeni hususunda Altay Dağlarının güney eteklerini merkez olarak kabul etmekte bir sakınca bulunmadığını belirtir.

Üçüncü bölümde bağımsızlıktan önce Gök Türklerin durumu ele alınmıştır: *Kaynaklardan anlaşıldığına göre devletin kurucuları 552'de bağlı oldukları Juan-juan'ları bozguna uğratarak devletlerini kurmadan önce de aşama aşama bazı kazanımlar elde ettiler.* Bu bölümde dikkati çeken bir husus, onların devlet kurma yolundaki ilk adımları sayılabilecek Çin akınlarında Gök Türklerle karşı askerî kuvvet çıkarılmayıp hile yoluna gidilmesidir. Taşağıl, Chou Shu'nun 27. bölümünden aldığı bu bilginin metnine de eserinde yer vermiştir. Yazarın ilgili bölümlerde Çin kaynaklarından aktardığı bu metinler, eseri daha ilgi çekici ve orijinal hale getirmiştir.

Dördüncü bölümde "Gök Türklerin Halk Tabakası" başlığı altında Töleslerin Gök Türk devletinin büyüme sürecindeki etkisi anlatılmıştır. Ayrıca Gök Türkler dönemindeki diğer boy teşkilatlanmalarının da ana şeması çizilmiş ve aralarındaki ilişki açıklanmıştır. Batı Gök Türk hanedanından gelen Türgişler, Gök Türk hanedanına yakın bir kabile olan ve Batı Gök Türk Devleti'nin sarsılıp yıkılmasına sebep olan Karluklar, II. Gök Türk döneminde çatışılan Dokuz Oğuzlar bunlardan bazılarıdır. Bu ilişkilerle vurgulanan boy sistemi, eserin oluşmasını sağlayan asıl mesajın verilmesini sağlıyor: Karluklar, Karahanlı ve Gazneli devletlerinin kuruluşlarına katkı sağlamış; Oğuzların alt yapısını oluşturan Türgişler ise Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarını kuranlar olmuşlardır.

Eserde anlatılan boy sistemi ile ilgili şu kısma da değinmek gerek. Ahmet Taşağıl, eserinde boy sisteminin Türk devletine katkılarının olduğu kadar olumsuz etkilerinin de olduğunu vurgulamıştır: *Gelişen savaş, siyasi ilişki, sosyal olayların oluşturduğu şartlarda boyların devletin en önemli dayanağı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Zaten henüz devletin kuruluş aşamasından önce kurucu kağan Bumin, Töles boylarınının 50 bin ailelik kısmını kendine bağladıktan sonra gücüne güvenerek, bağımsızlık yolunda önemli adımlar atmıştı. Devletin merkezî idaresinin çok güçlü olduğu anlarda önemli bir temel dayanak noktasını oluşturan boylar, siyasi otorite çözümlerinden anında etkilenmiş, istikrarsızlıkların daha da büyümesine yol açmıştır.*

Eserin ilerleyen bölümlerinde Gök Türklerin imparatorluğa dönüşme süreci Mukan Kağan, Taspar Kağan ve İşbara Kağan dönemi etrafında oluşturulan politikalar ve sonuçları bağlamında ele alınmıştır. Bu bölümlerde Gök Türk - Çin ilişkilerinde Çinli casusların faaliyetlerinin devletin sarsılmasında ne kadar etkili olduğunu görüyoruz. Eserde, özellikle Ch'ang Sun-sheng adlı casusun

üstün nişancılığı sayesinde devletin içine sızması ve bunun sonucunda devletin iç yapısı, hanedan üyelerinin zaafı ve aralarındaki ihtilafları öğrenmesi ile Gök Türkler üzerinde bölme uygulamalarının başlaması konusu ayrıntılarıyla aktarılmıştır. Çin entrikalarının Gök Türklerin yıkılışı üzerindeki etkilerini sekizinci bölümde görüyoruz. Bölme çalışmaları ve uygulanan entrikalarla birlikte zayıflayan Gök Türklerin ortadan kaldırılmalarının amaçlanmadığı da belirtilmiştir. Sui İmparatoru Wen, Gök Türk ülkesinde bu iç karışıklık durumunun devamının kendi çıkarlarına uygun olduğu kanaatindeydi.

Dokuzuncu ve onuncu bölümlerde Doğu Gök Türk Devletinin eski gücüne kavuşma süreci ve çöküşün nedenleri ele alınmıştır. On ikinci bölümde Gök Türk dönemi hakkında bize en önemli bilgileri veren Orhun Yazıtları'na göre başarısızlığın sebepleri ortaya koyulmuştur: *1- Devletin yıkılmasında birinci derecede sorumlu olarak başarılı kağanlardan sonra tahta geçen diğer kağanlar tutuluyordu. 2- İkinci derecede sorumlu millet idi. Millet devletine karşı görevlerini yerine getirememişti. 3- Üçüncü derecede tesir eden sebep Çinlilerin sürekli çevirdiği entrika ve uyguladıkları kurnaz siyaset idi.* Görüldüğü üzere Gök Türkler, yazdıkları kitabelerle Türk milletine kendi tarihini aktararak hatalarından ve diğer devletlerden bahsederek nasihat vermekte; gelecekte aynı hatalara düşmemeleri hususunda uyarılarda bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Orhun Yazıtları da Türk dünyasına Türk Model Devleti olarak Gök Türkleri işaret etmektedir, denilebilir.

Eserde başsız kalan halkın, Çin entrikalarına uygun bir şekilde nasıl parçalanacağını aktaran bölümler dikkat çekicidir. Bunlardan biri merasim ve protokol işleri bakan yardımcısı Li Pai-yao'nun sözlerinden oluşan bölümdür: *Gök Türkler dışarıdan bakıldığında tek bir millet gibi görünüyorlar ise de ayrı ayrı boylardan ibarettirler. Her boy kendi lideri tarafından idare edilmektedir. Bundan dolayı şimdi onların dağınık durumda olmalarından faydalanalım ve boylara göre ayıralım, boyların liderleri yalnız Çin İmparatoruna bağlansınlar. Kendi aralarında birlik ve bağlantı kurulmasın...* Bu politikayı Türklere karşı uygulamaya çalışan birçok devlet olmuştur; günümüzde de Türk dünyasında benzer politikaların etkisi görülmektedir, denebilir.

On beşinci bölümde Gök Türk devletinin ortadan kalkması ile başıboş kalan boyların durumları ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Devamında Doğu Gök Türk ülkesinin Çinliler tarafından idari bölgelere ayrılması konusuna yer verilmiştir. On yedinci bölümde ise Çin devlet hizmetine giren Türk Beyleri ayrı başlıklar altında sıralanmıştır.

On sekizinci bölümde bağımsızlık hareketlerinin patlak vermesiyle birlikte Türklerin esarete başkaldırma süreci anlatılmıştır. Devamında gelen bölümde Gök Türklerin Çin hâkimiyeti altında geçen elli yıldan fazla süre içindeki durumlarının kronolojik olarak ele alındığı görülüyor.

Yirminci bölümde İltiş Kutlug ile birlikte kurulan II. Göktürk Devleti süreci başlatılıyor. Çin'den kaçıp kurtulan Tonyukuk'un Kutlug'a katılma süreci ve daha sonra Kapgan Kağan'ın politikası

çerçevesinde devletin durumu aktarılıyor. Devamında Bilge Kağan ile devletin toparlanma sürecine girmesi konusuna yer veriliyor. Bu noktada Tonyukuk ile Bilge Kağan arasında geçen diyaloglar oldukça dikkat çekici ve düşündürücüdür. Tonyukuk'un mükemmel bir stratejist olduğunu bu bölümlerde net bir şekilde görmek mümkündür: *Basmillar şu an Peit'ing (Beşbalık)'de bulunuyorlar. Tatabı ve Kitanlar ise doğudalar, aralarındaki mesafe çok uzak. Güçlerini birleştirip birlikte hareket edemezler. Eğer gelirlerse üç gün önceden kuzeye doğru çekiliriz. Yiyecek vesair levazimatları biter, geri giderler. Basmilların gücü az (hafif)dır. İlk önce onlar varırlarsa savaşırız.*

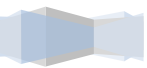
Yirmi ikinci bölümde 734-742 yılları arasında gelişen olaylarla beraber Gök Türk yönetiminin dağılma süreci işlenmiş; bu devreyle ilgili Çin kaynaklarındaki bilgilerin azlığından da bahsedilmiştir. Taşağıl, bu durumu Gök Türklerin artık T'ang hanedanı için bir tehlike oluşturmamalarına bağlamaktadır.

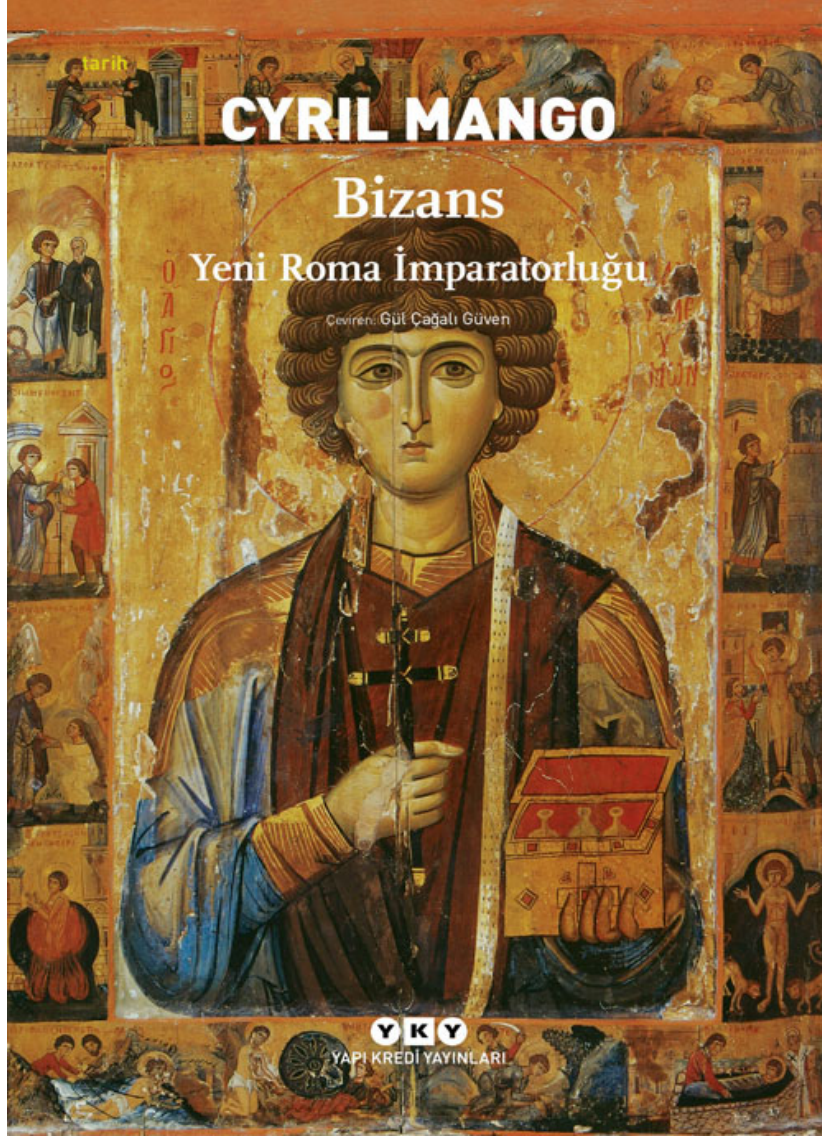
Yirmi üçüncü ve yirmi dördüncü bölümde yazar, İstemi Yabgu dönemi Batı Gök Türk devletini ve Tardu dönemi bağımsız Batı Gök Türk dönemini ele almıştır. Devamında ülkenin bölünme sürecine yer verilmiştir. Bu bölümdeki “Yeni Boy Örgütlenmesi (Türk Tarihinde Dönüm Noktası)” alt başlığı Türk model devleti anlayışı kapsamında önem arz eder: *Işbara Kağan, ülkesini on boya böldü. Her boya idare eden reise birer ok verildi. Bundan sonra unvanları On Şad ve On Ok şeklinde söylenmeye başladı (...) Her bir boya bir erkin idare edecekti. Bundan sonra bütün yeni teşkilatlanmadan çıkan boylara genel olarak On Boy / On Ok adını verdiler.* Taşağıl'a göre bu olay, Batı Türklüğü için bir dönüm noktasıdır; 24 Oğuz boyuna, Türkmenlere, Selçuklulara ve Osmanlıya giden yol böyle açılmıştır.

Yirmi altıncı bölümde Çin hâkimiyetini tanımayan Batı Gök Türk Beylerinin mücadelelerine yer verilmiştir. Devamında gelen bölümde Türkistan şehirlerinin (Turfan, Karaşar, Kuca, Kaşgar, Hoten, Semerkand, Taşkand, Fergana, Hami) durumu ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Son bölümlerde eserin yazılış amacı olan boy sisteminin getirileri olarak görülen Türk model devlet anlayışının yansımalarına yer verilmiş; “Batı Göktürklerinin Devamı Olarak Türgişler” ile “Karahanlı ve Gaznelilere Giden Yolda Karluklar” başlıkları ele alınmıştır.

Ergenekon'dan Kağanlığa Türk Model Devleti Gök Türkler, Türk tarihini yeniden okumaya ve anlamlandırmaya yönelik alanına sonsuz katkılar sağlayabilecek nitelikte bir eser. Tarihimizi günümüz Türk dünyasını da içine alarak tek bir kaynağa Model Devlet Gök Türklere götüren bu eser, yalnızca akademik düzeye değil, tüm tarih okuyucularına hitap edecek bir kaynak olması yönüyle de dikkati çekmektedir.

Bizans Yeni Roma İmparatorluğu

Cyril Mango

İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Ağustos 2016, 343 sayfa, ISBN:978-975-08-1410-5

Hümeyra TÜFEKÇİ*

Cyril Mango, Oxford Üniversitesi'nde Modern Grek Dili profesörüdür. Exeter College öğretim üyeliğinin yanı sıra, Bizans sanatı, arkeolojisi, tarihi ve edebiyatı üzerine pek çok makale ve kitabın yazarıdır. Bu kitap Türkçeye birinci baskısını; Haziran 2008'de yapmış olup, üçüncü baskı geçtiğimiz aylarda "Yapı Kredi Yayınları" tarafından değişiklik veya

*Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, İstanbul, humeyra.tufekci@yahoo.com

ekleme yapılmadan tekrar yayınlanmıştır. Eser bölümlerini kronolojik olarak ayırmak yerine; toplumun yapısını oluşturan faktörler, kurumlar, siyasi sistemler, dini ve ideolojik etki açısından sınıflandırarak ayırmıştır. Kitabın bu şekilde kısımlandırılması içindekiler bölümüne baktığımızda da anlaşılabilir üzere; kitabın okunmasını daha keyifli, belli kalıplardan uzak ve anlaşılabilir hâle getiriyor. Keyifli bir okuma sağlamasının yanı sıra yazar, gerek bibliyografyasıyla gerek anlatımıyla akademik imajının dışına çıkmamayı da başarıyor.

Eserin bölümlerine baktığımızda; Birinci Kısım; Bizans Yaşamının Çeşitli Yönleri, İkinci Kısım; Kavramsal Bizans Dünyası, Üçüncü Kısım; Miras olarak adlandırılmış ve bunlar kendi içlerinde de alt başlıklara ayrılmıştır. Eserin ilk sayfalarında, Bizans Yaşamının Çeşitli Yönlerinin alt başlığı olarak bizi “Halklar ve Diller” karşılamaktadır. İlk ele alınan konunun bu olması bize, Bizans’ı daha iyi anlatmayı sağlamıştır. Halkın ve dillerin birbirini tamamlayan ve geliştiren öğeler olduğunu ve bunun Bizans toplumuna yansımalarının güzel bir incelemesini sunmuştur. Bizans toplumunda kimlik inşasında dilin önemini ve gerekliliğini göz önüne sermiştir. Bizans İmparatorluğu’nun ve halkının kimliğinin en önemli diğer bir parçasını ise din oluştuyordu.

Bizans Yaşamının Çeşitli Yönleri’nin alt başlığı olan “Muhalif”ler bölümünün ilk sayfalarında bu duruma dair güzel betimlemeler mevcut. Mango bu durumdan şu şekilde söz eder; *“Tek Tanrı, tek imparatorluk, tek din – bunlar Bizans siyasal düşüncesinin köşe taşlarıydı. Din, kutsal yazılar ve kilise babalarının tefsirleri temelinde, Kilise’nin ekümenik konseyleri tarafından tanımlanıyordu, ama dine herkesin riayetini sağlamak imparatorun görevlerinden biriydi – hatta işin doğrusu en yüce göreviydi. Zira bir başka imparatorluk kanunundan alıntılarsak, ‘Devletimiz, resmi görevler, fiziksel zorluklar ve ter dökmekten ziyade, din sayesinde kaim olacaktır.’ Tebamızın güvenliği için tanrının inayeti ile bize verilmiş olan sivil yasaları uygulamak için bütün imkânlarımızla çabalarken’ diye yazıyordu İmparator Iustinianos. ‘ruhlarımızın kurtuluşu için şekillendirilmiş kutsal yasalar ve kuralların uygulanması için daha da büyük bir hevesle işe koyulmalıyız” (s.100).*

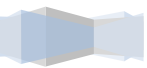
Buradan da gayet net anlaşıldığı üzere din, Bizans toplumuna temel bir dayanak görevi görüyordu ve her şeyin üzerinde tutuluyordu. Ortodoksluk din olmaktan ziyade temel bir doktrin olarak kabul edilmiş ve Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesini yüceltmeye dayanıyordu. Bu temel inanç ve kabulden ufak bir sapma dinsizlik olarak kabul görüyordu (s.101). Eser bu bölümünde, muhalif görüş taşıyan bu kimseleri, yaşanan olaylar ve Bizans’a etkileri açısından anlatmıştır. Kuşkusuz bu muhalif görüşler Ortodoksluğun mutlak zaferini temsil ediyordu. Tüm bu hareketlerin ve gelişimlerin yanında manastırlar kendi içerisinde büyüme sağlayan farklı bir hareket olarak boy göstermiş ve gelişmiştir. Bu günkü Bizans tarih yazımında önemli bir yere sahip olan manastırlar, bünyesinde çok fazla yazma eser ve kayıt bulundurmaktadır. Mango bu bahsi, Manastır Hareketi (Monastisizm) alt başlığı olarak ele almıştır. Ortaya çıkışından Bizans’ın sonuna kadar detaylı bir değerlendirmeye tabi tutarak keşif hayatlarından menkıbeler sunmuştur. Manastırları sadece Bizans içerisinde değil genel bir öğreti ve hareket olarak tanımamıza yardımcı olmuştur. Ancak mekânsal bir manastır algısından eserini tam anlamıyla kurtaramamıştır. Manastırcılığın Konstantinopolis’e ulaşımı ve tasvir kırıcılığın manastırlara etkisinden de beslenebileceğimiz bilgiler sunmuştur. Mango’nun yaklaşımları ve değerlendirmeleri somut gerçekliğe dayanan soyut yorumlamalar olmuştur. Bunu özellikle din alanına dair yaptığı yorumlarda daha çokça görmekteyiz. Akademik bir çalışmada belki bu bir kusur sayılabilirdi, ancak anlatımı ve verdiği örnekler, anlattıklarını destekleyerek okuyucuyu tatmin edebilecek gerçekliktedir. Kitabın en dikkat çekici kısmı ise; Kavramsal Bizans Dünyası’nın alt başlığını oluşturan “İyi ve Kötü’nün Gözle Görülmez Dünyası” isimli bölüm olabilir. Mango bu bölümün giriş kısmında bizlere Bizans’ın gözüyle açıklayıcı bir bakış açısı sunmuştur; *“Bizanslıya göre, aslına bakılırsa bütün Ortaçağ insanlarına göre, doğaüstü son derece gerçek ve alışılmış bir anlamda mevcuttu. Öteki dünya gündelik yaşamı sürekli bir biçimde etkilemekte kalmıyordu; aynı*

zamanda dünyevi varoluşun kısacık bir daha yüce ve sonsuz gerçekliği de içeriyordu. Bizans 'dünya görüşü'nün her anlatısı her anlatısı kaçınılmaz olarak doğüstü ile işe başlamak zorundadır" (s.167). Burada bahsi geçen anlatım Bizans'a dair kafamızda çok net bir algı oluşturmakla beraber, Mango'nun soyut yorumlamasını da destekler niteliktedir. Bu dünyada olduğu gibi öteki dünya tasvirleri de hiyerarşik bir düzen betimler; "Erat denilebilecek sıradan şeytanlara ek olarak, şeytanlar arasında bir de uzmanlaşmış işlevlere sahip bir subay sınıfı da vardı. Sık sık özellikle zayıf olan keşişlere saldıran zina şeytanından ve can sıkıntısı yada ümitsizlik şeytanından (*akediai*) söz edildiğini duyuyoruz. Uyku ve esneme şeytani, kilisede ayine katılan müminleri uykuya daldırmakla uğraşır. Bu şeytanlardan bazıları, cehennem hiyerarşisinde askeri bir rütbeye sahipti – yüzbaşı ya da binbaşı gibi. Hipodromun şeytani, ikinci kategoriye mensuptu ve hipodrom oyunlarının çok ender bir ritüel düzeyine dönüştüğü 10.yüzyılda hâlâ etkindi" (s.180).

Verilen bu örnekler dâhilinde baktığımızda şeytanların günlük hayatın işleyişine etki edecek varlıklar olarak karşılık bulduğunu görüyoruz. Bunları bir araştırmacının ve tarihçinin incelemesine değmeyecek konular olduğunu kabul etmek yanlış olur çünkü Bizanslı insan için şeytan hayatına etki eden bir gerçeklikti. Bu iyi ve kötü güçler arasında gerçekleşen bir muhabere alanıydı (s.176). Kitap aslında insan hayatının ve Bizans'ın her katmanını gözler önüne sermeyi başarabilmiştir. Bizlere tarihi gerçekliğin sadece maddi olgular ya da görülebilenin yazılması olmadığını, insan hayatına etki eden pek çok şeyin iç içe geçmiş bir gerçekliğin algılanmasıyla mümkün olabileceğini de gözler önüne serebilmiştir.

Kitabın en son konusu ise "Sanat ve Mimarlık" başlığıyla ele alınmıştır. Tüm bu gidişat ve sınıflandırma okurken de anlaşılabilir üzere son derece isabetli olmuştur. Dille başlanan tüm bu anlatım sanat ve mimariyle bitirilebilirdi. Bu gün Bizans'ın dili kullanılmayan ve herkesçe bilinmeyen bir dil olabilir, ancak mimarisi ve sanatı bu günde kendini var etmekte ve hikâyesini bize en büyük miras olarak anlatabilmektedir. Yazar bu sıralamayı bilinçli bir tercih olarak yapmış ya da yapmamış olabilir, ama bu durum bize bilinçli ve dokunaklı bir tercih olarak yansımıştır.

Kitap ele aldığı her başlığın hakkını; gerek detaylı ve örnekli anlatımı, gerekse yazarın donanımıyla kaleme aldığı yorumları açısından olsun, insanın üzerinde anlaşılabilir ve yadırganamayacak bir etki bırakmaktadır. Kitap Bizans dünyasına ve bu alanda çalışan ya da meraklısı olan okuyucularına büyük bir kazanım sağlamayı başarmıştır. Mango'nun düzgün anlatımı titiz bir çalışmayı ve donanımı diğer pek çok eserin arasında öncülleyebilecek koşullara sahiptir. Bizans alanında yapılacak çalışmalarda akademik olmakla beraber nefes alınacak bir pencere olma vazifesi de gösterebilir. Bu günden Bizans'a ve Bizans'ın insanlarına dair bakış açımıza büyük oranda etki edebilecek detaylı bir eserdir.

Çağrı Bey-Selçukluların Kuruluş Hikayesi

Cihan Piyadeoğlu

İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, 160 sayfa, ISBN: 978-605-114-431-3.

Ali Can TEKİNAY*

Kitabın yazarı genç diyebileceğimiz bir isim olup, Selçuklu tarihiyle yakın ilişki içinde bulunan Doç. Dr. Cihan Piyadeoğlu'dur. Yazarın bu çalışmayla günümüzde hepimizin göz önünde bulundurduğu Osmanlı Devleti'nin, devlet teşkilatının bazı alanlarında önemli rol almasına rağmen geri plana atılan

* Lisans 4. Sınıf Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, alicantekinay@gmail.com

Selçuklu Devleti'ne yoğunlaşmamızı amaçlamaktadır. Bu çabasında Çağrı Bey üzerinden yapmaktadır.

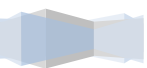
Eser 160 sayfa ve 3 bölümden oluşur. İlk bölüme geçmeden önce giriş kısmında 10.yy'da ortalarında Selçukluların kurulduğu coğrafyanın coğrafi ve siyasi şartları özet mahiyetinde anlatılmakta. Böylece okuyucunun kitabın ilerleyen bölümlerinde nelerle karşılaşacağını ufak bir ip ucu verilmektedir.

İlk bölüme adım attığımızda karşımıza Selçuk Bey'in faaliyetleri çıkmakta. Selçuk Bey'in ölümüne kadar Çağrı ve Tuğrul Beyler geri planda iken bu ölümle birden ön plana atıldıkları görülür. Ayrıca dönemin konjonktürel şartlarıyla beraber yazarın anlattıklarını harmanladığımızda kuvvetler arasındaki ittifak sisteminin sürekli değişmekte olduğunu anlamak zor olmayacaktır. Bildiğimiz üzere eski Türk devletlerinin kuruluş aşamasında kaynak eksikliğinden zati sağlıklı yorumlar yapmak mümkün değildir. Doç. Dr. Piyadeoğlu'da birçok kaynağa başvurmasına rağmen Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi hakkında mutabık bir tarih ve asker mevcuduna karar kılammıştır. Müellifin bu seferlerdeki asıl başarıyı Türklerin savaş sahasında ok kullanımına bağlaması kayda değerdir (s. 32). Ayrıca ilerki yıllarda gerçekleşen toprak kazanımları ve diğer grupların Çağrı ve Tuğrul Bey'in idaresine girmesinin bu zaferle ilişkilendirilmesi realist bir tespittir. Şüphesiz 1015-1020 arasında gerçekleşen keşif seferleri Doğu Anadolu coğrafyasının fethi, yaşamaya elverişli olduğu fikrini uyandırdı ve ardından Selçuklu Beylerinin o topraklara doğru harekete yönelmesini teşvik etti. Ardından ilerleyen yıllarda Tuğrul ve Çağrı Beylerin Gazneliler ve Karahanlılarla yaşadığı siyasi süreçler, kendilerine yurt arayışları kronolojik olarak işlenmektedir. Yazar, Gazneli Mesud'un Tuğrul ve Çağrı Bey'i hafife aldığı ayrıca yaptığı uygulamalarla da Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna zemin hazırladığını ısrarla vurgulamıştır (s. 38).

Hemen akabinde Selçukluların bağımsızlık sürecini işlendiğini görmekteyiz. Bu süreç işlenirken anlatılan hadiselerde vezir, hükümdar, vali konuşmalarına yer verilmesi inandırıcılığı artırmaktadır. Selçukluların Horasan'a gelmeleriyle başlayan olaylar devletin kuruluşuna mal olan Dandanakan Savaşı sonuna kadar soluksuzca, sıkılmadan okunabilir. 1035-1040 arasında vuku bulan savaşlarda genellikle Selçuklular galip gelmiş, Gazneliler bir iki ufak zafer dışında başarılı olamamıştır. Piyadeoğlu bu durumu Selçukluların askeri alandaki birliğine karşılık, Gazneli askerlerinin itaatsizliğine ve Çağrı Bey'in askeri dehasına bağlamakta (s. 51, 52). Türklerin gerçekleştirdikleri yağma faaliyetleri ve Tuğrul-Çağrı-İbrahim Yinal'ın ayrı gruplar halinde yaşamaları henüz daha birlik içinde olmadıklarının işaretidir. Yazarın anlattıklarından 1038 tarihinde Nişabur'da hutbede Tuğrul Bey'in adının okunmasını bağımsızlık yolunda atılan önemli bir adım olarak görmek yanlış olmaz (s. 64, 65). Yalnız ülkemizde herkesin hayırla andığı Selçukluların bayram namazı için toplanan Gazneli ordusuna ok yağdırması Selçukluların dini inançlara yeterince saygılı olmadığını kanıtlar niteliktedir (s. 71). Müellifimizin böyle bir ayrıntıya değinmesi hadiselerle tarafsız yaklaştığı izlenimini kuvvetlendirmiştir.

Devletin bağımsız olmasını sağlayan Dandanakan Savaşı'ndaki olaylar ayrıntılı şekilde değerlendirilirken zaferin müneccimin öğrencisi olan Mollazadeye bağlanmasının gerçek olması düşünülemez. Yazarın bahsettikleri hakkında genel anlamda müspet fikirler belirtirken bir konuda eksikliğinin olduğuna değinmemek hata olur. O da şüphesiz 1035-1040 arasında Nesa, Telhab, Ulyaâbâd, Dandanakan Savaşları ve Selçukluların yıldan yıla değişen göç hareketlerini harita üzerinde bize sunmayı düşünmemesidir.

Eserin ikinci bölümünde Dandanakan Savaşı'ndan sonra 3 kardeşin devlet içerisindeki durumu ve Çağrı Bey'in faaliyetleri işlenmiştir. Bilindiği gibi Çağrı Bey kardeşi Tuğrul Bey'e sultanlığı bırakmış durumda idi. Ancak her 3 liderde kendi egemenliğindeki topraklarda hutbe okutup para bastırmıştır.

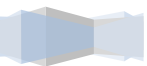

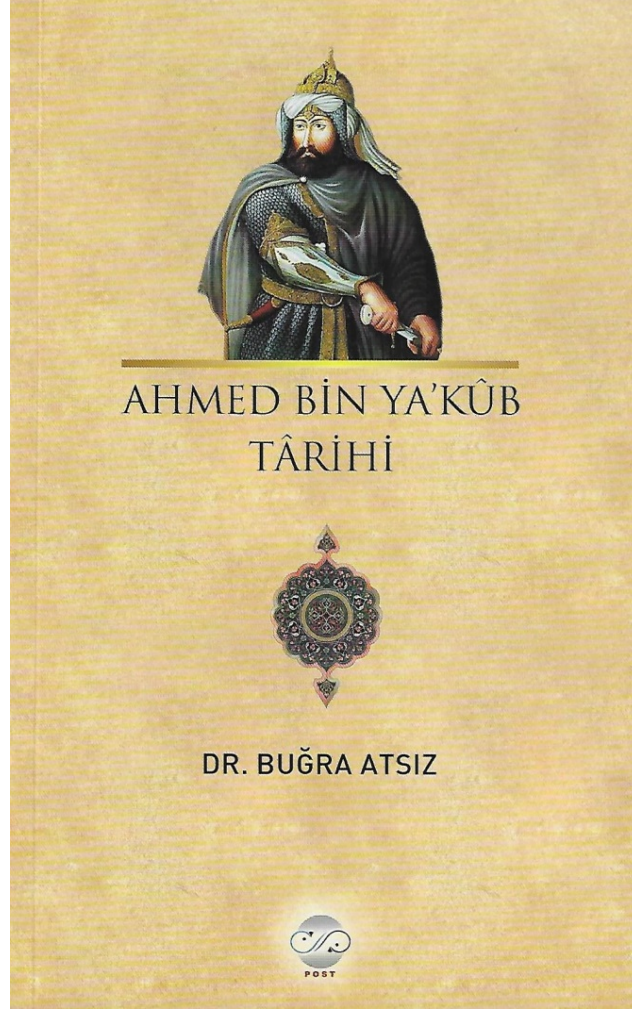
Bu yönetim biçimi eski Türk devletlerindeki çift başlı yönetim sistemiyle ilişkilendirilebilir. Cihan Piyadeoğlu'nun verdiği örneklerden Tuğrul Bey'in otoriter bir lider vasfında ülkeyi yönettiği anlaşılır (s. 108). Zaten Tuğrul Bey'in Selçuklu toplulukları üzerinde idari anlamda daha etkin rolde bulunduğu açıkça ortadadır. Yazar da bu doğrultuda hareket edip Çağrı Bey'in belirli konularda Tuğrul'un isteklerine itaat eder vaziyette olduğunu belirtiyor (s. 109). Çağrı Bey'in fetih faaliyetlerini bulduğumuz alt başlıkta ilk başta kendisi Belh, Harizm için Gaznelilerle ilgili yaptığı mücadelelerde sefere çıkmıştır. Yıllar geçtikçe hastalığının artması sonucu genç yaşta oğluna büyük bir misyon yükleyerek onu Gaznelilere karşı sefere göndermiştir. Nitekim oğlu Alp Arslan çıktığı mücadelelerden tecrübesiz olmasına karşın galip gelmiştir. Gazneliler-Selçuklular arasında yıllarca süren amansız rekabetin en sonunda barışla nitelenmesi iki taraf adına olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Yalnız bu barışın imzalanmasında Tuğrul Bey'in ilerlemiş yaşında etkisi göz ardı edilmemelidir. Akabinde Karahanlılarla da barış yapıldı ve Çağrı Bey'in hiç alışık olmadığı savaşı bir hayat başladı. Bu savaşı dönem kısa sürüp Sistan Sorunu doğunca Çağrı Bey, Musa Yabgu'ya saldırarak hanedanı dökecekken Tuğrul Bey'in otoritesiyle büyük felaketin önüne geçilmiştir (s. 121). Şüphesiz Sistan Sorunu önlenmeseydi Osmanlı Devleti'nde Ankara Savaşı sonrası yaşanan Fetret Devri'nin benzerini Selçuklu Devleti'nde de görmek pek zor olamayabilirdi.

Çalışmanın üçüncü bölümü ve sonuç kısmında benzer değerlendirmeler yapılarak Çağrı Bey'in kişiliği üzerinde durulmaktadır. Yazarın burada ısrarla altını çizdiği nokta Çağrı Bey'in askeri kişiliğidir. Özellikle Dandanakan Savaşı'ndaki rolünü vurgulayıp devletin kuruluşunu ona bağlamaktadır. Piyadeoğlu'nun Çağrı Bey'i fazlaca övüp Tuğrul Bey, Musa Yabgu gibi diğer komutanlara haksızlık yaptığını düşünmeden edemiyoruz. Eserin en sonunda da 961 tarihinden 1059'a kadar geçen hadiseler kronolojik bir cetvelle aktarılır ve eser noktalanır.

Eserden genel olarak tarihçiler ve biraz da genel kültür düzeyi yüksek olan bireyler faydalanabilir. Dil günümüz Türkçesine oldukça yakın olup anlatımda sade ve akıcı bir üslup görülür. Olaylar aktarılırken kronolojik bir sıra takip edilmiştir. Hicri takvimlerin karşılığı olarak miladi tarihlerin verilmesi okuyucuyu yıl hesaplama derdine girmekten kurtarmıştır. Lâkin yazarın onca savaş ve göç hareketlerini harita, tablo gibi hiçbir yardımcı kaynak kullanmadan olduğu gibi aktarmasının son derece hatalı olduğu aşikardır. Buna ek olarak dipnotların sayfa altına değil de bölüm sonuna konmasında bir başka kusurlu harekettir. Dipnotları okumak isteyince sürekli sayfa çevirme ihtiyacı duymamız, dikkatimizi dağıtacağı gibi kitapla olan ilişkimizde soğutabilir.

Netice olarak Doç. Dr. Cihan Piyadeoğlu günümüz tarih dünyasında Osmanlı Devleti'nden dolayı geri planda bulunan Selçuklu Devleti'ni, Çağrı Bey üzerinden anlatma düşüncesi ile yazdığı eserinde birkaç ufak hata dışında başarılı olduğu söylenebilir. Kitabı tamamladığımızda Selçuklu Devleti'nin kuruluş hikayesindeki isimlerin başında gelen Çağrı Bey'i gelecek nesillere aktarmamız gereken bir lider olması gerektiği izleniminin uyanması hiçte zor değildir.

Ahmed Bin Ya'kub Târihi

Buğra Atsız

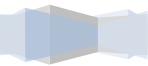
İstanbul, Post Kitap, 2016, 87 sayfa, ISBN: 978-605-83656-6-7

Yunus AKTI*

Osmanlı Tarihi'ni anlatan birinci el kaynaklar dönemin şahidi olduklarından tarih ilmi için çokça fayda gösterir. Osmanlı'da tarih yazma geleneği IV. Murad zamanında da devam etmiş; Kâtip Çelebi, Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, Mehmed Halife ve Vecihi Hasan Efendi gibi müverrihler dönemi aydınlatan şahıslar olmuşlardır. Bunların yanında Ahmed bin Ya'kub da kısa da olsa bir "Tarih" kaleme almış, diğer müverrihler gibi o da devrin olaylarını aktarmaya çalışmıştır. Müellifin belirttiğine göre eser hicri 1062 senesinde nihayete erdirilmiştir.

Ahmed bin Ya'kub Tarihi tek nüsha olarak bulunmuştur. Dr. Buğra Atsız; *Vecihi Tarihi*'ni çalıştığı sırada mezkûr eseri bulmuş, ancak yayınlama imkânını şimdi bulmuştur. Leiden'de tek nüsha ve 36 sayfa olarak bulunan eser; Sultan IV. Murad, Sultan İbrahim ve Sultan IV. Mehmed dönemlerine değinmektedir.

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, yunus.akti@stu.fsm.edu.tr

Ahmed bin Ya'kûb Tarihi'ne geçilmeden önce eser hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Sonra ise; Leiden kataloğundaki tanıtıma yer verilmiştir. Nüshanın Osmanlıca hâli ile çevirisi kitapta karşılıklı olarak yer almaktadır. İlk sayfa 14, geriye kalan sayfalar ise 15 satır halinde kaleme alınmıştır. Orijinal metnin satırları numaralandırılmış, yanındaki sayfada satır numaralarının karşılığındaki çeviriler yer almıştır.

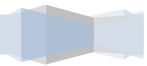
Ahmed bin Ya'kûb, olayları “*Hikâyât-ı Sultân Murâd Han el-Gâzi İbn Sultân Ahmed Han*”, “*Hikâyât-ı Sultân İbrâhim Han İbn Ahmed Han*” ve “*Hikâyât-ı Sultân Mehmed Han İbn es-Sultan İbrâhim Han*” başlıkları altında anlatmıştır. Müellifimizin bizzat dönemi görmüş olması, eserin önemini arttırmaktadır. Eserin içerisinde yer alan ifadelerden onun bu dönemde yaşadığı anlaşılmaktadır.

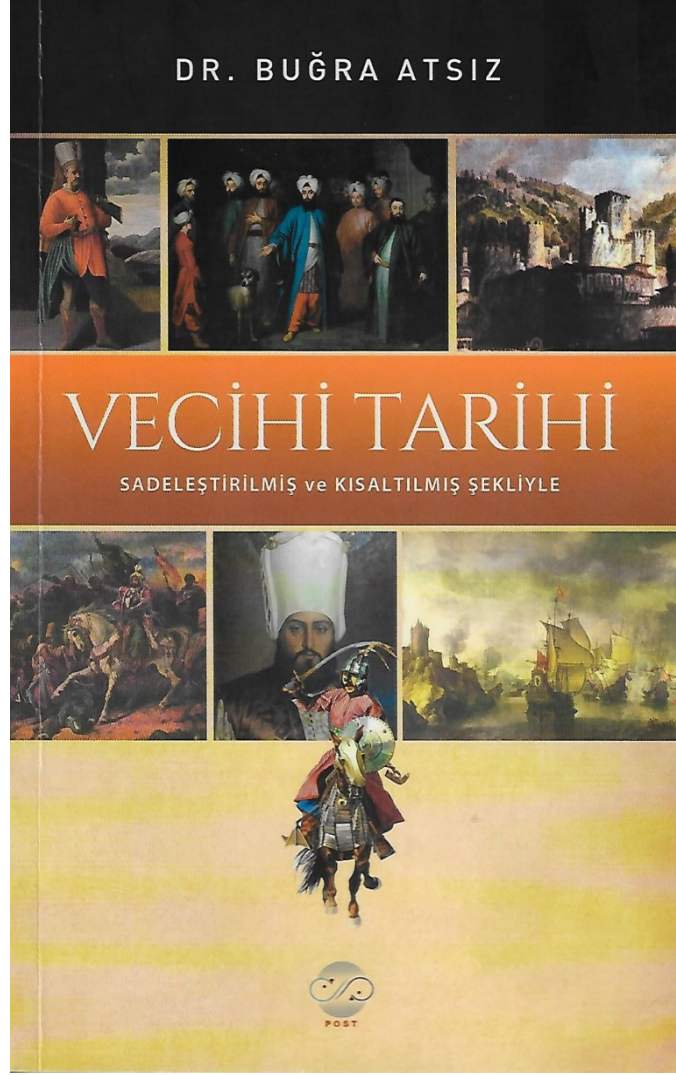
Sultan IV. Murad devrine giriş yapıldığında, Sultan Murad'ın tahta çıkışına “*Ey kilk-i serefsâz hurâm ise demâdem, Reftâr bahşına hayrân ola âdem. Çünkü hâl bu minvâl üzere oldu on üç yaşında tâc-ı devlet bin otuz senesinde*” beyiti ile tarih düşmüştür. Sultan Murad'ın tahta çıkışından sonra bozulmaların arttığını ifade eden müellif, yeniçeri ve sipah taifesinin; Peşkir Oğlanı Mûsa Çelebi'yi, Vezir Hâfız Ahmed Paşa'yı, Yeniçeri Ağası Hasan Halife'yi ve Defterdar Mustafa Paşa'yı katl ettiklerini, vezir olarak Recep Paşa'yı, müftü olarak ise; Ahîzâde Hüseyin Efendi'yi istediklerini belirtmektedir. Sultan IV. Murad'ın yirmi dört yaşına geldiğinde gözlerinin açıldığını belirten yazar, hicri 1043 senesinde kahvehanelerin yerle bir edildiğini, duhan (tütün-sigara) içenlerin kaçacak delik aradıklarını belirtir. Bu sırada Mehmed Paşa'nın Anadolu'da isyan ettiği için, padişahın af dilemek üzere İstanbul'a geldiğini ve bu isteğini gerçekleştirdiğini aktarmaktadır. Veziriazam Recep Paşa'nın katl edilmesi, kısaca anlatılmıştır. Sultan Murad'ın önce Müftü Hüseyin Efendi'yi ve daha sonrada oğlu Şerif Mehmed Çelebi'yi nefy ettiğini aktardıktan sonra, vefatlarını belirtir. Ahîzâde Hüseyin Efendi'nin yerine Yahya Efendi'nin şeyhülislam, Şerif Mehmed Efendi'nin yerine de Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin İstanbul valisi olduğunu (anlatır de iki belirtmek peş peşe olmaz) belirtmektedir. Bunların yanında Rumeli kazaskerliğine Karaçelebizâde Mehmed Efendi'nin, Anadolu kazaskerliğine ise Hocaâzâde Abdullah Efendi'nin getirildiği aktarılmaktadır. Bu gibi atamaların bilgilerine kısaca yer vermektedir. Sultan IV. Murad tarafından, Revan'ın fethedildiğini aktaran müellif, Bağdat'a yapılan seferin gidişatı hakkında bilgi vermiş, kalenin 40 günlük muhasaradan sonra alındığını aktarmıştır. Bu olayları anlattıktan sonra, Gürcü Mehmed Paşa, Hüsrev Paşa, Recep Paşa, Tabanyassı Mehmed Paşa, Tayyar Mehmed Paşa, Kara Mustafa Paşa ve devrin diğer önemli şahsiyetlerin akıbetleri ile birlikte hayır ve hasenatından da bahsederek Sultan IV. Murad devri anlatımını nihayete erdirir.

Sultan İbrahim devri olaylarına girişinde, Sultan İbrahim tahta çıktığında kimlerin hangi görevde olduğunu aktarmaktadır. Vezirlikte; Kara Mustafa Paşa, şeyhülislamlıkta; Yahya Efendi bulunurken, Rumeli kazaskerliğine de; Silâhdâr Yusuf Paşa getirilmiştir. Galata Kadısı olan Boluvî Hüseyin'in Cinci Hoca Efendi namıyla meşhur olduğunu belirttikten sonra bazı atamalar hakkında bilgi vermiştir. Müellif, Cinci Hüseyin Efendi'nin fakir iken birdenbire zengin olmasına dikkat çeker. Aynı zamanda elde ettiği nüfuz ile ondan izinsiz bir şey yapılamaz hale gelinmesine de değinmektedir. Cinci Hüseyin Efendi, Ahmed bin Ya'kûb'un tahminiyle, doksan bin floriye bir saray yaptırmıştır. Defterdar Salih Efendi ile Cinci Hüseyin Efendi'nin bir olup, Mehmet Paşa'yı azil ederek Girit Adası'na gönderildiğini belirtir. Bu dönemde makamların hak etmeyenlerle dolu olduğunu aktaran müellif; ilk kısımda olduğu gibi, devrin devlet adamları olan Salih Paşa, Ahmed Paşa, Mostârî Mustafa Paşa, Cinci Hüseyin Efendi, Maksûd Paşa ve Piyâle Paşa gibi şahsiyetlerin görevleri ile birlikte ölümlerini bölümün sonunda anlatmıştır. Bu kısımda yer alan; “*Hüseyin Paşa ser'asker nasb olunub Girid cezâresinde irsâl olundu. Hâlâ Girid cezâresindedir.*” İbaresini yukarıda bahsettiğimiz dönem kaynağı olmasına kanıtlardan bir tanesidir. Ahmed bin Ya'kûb, Sultan IV. Mehmed devri olaylarını başlıklarla anlatmıştır. İlk önce IV. Mehmed'in cülusunu aktaran müellif, diğer bölümlerden farklı olarak “*Vak'a-i ceng-i yeniçeri bâ-sipâh*”, “*Vak'a-i Katircioğlu*” ve iki defa “*Vak'a-i diğer*” başlıklarıyla dönem

olaylarını tasniflendirmiştir. Sultan IV. Mehmed, tahta çıktıktan bir süre sonra, babası Sultan İbrahim katl olunmuştur. Bunun üzerine bir grup sipahi Yeni Camii Şerif'te ayaklanarak Sultan İbrahim'in ölümüne sebep olanların katl olunmasını istemişlerdir. Abdürrahim Efendi'nin fetvasıyla yeniçeriler, sipahilerin üzerine hücum etmiştir. Yaklaşık bin kişinin bu olayda öldüğü aktarılmaktadır. O gece sipahiden olan Selânikli Mahmûd Ağa, üç yüz kadar adamıyla Ahırkapı'yı geçerek Üsküdar'a, oradan da Bursa'ya gitmiştir. Bursa'da maiyetindeki adamları ile birlikte yakalanan Mahmûd Ağa katl edilmiştir. Anadolu'da Katırcıoğlu isimli bir Celâli isyan ederek adamlarıyla birlikte Üsküdar'a kadar gelmiş, mücadele etmiş, sonra Anadolu'ya dönmüştür. Tekrar İstanbul'a gelen Katırcıoğlu, bu sefer padişahıtan af dilemek için gelmiş, kendisi bağışlanarak sancak verilmiş ve gönderilmiştir. Melek Ahmed Paşa ve Siyavuş Paşa ile ilgili bazı olayları aktardıktan sonra, taltif ve aziller ile müellif, eseri sona erdirmiştir.

Sonuç olarak; Dr. Buğra Atsız, Sultan IV. Murad, Sultan İbrahim ve Sultan IV. Mehmed devirleri hakkında kısa da olsa bir eser kaleme almış olan Ahmed bin Ya'kûb'u araştırmacıların istifadesine kazandırmıştır. Eserin tıpkıbasımı ile çevirisinin karşı karşıya yer alması, Osmanlıca bilgisini arttırmak isteyenler için bir kazanç halini almıştır. Ancak Dr. Buğra Atsız, çevirinin yanında eserin tahlilini de gerçekleştirseydi eser daha verimli ve iyi hale gelebilirdi. Eserde indeksin yer alması, aranan isimlerin bulunmasında kolaylık sağlamıştır. Buğra Atsız'ın, tek nüsha ve daha önce bilinmeyen bu eseri kazandırması, dönemi aydınlatması açısından araştırmacıların çalışmasına ve okuyuculara katkı sağlamak için sunulmuştur.

Vecihi Tarihi (Sadeleştirilmiş ve kısaltılmış şekliyle)

Buğra Atsız

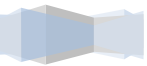
İstanbul, Post Kitap, 2016, 141 sayfa, ISBN, 978-605-83656-2-4

Betül KAHRİMAN*

Almanya Münih'te Türkoloji tahsil eden, bir süre Çanakkale Üniversitesi Siyasi Tarih ve Siyasi Fikirler Tarihi alanında dersler vermiş olup, Kanada'ya yerleştikten sonra emekli olan Dr. Buğra Atsız, 17.yy'da Vecihi Hasan Efendi'nin kaleme aldığı *Tarih*'ini sadeleştirip günümüz okuyucusunun istifadesine sunmuştur.

Eser, önsöz ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Bunlardan dördüncü bölüm başlıklar hâlinde sadeleştirilmiş kısaltılmış metni içermektedir. Eserin önsözünde toplumun tarihi bilmediğinden ve

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, betulkahraman24@gmail.com

kültür seviyesinden yakınan Atsız, günlük konuşma haznesinin giderek düştüğü bir dönemde sözlük kullanmaya üşenildiğini, öğrenmek içinde fazladan gayret gösterilmediğini dile getirmiştir. Topluma yapılacak en büyük iyiliğin ise kendi tarihini anlayabileceği şekilde sade dilde sunmak olduğundan söz etmiş ve Vecihi Tarihi'ni seçmesine sebep olarak ise elinde metnin transkripsiyonunun bulunmasını göstermiştir. Eserin aslına sadık kalındığını fakat satır ve sayfa numaralarını dikkate almadığını belirtmiştir.

Önsöz bölümünden sonra *Vecihi ve Devri* başlıklı ilk bölümde, Vecihi Tarihi'nin IV. Murad'ın Bağdat Seferi ile başlayıp 1640 yılındaki ölümüne kadar yaşanan olaylar, Sultan İbrahim Devri'nin tamamı ve IV. Mehmed Dönemi'nin on iki yıllık kısmını kapsadığından bahsederek bu üç padişah devri sadrazamları ve önemli olaylarının kısa bir özeti verilmiştir.

Vecihi Hakkında adlı bölümde, Vecihi'nin verdiği bilgiler ışığında onun Kırımlı olduğunu ve oradan İstanbul'a geldiği bilgisini vermiş, Vecihi'den bahseden kaynaklar arasında farklılık bulunduğunu ve nereli olduğu ile ölüm tarihi hakkında kaynakların gösterdiği farklılıklara değinilmiş, yazarın Vecihi'nin mezarını bulma konusunda başarıya ulaşamadığı ve onun bir de divanı olduğundan bahsedilmiştir.

Vecihi Tarihi'nin El Yazması Nüshaları ve İtalyanca Tercümesi başlıklı üçüncü kısımda, *Tarih*'in nüshalarının buldukları katalog ve bunların özellikleri ile ilgili bilgi verilmiştir. Vecihi'nin eserinin aynı dönemde İtalyanca çevirisinin olmasından dolayı çok nadir görülen bir özelliğe sahip olduğu bilgisi verildikten sonra eseri tercüme eden Giacomo Tarsia'nın Vecihi'nin veremden öldüğünü belirtmesinden söz edilmiştir.

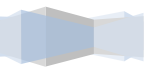
Sadeleştirilmiş Kısaltılmış Metin'in yer aldığı bölümde birçok alt başlık ile yaşanan olaylar anlatılmıştır. Bu bölümde Azak Kalesi'nin Kazaklar tarafından alınmasından, Bağdat kalesini almak üzere padişahın Üsküdar'dan çıkıp Doğu'ya hareket etmesinden, uğradığı menzillerden ve yaptığı azl ve tayinlerden söz edilmiştir. Mehdi iddiasıyla ortaya çıkan Ahmed isimli bir müridin şeyhini öldürüp etrafına adam toplaması ve devletin üzerine gönderdiği askerler ile savaşa tutuşup en sonunda yakalandığından, Hz. Mevlana'nın torunlarından olan Bekri Efendi'nin devlet işlerine karışmasından ötürü sürgün edilmesi ile halkın şikayetçi olduğu paşalar ile tütün içme yasağına uymayan bir takım kişilerin idam edildiğinden bahsedilmiştir. Yine Bağdat Seferi sırasında yakalanan esirler, gerçekleşen idamlar, sadaret mührü verilen Tayyar Mehmed Paşa'nın orduya katılması, Hindistan hükümdarının hediyeler ve muhabbetname göndermesi ile tayinler anlatılmıştır. Ardından Revan Hanı Kelb Ali Han ile Kenan Paşa'nın arasında gerçekleşen muharebenin Osmanlı'nın lehine sonuçlandığından söz edilmiştir. Bağdat'ın alınması için gece gündüz savaşılmasından, bu sırada Veziriazam'ın şehit düştüğünden yerine Kemankeş Mustafa Paşa'nın tayin edildiğinden ve kuşatmanın 40. Günü 25 Aralık 1638 senesinde Bağdat'ın geri alındığından bahsedilerek yağma yapıldığı, Kızılbaşların katledilerek Bağdat'tın temizlendiği, esir tutulan hanların Diyarbakır'a gönderildiği bilgisi verilmiştir. Vecihi

Efendi devamında, padişahın daha Bağdat'tan dönerken hasta olduğunu ve kısa bir süre sonra 9 Şubat'ta vefat edip yapılan törenden sonra babası Sultan Ahmed'in türbesine defnedildiğini, Sultan Murad'ın ölümünün ertesi günü ise Sultan İbrahim' in cülus ettiğini belirtmiştir. Şehzade Mehmed'in doğumu ile hanedanın devamının sağlandığı ve buna binaen halkın rahat bir nefes aldığı, şehirde üç gün boyunca şenlikler düzenlendiğinden söz edilmiştir. I. Mustafa'nın öldüğü haberi verilerek padişahın askerinin bir kısmının şehirde kalıp kendisinin İstanbul'a dönmeye karar vermesi ve İran ile yapılan anlaşmayı aktarmıştır.

Vecihi Efendi, 1642-1643 yılları olaylarını da anlatmıştır. Bu yıllarda mansıp için yaşanan isyan hareketleri ve tayinler hakkında bilgiler verilmiştir. Padişahın ruhi sıkıntıya düşmesi, tıbbi ilaçların fayda vermemesi yüzünden çarenin nefesi kuvvetli hocalarda arandığı Cinci lakabıyla tanınan Hüseyin adlı şahısın nefesinden rahatlaması sonucunda bu şahsa yapılan iltifatlardan, Bayram Paşa'nın vefatı ve yaptırmış olduğu hayratlar anlatılarak 1644 yılı olayları ele alınmıştır. Yine devamında Girit Seferi'nin başlaması Cinci Hoca'nın gözden düşmesi, şehzadelerin dünyaya gelmesi azeller ve tayinlerden bahsedilerek, Sultan'ın yanlış tutumları anlatılmış, artık devlet işlerini göremeyecek durumda olduğundan bahsedilerek, Sultan İbrahim'in tahttan indirilip hapsedildiği belirtmiştir. Yerine de oğlu IV. Mehmed'in geçirildiğinden, yaşı küçük olup muhtemel bir ihtilale mahal vermemek için de Sultan İbrahim'in boğdurtulduğundan söz etmiştir. Bundan sonra Cinci Hoca'nın öldürülüp mallarına el konulması, Anadolu'da yaşanan bazı olaylar ve çıkan sipahi ayaklanması ile yaşananlar anlatılmıştır.

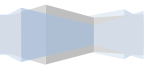
Vecihi Efendi, 1649-50 yılında yaşanan bazı olaylar ile yapılan tayinleri anlatmaya devam etmiştir. Yine, Ocak Ağaları'nın zulmünden bıkan İstanbul ahalisinin ayaklanmasından, isyanın bastırılmasından, yapılan tayin ve sürgünlerden bahsedilmiştir. 1651-1655 yılları arası olayları özetlenerek Köprülü Mehmed Paşa'nın Veziriazamlık mevkiine getirildiği bilgisi verilmiştir. Yine bu bölümde donanmanın durumu, Bozca Ada ve Limni Kalesi'nin fethedilmesi ile Erdel hakimi Rakoçi'nin İstanbul'un emirlerine kulak asmaması sebebi ile düzenlenen ve Osmanlı'nın başarısı ile sonuçlanan Erdel Seferinden bahsedilmiştir. Devamında İmparatorluğu uğraştıran Anadolu'daki Celali İsyanı ve asilerin yok edilmesi, Çanakkale Boğazı'na yeni kaleler yapılması, Varad Kalesi'nin fethi ile 1660 yılında İstanbul'da çıkan, üç gün süren ve surları aşip şehirde büyük hasara sebep olan yangın anlatılmıştır. Kitabın sonlarına doğru ise uzun yıllar süren Girit Seferi'nin zaferle sonuçlanıp küffarın hezimete uğramasından, Kozakların durumu ile Lehler tarafından yenilgiye uğratılmasından bahsedilmiş, “ *Vecihi Târihi'nin Leiden nüshasının metni burada bitiyor*” şeklinde not düşülmüş, Vecihi Efendi'nin “ *Kalem incâ resîd ve ser beşikest.* ”* ifadesi ile metin son bulmuştur.

* Kalem buraya geldi ve ucu kırıldı.

Sonuç olarak, bir metnin latinize edilmiş hali elimizde olsa da eseri anlamak hiç kolay değildir. Bu yüzden Buğra Atsız'ın yaptığı iş çok zor ve birçok araştırmadan daha fazla emek isteyen bir çalışmadır, bu nedenle de takdire şayandır.

Akademik seviyede dil bilmeyen okuyucu kitlesi için eserin sadeleştirilmesi bizce yerinde olmuştur. Fakat okuyucu üzerinde eserin fazla kısaltılmış olduğu izlenimi yaratmaktadır. Ancak bu eserin orijinali ile ilgili bir mesele de olabilir. Eserin sadeleştirilmesi her ne kadar bazı kimseler tarafından eleştirilse de, günümüz şartları ele alındığında üniversitelerden Tarih alanından mezun olmuş kişiler bile bu eserleri okuyamaz, okusa da anlayamazken genç nesile tarih öğretmekte ne derece başarılı olunabileceği günümüze bakılarak çok rahat anlaşılabilir. Yazarın temennisi de bu tür yayınların popüler hale gelmesidir. Aksi takdirde Osmanlı Türkçesi'ne hâkim kişiler bu çalışmalara ağırlık vermezlerse “dizi ve filmler tarihimizi yanlış şekilde öğretiyorlar” şeklinde vahlanıp tuhlanmaktan öteye gidemeyeceğiz.

Immanuel Wallerstein Liberalizmden Sonra

Liberalizmden Sonra

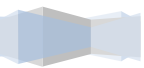
Immanuel Wallerstein, Çev. Erol Öz

İstanbul, Metis Yayınları, 2. Baskı, 2003, 253 sayfa, ISBN: 975-342-199-0.

Abdullah KÖKTÜRK*

Immanuel Wallerstein bu kitabında 1989 sonrası dünyayı incelemekte ve 1990 sonrası 25-50 yıl için öngörülerde bulunmaktadır. Giriş bölümünde de belirttiği gibi, Liberalizmin zaferi olarak gösterilen Berlin duvarının yıkılışı, SSCB'nin dağılışı, Komünizmin, Marksizmin ve Leninizmin ölümü ona göre bir yanlış algılamadır. Ona göre olanlar liberalizmin çöküşünü göstermektedir. Kitap 1990-1993 yılları arasında yazılmış 14 makaleden oluşmaktadır ve bu makalelerde 1789'dan itibaren liberalizmin doğuşu, yükselişi ve 1989'da çöküşü hikâye edilmektedir.

* Dr., Piri Reis Üniversitesi Öğretim Görevlisi, akokturk@pirireis.edu.tr

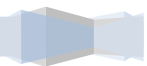

Liberalizm doruk noktasını ABD hegemonyasının kurulduğu 1945 ile 1989 yılları arasında yaşamıştır. ABD'nin hegemonik gücü 1967-73 yıllarında doruk noktasına ulaşmıştır. 1945'ten itibaren bunu kolaylaştıran etkenler, savaş esnasında ABD'nin sanayi altyapısının yıkıma maruz kalmaması, buna rağmen Avrasya'da 1939'dan 1945'e kadar muazzam bir altyapı tahribi ve insan kaybıdır. ABD bu avantajı kullanarak yaklaşık 25 yıl boyunca ideolojik ve kültürel bir hegemonya yaratabilmiştir (s.20).

Wallerstein Soğuk Savaş dönemi ABD-SSCB ilişkisine de farklı bakmaktadır. Ona göre bu ilişkide gerçeklik, yüzeyde görünenden başkaydı. Yüzeyde her iki tarafta ideolojilerini yüksek sesle telaffuz edip tüm ulusları kendi taraflarına çağırırken, gerçekte ikisi arasında bir anlaşma yürürlükteydi. Buna göre, Avrupa ikisi arasında bölünmüştü. SSCB kendi bölgesinde istediğini yapabiliirdi ancak öbür bölgedeki yönetimleri devirmeye çalışmayacaktı. İkinci olarak SSCB ekonomisinin yeniden inşasında ABD'den bir yardım ummayacak ve almayacaktı. ABD ise geniş mali kaynaklarını Batı Avrupa ve Japonya üzerinde yoğunlaştıracaktı. Bu anlaşma iyi işledi ve sonuçta Batı Avrupa'da (SSCB'nin Komünistleri yüzüstü bıraktığı Yunanistan hariç) asla bir Komünist ayaklanma tehdidi olmadı. Buna karşın da ABD Doğu Avrupa devletlerinin Sovyet kontrolünü gevşetme çabalarına (1953, 1956, 1968, 1980-81) asla destek vermedi (s. 21). İdeolojik arenada her iki tarafın da karşılıklı suçlamının şiddetini artırmasına izin verilmiş hatta bu teşvik edilmişti. Komünist ve Özgür denem dünyalar arasındaki mücadele her iki kampta da sıkı bir denetimi mümkün kılmıştı; Batı'da anti-komünist McCarthyçilik, Doğu'da ise casusluk davaları ve temizlikler (s. 173). Wallerstein, bununla da kalmayıp SSCB'yi ABD'nin bir alt-empyralist gücü olarak tanımlamaktadır. Buna dayanak olarak da, SSCB'nin bölgesinde düzen ve istikrarı garanti etmeye çalışırken, sert ideolojik mücadele göstererek, ABD'nin dünya çapındaki hegemonya oluşturmaya yardım etmesini göstermektedir (s. 22). Ancak 1989'da SSCB'nin çöküşü soğuk savaşın sonunu getirirken, ABD hegemonyasının en büyük payandası olan Sovyet kalkanını fiilen ortadan kaldırmıştır (s. 182).

Yine başka bir benzerlik, Wilson'un "*ulusların kendi kaderini tayin hakkı*"nın Leninizm'de anti-empyralizm ve sosyalizmin yeniden inşası olarak vücut bulmasıydı. Bu Wilsoncu-Leninist paket üçüncü dünyada sömürge karşıtı hareketlerinin hızlanması ve 1960'ların başına kadar Afrika başta olmak üzere dünyadaki bağımsızlık hareketlerinin başarıyla sonuçlanması ile kendini göstermiştir (s. 23). Wallerstein bu konuya "ulusal kalkınma" konusunu ele aldığı sayfalarda Ivor Jennings'den bir alıntıyla dönmektedir. Jennings, Wilson'un kendi kaderini tayin doktrini hakkında; "ilk bakışta mantıklı görünüyor. Halk karar versin. Aslında komik, çünkü birisi kimlerin halk olduğuna karar verene dek halk karar veremez" demektedir (s.110). Rus Devrimi teoride Rus İmparatorluğunu lağv etmiş ve Wilson ilkeleri gibi ulusların/hakların kendi kaderini tayinini sağlamıştır. Wilsonculuk ve Leninizm, çevre bölgelerin bağıllığını sağlama konusunda rakip doktrinler olarak ortaya çıkmasına rağmen doktrinler arasında derin benzerlikler de gözden kaçmamaktadır. İkisinin listesinde de Kürdistan yoktu. Ancak İsrail her ikisinin listesinde de vardır. Güney Afrika'da Bantuların bağımsızlığına her ikisi de karşı çıkmış, Borstwana ve çevre ülkelerde Bantuların bağımsızlık kazanmaları 1980'leri bulmuştur.

Wallerstein'e göre hegemon güçlerin 25-50 yıllık gerçek hegemonya dönemleri olmuş bu dönemler barış ve istikrar dönemleri olmuştur. Bu dönemler onyedinci yüzyılın ortaları için Birleşik Eyaletler (Hollanda), ondokuzuncu yüzyılın ortaları için Birleşik Krallık (İngiltere) ve yirminci yüzyılın ortaları için ABD dir. Bu dönemler sona erdiğinde eski hegemonik güç (bir süre askeri açıdan en güçlüleri olmaya devam etse bile) tekrar diğer büyük güçler arasında bir büyük güçten ibaret hale geldiğinde, daha az barış, daha az istikrar ve daha az meşruiyet ortaya çıkmıştır (s. 33-34).

1990'ların başında bir Kondratyef B* evresi yaşandığını savunan Wallerstein, hegemonik evreler, Kondratyef evrelerinden çok daha uzun olmalarına rağmen, hegemonik evrelerin bükülme noktalarının Kondratyef evreleri ile çakıştığını vurgulamaktadır. Bu nokta ABD hegemonyası için 1967-73 civarındadır. Kondratyef B evresinin yani krizin göstergeleri Wallerstein'e göre şunlardır; (s.38)

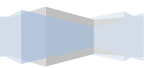
- Üretimde büyümenin yavaşlaması ve kişi başına dünya üretiminde düşüş,
- İşsizlik oranlarında artış,
- Kârların sanayi üretiminden finansal manipülasyonlara kayması,
- Devlet borçlanmalarında artış,
- Eski endüstrilerin düşük ücret bölgelerine kayması,
- Askeri harcamalarda artış,
- Gerçek ücretlerin düşmesi,
- Kayıt dışı ekonominin genişlemesi,
- Bölgearası göçün giderek "yasadışı" kılınması.

Hegemonik düşüşün göstergeleri ise şunlardır;

- Müttefik büyük güçlerin artan ekonomik güçleri,
- Paranın istikrarsızlığı,
- Yeni karar alma mevkilerinin yükselişiyle birlikte dünya finansal piyasalarında otorite kaybı,
- Hegemonik devletin mali krizleri,
- Dünya siyasi kutuplaşması ve gerilimini dengelemede zaaf,
- Halkın hegemonik gücün devamlılığını sağlamak için canını feda edebilmeye olan istekliliğinin azalması.

ABD'nin hegemonik gücünün sonunu getiren ve Wilsonculuk ile Leninizm arasındaki konsensüsü şoka uğratan iki büyük gelişme yaşanmıştır. Birisi 1968 devrimi diğeri ise 1970 ile 1990 arasında yaşanan dünya çapındaki ekonomik durgunluktur. Üçüncü dünyada ulusal kalkınmanın gerçekleşmediği algısından doğan 1968 devriminin iki ana teması vardı. Birincisi, ABD'nin hegemonyasına (ve SSCB'nin bu hegemonyadaki işbirliğine) karşı bir protesto olmasıydı. İkincisi ise, dünyada çeşitli versiyonlarla iktidara gelmiş olan eski sol denem hareketlerin (Batıda Sosyal Demokrasi, Doğuda Komünizm, Güneyde ulusal bağımsızlık hareketleri) yetersizliğine karşı bir protesto idi. Bu hareketler vaat ettikleri şekilde dünyayı dönüştürememiş, hatta dünya sistemine entegre olmuş ve insan eşitliğini sağlayamamışlardır. Bu dönemde Maoculuğun yükselmesi ise Wallerstein'e göre, bunlara karşı bu itirazları en iyi biçimde ifade etmesiyle açıklanabilir (s. 117)

* Nikolay Dmitriyeviç Kondratyeff (1892-1938) Kapitalist Batı ekonomilerinin uzun dönemli (50 ila 60 yıl) ekonomik büyümeyi depresyon dönemlerinin takip ettiği ekonomik döngülere sahip olduğuna dair bir teoriyi ileri sürmüştür. Bu döngüler günümüzde "Kondratyef dalgaları" olarak adlandırılır. Kondratyef A evresinde ekonomide genişleme görülürken, Kondratyef B evresi ekonomide daralma ve kriz dönemidir. 2008'den itibaren dünya yeni bir Kondratyef B evresine girmiştir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. N. D. Kondratyeff, **İktisadi Yaşamın Uzun Dalgaları**, İstanbul, Kalkedon, 2010. Ayrıca bkz. Ernest Mandel, **Kapitalist Gelişimin Uzun Dalgaları**, çev. Doğan Işık, İstanbul, Yazın Yayınları, 1991.

1970 ile 1990 arasında yaşanan ekonomik durgunluğun yüzeye yansıyan iki büyük görüntüsü, 1970'lerin OPEC fiyat artışı ve 1980'lerin borç krizidir. OPEC ülkeleri, İran Şahı'nın ve Suudilerin (bunlar ABD'nin en büyük dostları idi) önderliğinde petrol fiyatlarını arttırdığında bundan en çok petrol üreticisi olmayan üçüncü dünya ülkeleri ve sosyalist ülkeler etkilendiler. Buradan gelen artı değerlerin bir kısmı Nijerya, Cezayir, İran, Irak, Meksika, Venezüella ve SSCB gibi petrol üreticisi ülkelerin ulusal kalkınma programlarına gitti. Bazıları petrol üreten ülkelerdeki lüks tüketime gitti. Geri kalan para da ABD ve Avrupa bankalarına yatırıldı. Bankalara yatırılan bu para daha sonra devlet borçları şeklinde tekrar üçüncü dünya ülkelerine ve sosyalist ülkelere aktarıldı. Hükümetler bu devlet borçları sayesinde ithalatlarını sürdürerek siyasi muhaliflerini bir müddet savuşturdular. Bu da OECD ülkelerinin mamul malları açısından dünya talebinin düşmesini engelledi ve böylece dünya ekonomik durgunluğunun bu ülkeler üzerindeki etkilerini en aza indirdi. Ancak 1980'lerin başında bu borçların ödenmesinde sıkıntılar baş gösterdi. Kriz ilk olarak Polonya'da kendini hissettirdi. Hükümet iç fiyatları arttırmak sureti ile yükü işçi sınıfına yüklemek isteyince sonuç Gdansk direnişi ve Dayanışma oldu (s. 118). 1989'un Doğu Avrupa'daki dramatik dönüşümleri Polonya'da 1980 başında açıkça belirginleşmesine rağmen 1989'daki çöküş dünyaya büyük bir sürpriz gibi gelmiştir. Bu aynı zamanda ABD hegemonyasının çöküşünün başlangıcıdır. Bunun yaratacağı krizin sonucunda Wallerstein'a göre; ABD, serbest piyasa ekonomisinin muhafazakâr, statükocu dünya lideri olmaktan çıkıp, belki dünyadaki en gelişmiş yeniden-dağıtım yapılarına sahip, toplumsal refahı kendine en fazla merkeze alan devleti haline gelebilecektir. Wallerstein daha da ileri gidip, ABD'nin belki de yarı sosyalist bir devlet haline gelebileceğini öngörmektedir. 1993 'de yani 2017 seçimlerinden 24 sene önce bu konuda Cumhuriyetçi Parti'nin başı bile çekebileceğini savunmaktadır (s 191). Yine ona göre; ABD on milyonları bulacak yasadışı göçü durduramayacaktır.

Wallerstein "Üç İdeoloji mi, Tek İdeoloji mi?" adını taşıyan makalesinde üç büyük siyasi ideolojiyi (muhafazakârlık, liberalizm ve sosyalizm) incelemektedir. Wallerstein'a göre; bunlar Fransız Devrimi'nden sonra ondokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmış ve bundan sonra her biri diğerinin karşısına yerleşmiştir. Muhafazakârlık Fransız Devrimine, liberalizm muhafazakârlığa ve sosyalizm de liberalizme karşı ortaya çıkmıştır. Bu üç ideolojinin ortak noktası devlete karşı görünmeleridir. liberallere göre; devleti ekonomik yaşamın dışında tutmak ve rolünü en aza indirmek hayati önem taşımaktadır. Muhafazakârlara göre; Fransız devriminin korkunç yüzü bireyciliğinde değil, devletçiliğindeydi. Komünist Manifestoda ise, devlet burjuvazinin sekretaryası olarak görünmektedir. Oysa gerçekte üç ideolojinin de kendi amaçlarını gerçekleştirmek için devlete ihtiyaç duydukları ortaya çıkmıştır (s. 84). Dönem içinde liberal-muhafazakâr ve sosyalist liberal ittifakların ortaya çıkması esasında Fransız devriminden beri tek bir ideolojinin yani Liberalizmin gerçek bir ideoloji olduğunu göstermiştir. Wallerstein'a göre, 1968'den sonra da bu ideolojinin en muhafazakâr unsurları Neo-Liberalizm olarak devam etmiştir (s. 91).

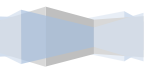
Wallerstein "Hangi Modernliğin Sonu?" adını taşıyan makalesinde liberalizmin krizini incelemeye devam etmektedir. Ona göre; liberal ideoloji ondokuzuncu yüzyılda kendini üç siyasi hedefe yöneltmiştir. Bunlar, "oy hakkı", "refah devleti" ve "ulusal kimlik"tir. Liberaller bu üçünün birleşiminin "tehlikeli sınıfları" bastıracağını umuyorlardı. Oy hakkı, önce küçük mülk sahiplerine, sonra mülksüz erkeklere en son da kadınlara bu hakkı vermişlerdir. Refah devletinden kasıt ise, ücretli işçilerin gelirinin bir kısmının ücret yoluyla işverenden değil, dolaylı olarak hükümetlerce karşılanmasıdır. Ne oy hakkı ne de refah devleti üçüncü bir değişken olmaksızın tehlikeli sınıfları uysallaştırmaya yetmeyeceği için zenginler ve yoksullardan oluşan devletler "ulusal kimlik" altında bütünleştirilmeye çalışılmıştır (s. 130). Ulusal kimliği yaratılması için okullar ve resmi törenler yanında ırkçılık da kullanılmıştır. Ancak liberalizmin kriz döneminde bu üçü yeterli değildir. 1990'ların başında ise, dünya sisteminin sosyo-ekonomik dayanakları ciddi bir şekilde

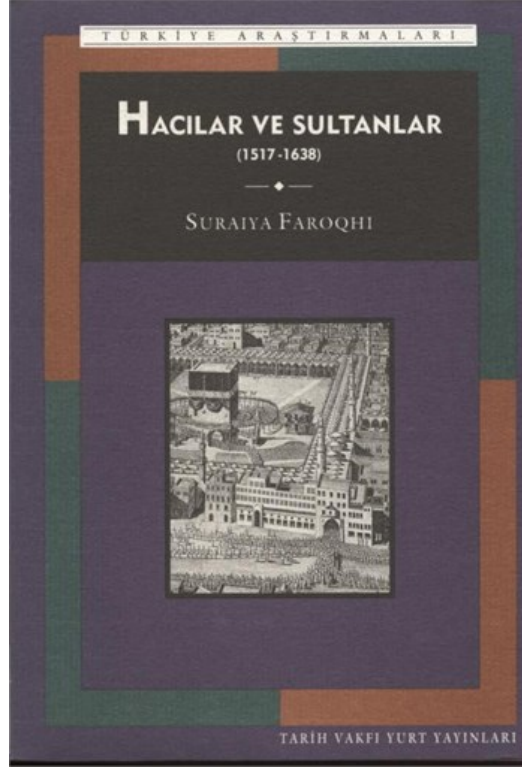
zayıflamaktadır. Bunu sağlayan dört etmenden birincisi, dünyanın ucuz emek havuzunun ciddi bir şekilde ermişidir. İkinci etmen orta sınıflardaki sıkışmadır. Aşırı büyümüş orta sınıfların devletten talepleri de sürekli olarak artmaktadır. Üçüncüsü çevre sorunlarıdır. Dünya kaynaklarının maliyetsiz kullanımı sınırlarına ulaşmıştır ve çevre için harcanacak kaynaklar kâr oranlarını düşürmektedir. Son olarak, kuzey, güney arasındaki ekonomik uçurum büyük bir göç hareketi baskısı doğurmaktadır. Wallerstein bunun sonucunda kuzeyde liberalizme olan toplumsal tepkilerin daha çok artacağını savunmaktadır (s. 138).

Modern dünya sistemi, Wallerstein'e göre, onaltıncı yüzyıldan beri süregelmektedir. Ancak ilk üçyüzyılda herhangi bir jeokültür olmaksızın işlev görmüştür. Bu sistemin jeokültürü Fransız Devrimi ile vücuda gelmiş ve 1968'e kadar etkisini sürdürmüştür. Bu jeokültürün iki temel ilkesi, "siyasi değişimin normalliği" ve "halk egemenliğidir" (s. 142). Fransız devrimi ile ortaya çıkan diğer bir kavram ise "insan hakları"dır. Ancak bu haklar uygar uluslara aitti. Halkların hakları da çok az sayıda belli halklara mahsustu. Dolayısı ile insan haklarına saygı gösterdiklerini ileri süren ülkelerin görevi, insan haklarına saygı göstermeyen "barbar" halkları uygarlaştırmaktı (s. 148). Teoride hakların evrensel olduğu ileri sürülmekteydi, fakat bu ilkelerin gerçekten evrensel bir şekilde uygulanmaları liberallerin isteyeceği en son şeydi. Bu ilkelerin gerçek anlamlarıyla ele alınmaması için liberalizmin sınırlayıcı bir güce ihtiyacı vardı. Bu sınırlayıcı güç cinsiyetçilikle birleşmiş ırkçılıktı. Fakat hem ırkçılık hem de cinsiyetçilik tanım itibarıyla anti-evrensel ve anti-liberal olduğundan, liberaller tarafından bu hiçbir zaman itiraf edilemezdi (s. 149). Wallerstein bunu liberal ideolojinin iç çelişkisi olarak görmektedir. Çünkü tüm insanlar eşit haklara sahipse ve tüm halkların eşit hakları varsa, kapitalist dünya ekonomisinin kendisini var ettiği bu eşitsizlikçi sistem sürdürülemez. Fakat bu açıkça kabul edilirse tehlikeli (yani yoksul) sınıfların gözünde kapitalist dünya ekonomisinin meşruiyeti kalmaz. Ve bir sistemin meşruiyeti yoksa yaşayamaz (s. 155).

Kitaptaki son makaleler, "Devrim"in, Marksizmin olmasa bile Marksizm-Leninizmin ölümü ve Liberalizmin çöküşü üzerinedir. Wallerstein'e göre, 1989'dan sonra "devrim" sözcüğünün Marksist-Leninist hareketlerde kullanıldığı şekliyle hiçbir anlamı yoktur. Onüçüncü makale ise "Komünizmler'in Çöküşünden Sonra Marksizm" adını taşımaktadır. Marksizm-Leninizm eleştirisi yapılan bu makalede ölenin reformcu bir strateji olan Marksizm-Leninizm olduğu, yaşamakta olanın ise modernliğin ve kapitalist dünya ekonomisinin eleştirisi olarak Marksizm olduğu vurgulanmaktadır (s. 208). Bu makale Wallerstein'in Marksizme bakışını anlamak bakımından önem taşımaktadır.

Wallerstein'e göre liberalizm krizdedir. Kriz mutlaktır ve bunun sonuçlarını önümüzdeki yarım yüzyılda yaşayacağız. Kriz nasıl çözümlerse çözülsün, ne tür yeni bir tarihsel sistem inşa edilirse edilsin, kesin olan yeni kurulacak sistemin iki yüz yıldır tanıdığımız liberal ideolojiye dayanan bir sistem olmayacağıdır. Wallerstein'in umut verici öngörüsü ise, 2050 ve 2075'lerde artık kapitalist bir dünya ekonomisinde yaşamıyor olacağımızdır.

Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)

Suraiya Faroqhi

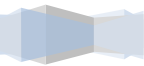
Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, 238 Sayfa, ISBN: 975-333-031-6

Büşra BULUT*

İktisadi ve sosyal tarih üzerine çeşitli çalışmalara imza atmış olan Suraiya Faroqhi'nin 1994 yılında İngilizce yayınlanmış olan *Hacılar ve Sultanlar* eseri 1995 yılında Türkçe'ye kazandırılmıştır. 1517-1638 yılları arasında Osmanlı'nın Hicaz hakimiyetini Mekke ve Medine hac yolları üzerinden açıklayan kitap alanında verilmiş önemli bir eserdir. 17.yy ve sonrasında bölgeyle ilgili verilmiş birçok kaynak olmasına rağmen Hicaz üzerine yapılmış çalışmaların oldukça az olduğuna değinen yazar, bunun nedeni olarak Mekke ve Medine'nin özel konumuna işaret ediyor. Kitabın haccı dinsel olmaktan çok siyasal ve toplumsal bir olgu olarak ele alıyor olması, kullanılan kaynakların mahiyetini de değiştirmiştir.

7 ana başlık, giriş ve sonuç bölümlerinden oluşan kitap, dönemlendirme meselesi ve bu sahadaki mevcut perspektifleri ele alarak başlıyor. Bir siyasal ve toplumsal örgütlenme olarak ele alındığında hac, içinde; iletişimi, maddi ve manevi aktarımları barındıran bir olgu olarak karşımıza çıkıyor. Bu nedenle Osmanlı'nın bölgeye hakimiyeti ve merkezden çok farklı şekilde uygulanan bir egemenlik anlayışının nasıl kurgulandığı meselesi önem kazanıyor. Mısır'ın Osmanlı hakimiyeti altına alınmasıyla birlikte bu bölgenin farklı bir yönetimle karşılaşmasına paralel olarak Osmanlı yönetim şekli açısından da yeni bir biçim denenmiştir. Faroqhi'nin de sıklıkla belirttiği gibi Hicaz bölgesindeki Osmanlı egemenliği Memlük'ten devralınmış ve içinde bir sürekliliği barındırmıştır. 1617 yılına gelene kadar hac ibadetinin siyasal ve sosyal karşılığı ile ilgili çok önemli bilgiler veren eserler zaten kayda geçmişti. Yazarın da dikkatle faydalandığı bu eserler; Nâsır-ı Hüsrev, İbn Cübeyr, El Semhudi.

* FSMVÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Yüksek Lisans Öğrencisi, busrabulut1@hotmail.com

Faydalanılan mezkur eserler *Osmanlı Öncesinde Hac* bahsi için ana kaynaklar olarak kullanılmıştır. Bu metinlerde 1517 yılından evvel bölgenin durumu ile ilgili çokça kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlar teknik, sosyo-ekonomik bilgilerin yanında İslam dünyasındaki hükümdarların aralarındaki çekişmeleri de belgeler niteliktedir. 16.yy'a değin ortaçağ hac tarihine ilişkin en önemli kaynakları gezginlerin anlatıları olduğunun altını çizen Faroqhi, 16.yy sonrası için de; Mühimme Defterleri, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'si, Süheylî'nin *Risale*'si gibi kadim eserleri saymaktadır. Kitabın ana anlatısı da bu eserler ve arşiv belgeleri üzerine bina edilmiştir. Yazar, 16.yy öncesinde hac yollarının güvenliği ve ileri gelenlerin nasıl yolculuk yaptıklarına dair temel bilgileri Endülüslü Katip İbn Cübeyr'in hac notlarından alırken, dönemin hac ibadetinin nasıl yerine getirildiğine dair ana bilgileri de Şair Nâsır-ı Hüsvrev'in *Sefernâme*'si aracılığıyla anlatır. Yine bu dönemde Mescid-i Nebevî'nin en ayrıntılı betimlemesinin verildiği El-Semduhî'nin eseri sayesinde binanın detaylı bilgilerini elde edebiliyoruz.

Kervan Yolları bölümüyle birlikte artık Osmanlı'nın Hicaz'ı almasından sonraki durumunun izahına geçilmektedir. Yine bu bölümde de ana kaynak olarak anlatılar ve artık tutulmaya başlamış detaylı Osmanlı arşivleri kullanılmaktadır. El Cezari'nin metninin yanısıra Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi* aktif rol oynamaktadır. Kahire ve Şam hac kervanları ve hazırlıkları, kervanların örgütlenmesi, yola çıkış ve dönüş törenleri, güzergahlar, hacılara ve askerlere verilen hizmetler gibi detaylar açıklanmış, bu uygulamaların sürekliliğine dikkat çekilmiştir. 1250-1517 yılları arasında Memlûk sultanları eliyle zaten biçimlenmiş olan kervan yolları 1517 sonrasında Osmanlı uygulamaları ile geliştirilerek sürdürülmüştür. Şam kervan yolu hakkında paşah fermanları ve muhasebe defterleri üzerinden genel bir tablo çizilebiliyor olsa da Kahire yollarında olduğu gibi geniş bilgiler edinilebilecek ve karşılaştırma yapılacak eserler bulunmamaktadır. Buna mukabil Kahire kervanı ile ilgili çokça eser vardır ama içlerinden en geniş El Cezari'nin anlatısıdır. Kitap, bu kaynakların haricinde bütçelere bakılarak kervanın hiyerarşik işleyiş düzeni ve farklı dönemlerin kıyaslamasının yapılabileceğini belirtmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda törenler ve alaylar hükümdarın tebası üzerindeki hakimiyeti hakkında sembolik ritüeller taşıır. Kervan yollarının çıkış noktası olan İstanbul, Şam ve Kahire yapılan törenler de kaynaklarda genişçe yer alır ve özellikle Evliya Çelebi'nin eserinde de geniş şekilde betimlenmiştir. Kitap da bu eserden faydalanarak kervanların yola çıkışını detaylı şekilde ele almıştır. Bu ritüeller semboliktir ve her aşaması kitlelere gösterilerek yapılır çünkü bir hakimiyet ve güç belirteci içerir. Bu hiyerarşik düzenle vali, yetkisini padişahtan aldığı beyan eder, bunun vurgulanması da Haremeyn-i Şerife'nin hizmetkarının padişah olduğu ve onun yetkisi ile gerçekleştirildiğini temellendirmedir. Bu kervanlar aracılığıyla hacca yola çıkan kişi sayısı ile ilgili önemli bir eksiğe dikkat çeken Faroqhi 16-17.yy'da iyi örgütlenmiş Osmanlı bürokrasisi olmasına, bütçe gibi detayların kayıt altına alınmasına rağmen hacı sayılarının bilinemediğini belirtir. Kervandaki deve ya da iâşe sayısı ile de yaklaşık rakamlara ulaşmanın pek mümkün olmadığını ifade eden yazar, şayet açık uçlu bir tahminde bulunulmak istenirse İtalyan gezginlerin ya da ihtidaların anlatılarına bakılabileceğinin altını çizer.

Padişahın bu bölge için temel görevlerinden birisi de hac güzergahlarının kontrolüdür. Kitabın üçüncü kısmı olan *Kervan Güvenliği* bölümünde, ancak sınırlı ölçüde denetlenebilen çöl ve kervan yollarının Osmanlı padişahı açısından oldukça zor bir görev olduğunu açıklamıştır. Suriye ve Arabistan çöllerini aşarak yapılan bu uzun yolculukta hacıların güvenliğini sağlamak merkezdeki askeri yöntemlerle gerçekleştirilmiyordu. Bölgeye asker yığmak bir çözüm değildi zaten bölge koşulları da buna elvermiyordu. Bu nedenle ağırlıklı olarak hac kervanı güvenliği bu güzergahta yaşayan bedevilere verilen surre (ödenek) ile sağlanıyordu fakat aynı zamanda hac kervanına yeniçeriler, Suriye kervanına ise sipahiler eşlik ediyordu. Buradan da anlaşılacağı gibi surre sadece alınan hizmetin karşılığı değil aynı zamanda bedevi saldırılarından da korunmak amaçlı kullanılıyordu. Bu surreler gümüş ve altın sikke olarak verildiği için bedeviler bunları pazarlarda alışveriş yaparak Osmanlı ekonomisine de eklenilebiliyorlardı. Surrenin yanısıra bedevi liderlerine hil'at giydiren Osmanlı padişahları onları *curcus honoruma* ekleme imkanı yakalıyordu. Hasılı bölge güvenliği ve düzeni klasik devlet güçleri tarafından yapılmaktan çok yerel unsurlar eliyle gerçekleştiriliyordu. Faroqhi kitabın bu bölümünde kullandığı arşiv ve yazma eserler aracılığı ile aslında çok önemli detaylara değinmektedir. Bilinen Osmanlı egemenlik anlayışının değışkenliğinin ve siyasi stratejideki inceliklerin net şekilde görüldüğü

pasajda dipnotla birlikte verilen kaynaklarla birlikte karşılaştırmalı bir okuma yapmak mümkün hale geliyor.

16.yy'da verilmiş eserlerde İslam yazarlarının Osmanlı meşruiyeti üzerine net ve derin ifadeler kullanmıyor olması artık Hicaz egemenliğinde olan Osmanlı'nın Hz. Muhammed'in soyundan gelme iddiasında bulunmaması ile ilişkilidir. Merkezi yönetim de bu önemli unsurdan mahrum olduğunu bildiği için Mekke-Medine yönetiminde bölgenin mevcut kurallarına çok az müdahale ederdi. *Mekke ve Medine Maliyesi* bölümünde de yönetimin önemli parçası olan maliye tartışılmıştır. 15.yy sonu ve 16.yy'ı kapsayan mali planda bir süreklilik vardır. Bu dönemde Haremeyn yararına kurulan vakıfların büyük çoğunluğu Mısır'daydı. Osmanlı bu vakıfların işleyişine müdahale etmeden devam etmesini sağladı ve yeni vakıflar da kurarak bu akışı güçlendirdi. Osmanlı merkezi hükümeti adına yapılan bağışların kayıtlarının bulunduğu söyleyen ve kitabın içinde de ufak bir kısmı ile ilgili istatistik tablo kullanan yazar, bu verilerin asgari değerler olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade ediyor. Bunun nedeni olarak da maliye kayıtlarının dönem karşılaştırmalarına imkan tanımayacak şekilde yazılmasını ve ayrıca gidere dönük detaylı bildilerin olmamasını göstermekte. Yine bu bölümde Harameyn hayrına kurulan Anadolu, Mısır vakıfları hakkında bilgiler verilmekle beraber buraya aktarılan ödeneklerin nerelere harcandığı konusunda detaylı bilgilerin olmadığına altı çizilir. Bu vakıfların varlığına ve işlerliğine Osmanlı çok karışmamıştır. Bu noktada ödemelerden çok bu ödeneklerin aylık dağıtımını önemlidir. Ödeneklerin olaysız dağıtıldığı zamanlarda bu dağıtım süreci ile ilgili çok fazla belge elimize geçmemektedir. Bu bilgiler ancak dağıtım sırasında çıkan olay ve yolsuzlukların mahkeme kayıtları üzerinden bilinmektedir.

Tarih boyunca işlerliğinin yanısıra iktidar sembolü ve dini temsil olarak da kullanılan kamu binaları Osmanlı'nın bölge hakimiyeti esnasında da görülmüştür. Hicaz'ın ücra ve çöl bölgesi olan Mekke-Medine kentlerinde bir yapılaşma yalnız güç değil aynı zamanda pahalı bir çalışmadır ve hükümdarların buraya yapacakları her türlü inşa faaliyeti siyasi bir karardır. Faroqhi kitabın beşinc bölümünde bu inşaa faaliyetlerinin niteliği ve siyasi karşılığı üzerinde durmuştur. Böyle bir bölge için inşaat malzemelerinin temini, inşaat harcamaları, kutsal bir mekan olan Mescid-i Haram'ın yenilenmesi ve bakımı problemi ve çevresinin şehir planlaması gibi bugün hala büyük sorunlar yaratan konuların inceliklerle işlenmiş bir örneği verilmiştir. Bu inşa faaliyetleri için Mekke içinde çok sayıda geniş çaplı vakıf bulunmaktadır. Bu inşa faaliyetleri için gerekli malzeme İstanbul'da imal edilir ve hazır şekilde bu topraklara gönderilirdi. Burada yine Evliya Çelebi'nin eserinde verilen şehrin ana teması üzerine bilgiler kullanılmıştır. Çelebi, kent sakinlerinin çoğunun zanaatle ilgilenmediğini ve bu inşaatlarda genelde köle olmayan Afrikalı göçmenlerin kullanıldığını ifade etmiştir. Burada dikkate değer diğer bir bilgi ise Osmanlı'nın egemenliği altında olan diğer bölgelerin aksine buradaki inşaatlarda çok sayıda gümüş ve altının kullanıldığıdır. Bu bolluğun, padişahın meşruiyeti açısından önemli bir karşılığı vardır. Ayrıca yapılan tüm değişikliklerde kamuoyunun tepkisinin ölçülmesi de yine bu hassasiyete dönüktür.

Faroqhi'nin dikkat çektiği bir diğer husus da eldeki fermanlar üzerinden Osmanlı hükümetinin iyi düzenlenmiş bir hac kentinin nasıl olması gerektiği üzerine bilgileridir. Buna göre, kent düzenlenmesinde binaların yapılarından, Kabe ve etrafında yaşayan insanların giyimleri, temizlikleri, davranışları üzerine kadar bir düzen fikri vardır. Kabe'nin onarımı tarih boyunca çok mühim bir mesele olmuştur. Bu dönem için de en detaylı bilginin Süheylî'nin *Risale*'sinde olduğuna işaret edilir.

Mühimme Defterleri kayıtları ve seyahatnameler üzerinden haccın dış politikadaki yeri üzerine hazırlanmış olan altıncı bölüm; üst düzey hacıların yol emirleri, Orta Asya'dan, Hindistan'dan, İran'dan gelen hacıların ilgili bilgiler vermenin yanında; hacca giden hanedan mensubu kadınların ve Hintli prens ve prenseslerin konumuna da değinmiştir. Osmanlı toprakları dışından geliş gidişlerin dini boyutlarının yanında önemli bir siyasi karşılığı da vardır. Hac bağışlarının niceliklerinden, bölgeden yabancılarla yaşanan sorunlara kadar Osmanlı'nın ilgilenmesi gereken ciddi meseleleri içerir. Çünkü hac yapmak isteyen bir Müslümanın engellenmesi diye bir durum söz konusu değildir ama bu ziyaretlerin düzenlenmesi gerekmektedir. Alt başlıklarla çoğaltılmış bölümde *İki Haccı Birleştirmek* alt başlığı örneğinden bu siyasi ilişkileri açmıyabiliriz. İran'dan gelen Şii hacıların Mekke ziyaretleri genelde El Necef ve Kerbela'ya yaptıkları ziyaretlerle birleştiriliyordu. 1569'a ait bir fermanla İranlı

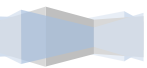
hacıların Bağdat ziyaretlerinin yasak olduğu ibaresi geçmektedir. Bunun uygulamada nasıl ilerlediği hususunda açık bilgiler olmasa da 1573 tarihli bir talimatnamede tekrarlanan “Şii hacıların bölgede sadaka dağıtması” üzerine uyarıların siyasi bir mesele olduğu açıktır. Yabancı bir hükümdarın topraklarında bir teba kurmak mevcut hükümet için tehlike arz ediyordu. Ve buna izin verilmedi. Yine aynı şekilde bağışların yüksek olması halinde bu bağışların denetlenmesi ya da sınırlandırılması ile ilgili düzenlemelere gidiliyordu. Bu kısıtlamalar yabancı hükümdarları pek tabi rahatsız da edebilirdi. Burada da devreye devlet temsilcilerinin diplomatik dilleri giriyordu. Faroqi de kitabında bu detayları arşiv kaynaklarından çıkardığı örnek olaylar üzerinden dikkatle veriyor.

Siyaset ve dış ticaretin haccın değişik yönlerini nasıl etkilediğinin araştırıldığı son bölümde, Osmanlı yönetim reaksiyonları detaylı şekilde verilmiştir. Haccın toplumsal ve dinsel karşılığı kadar siyasi ve ekonomik ağların kesişim noktası olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle yönetim, çok geniş bir egemenlik düşüncesine sahip olmalı ve bunları planlamalıdır.

Hicaz’ın Osmanlı tarafından alınması klasik anlatılardan biraz farklı şekilde yansıtılmıştır. buradaki şerifler Osmanlı merkezi yönetimi için aşılmanın ama zaten aşılmasına da gerek olmayan umdelerdi çünkü şerifler eli ile bölgesel yönetim dengesi sağlanmaya çalışılıyordu. Bu şeriflerin birçoğu bedeviler ile anlaşmalara sahipti. Bir şerif bağımsız prens olarak anılıyordu, azledilme hakları olsa da bu durumda müntesib olduğu kabileden yeni bir yönetici seçilmesi şartı da bulunmaktaydı. Mekke şerifi, Osmanlı temsilcisi olan Cidde sancakbeyine bağlıydı. Fakat bu bağlılık şerifin gönlünü hoş tutmakla mümkündü. Çünkü şerifler hem bölgede itibarlıydılar hem de bedevilerle olan ilişkileri neticesinde kendilerine ait ordular barındırabiliyorlardı. Evliya Çelebi’nin 1670’li yıllarda Cidde sancakbeyi ve şerif arasındaki çatışma anektodu bu dengenin ne kadar hassas olduğunu gösterir niteliktedir. Dolayısıyla güçten ziyade ikna yöntemi kullanılmaktaydı. Ekonomik düzenlemede verilen örneklerden; Cidde gümrüğü vergilerinin paylaşımı, Hindistan ticari yolları, altın ve gümüş trafiğinde kontrol edilmesi gereken tüccarlar, Harameyn’in iâşesinin geldiği Kahire ile olan ilişkiler gibi önemli ticari pratikler üzerine kaynaklar bulunmasına rağmen yazarın da belirttiği gibi bunlarla ilgili çok geniş bilgilerin edinileceği kaynaklara sahip değiliz. Bu dönemlerle ilgili ticaretle alakalı belge eksikliğinin nedenleri vardır. Kayıt altına alınan belgeler mali nitelikli belgelerdir fakat Osmanlı buradan çok az vergi almıştır ayrıca Rumeli ve Anadolu’da bulunan ziraat loncaları Hicaz’da neredeyse yoktur. Bu da belgelerin kayıtlanmasındaki eksikliklerin nedenleri arasında sayılabilir. Ancak yazar bu bölümde yabancı çalışmalarını da işaret ederek karşılaştırmalı okumaların mümkün olduğunu belirtmektedir.

Sonuç olarak siyasi, her şeyden çok da sosyal tarih çalışması olarak düşünülmüş olan bu eser amacına dönük bilgileri barındırmanın yanında son kısmında yazar aracılığı ile bir perspektif çalışması da yapmıştır. Kitap, düzen açısından; geniş bir konuyu ele almasına rağmen ana başlıkların alt başlıklarla desteklenmiş olmasıyla takip etmesi kolaylaştırılmış bir dile sahiptir. Kitapta arşiv kaynaklarının yanısıra birincil kaynakların kullanılmış olması hem verdiği bilgiye zenginlik katmış hem de çoklu bir akış sağlamıştır. Ayrıca ilgili bölümlerde dipnotlar aracılığı ile konuyla ilgili yapılmış yerli ve yabancı araştırma-inceleme kaynaklara başvurulmuş ve karşılaştırmalı bir okuma imkanı sağlanmıştır. Dil olarak, baz aldığı tarih aralıkları arasında makro-mikro gidiş gelişler yapan Faroqi kitabı tek boyutlu bir halden kurtarmıştır. Literatürün bir şekilde bize dayattığı stabil Osmanlı toplumunun aksine bu kitapta karmaşık ilişkileri ve Hicaz’daki geçişken yönetim örneklerini seyredebiliyoruz. Bu da bize, dinamik bir egemenlik anlayışı içinde dinamik ve karmaşık bir toplumsal yaşantıyı gösteriyor. Kitap kendi temel amacını sonunda açığa çıkarmıştır aslında. Bu noktada kendini oldukça net şekilde izah etmiş olan Faroqi’nin cümlesine direkt kulak vermekte fayda var: “*Bu kitabın temel hedeflerinden biri, dört yüzyıl boyunca haccın görünür yönlerinden birçoğunu organize etmiş olan Osmanlı siyasi sınıfının, Hicaz’da kendi rolünü nasıl gördüğünü ve betimlediğini anlatmaktır.*” *

* Suraiya Faroqi, Hacılar ve Sultanlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 192

Osmanlı'dan Günümüze Temizlik Tarihi – Tanzifat-ı İstanbul

Mehmet Mazak, Fatih Güldal

Yeditepe Yayınevi, 2011 , 212 sayfa, ISBN: 978-605-4052-56-1

Pelin DİVRİK*

Marmara, Boğaziçi ve Karadeniz ile bir yarımada üzerine kurulu olup, tarihin bütün dönemlerinde önemli bir yerleşim merkezi olan Dersaadet, Deraliyye, İslambol ve bugünkü bilinen adı ile İstanbul şehri birçok imparatorluğa başkentlik yapmış, dünyanın merkezi olarak kabul edilmiş en önemli şehirlerden biridir. Üç tarafı denizlerle çevrili bu kadim şehre Arap dünyasında Ümm-i Dünya, dünyanın anası denmiştir. Şehrin Fatih Sultan Mehmet tarafından alınmasından sonra, bu büyük hükümdarın ilk işi, bakımsızlıktan, harap bir şekilde olan bu kenti yeniden eski günlerine kavuşturmak, tekrar dünyanın merkezi haline getirmek olmuştur. Osmanlılar, insanca yaşanılabilir bir şehir yaratmak amacıyla adeta birbirleriyle yarışmaya başlamışlardır. Bu tarihi süreç Temizlik kavramının Fatih Sultan Mehmet ile birlikte İstanbul'a ciddi bir şekilde yerleştiği göze çarpmakta olup, Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren şehrin sokak ve caddelerinin temizlenmesine ayrı bir önem verildiği

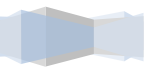
* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, divrikpelin@gmail.com

görülmektedir. Şehir kültürü, temizlik tarihi Avrupa'ya ve dünyaya örnek olacak şekilde gelişmiştir. Temizliğe önem veren Osmanlı Devleti, yönetici sınıfı ve tebası, müslüman olması hasebiyle İstanbul'u temiz ve pisliklerden arındırılmış bir şehir yapmak için çalışmalarda bulunmuşlardır. Özellikle bir şehre girildiği zaman ilk temel çalışma şehrin imar işlerinin yapılması, suların getirilmesi hamamların inşası edilme faaliyetleri olarak öne çıkmaktadır. Klasik dönemde şehrin temizliğini devlet halk el ele şeklinde çözmeye çalışmışlardır.

Osmanlılar modern belediyeciliğin başladığı 19.yüzyılın ikinci yarısında Şehremaneti'nin kurulmasıyla bu işi daha profesyonel anlamda yapmaya başlamışlardır. "Temizlik imandan gelir." atasözü ile belirtildiği gibi temizliği imandan sayan Osmanlılar şehrin temizliği için birçok müessese kurmuştur. Belediye bünyesinde kurulan temizlik müdürlükleri, profesyonel anlamda çalışan temizlik görevlileri, bu faaliyetlerin daha kolay yapılabilmesi için alınan alet ve edevat, çöp arabaları gibi malzemelerle temizlik şehrin sokağını girmiştir.

Teknolojinin gelişmediği, sanayileşmenin gerçekleşmediği zamanlar şüphesiz temizlik daha kolay ve sorunsuz bir şekilde yapılmaktaydı, teknoloji ilerledikçe sanayi atıkları oluşmaya başladığında şehrin temizliği daha da zor bir şekilde yapılmaktaydı. Devlet, temizlik işini zorlaştırmamak için birçok müessese kurmuş, hatta bazen kendi imkanlarıyla da sorunu çözmeye çalışmıştır. Örneğin, sadece şehrin değil, denizin temizliği de önem arz etmekte idi. Bu yapılan uygulamalar ile sadece Müslümanların değil Hristiyanların özel günlerinde de sokakların temizliği için Osmanlı yönetimi emirler yayınlamıştır. Osmanlı Devleti temizliğe çok önem verdiği için çevrenin kirletilmemesi adına kirletenlerin cezalandırılması için birçok emir gönderdiği dikkat çekici bir başka husus olarak göze çarpmaktadır. İstanbul kadısına konu ile ilgili gönderilen yazılar en kısa sürede halka iletilmiştir. Bazı arşiv belgeleri ışığında Osmanlı Devleti'nde çevrenin kirletilmesi ile ilgili cezalar ayrıntılı şekilde işlenmiştir. Devlet, genel olarak şehir temizliği olan tanzifatla ilgili kanun ve yönetmelikleri, belli kurumlardaki görevlilerce uygulamaktaydı. Devlet, şehrin temizliği hususunda sadrazamdan başlayarak, kadı, subaşı, imam ve en alta vatandaşa kadar şehirde yaşayan herkese sürekli uyarılarda bulunmuş, şehrin temizliğine azami dikkat gösterilmesi hususunda herkesin dikkatli olması istenmiştir. Temizlik çalışmalarının elemanları çöp toplayıcılar için "tanzifat amelesi" tabiri uzun bir süre kullanılmıştır.

Tanzifat işçileri genellikle İstanbul dışından geldikleri için büyük bir kısmı Tanzifat ahırları çevresinde koğuşlarda yatarlardı. 1921 senesinde Bağdat Caddesi'nde, uzun bir çomaklı kürek, üstlerinde asker elbisesine benzer kıyafetlerle, yolları temizleyen çöpçüler hizmet ederlerdi. Kategorize edecek olursak; klasik dönemde arayıcı esnafı, Şehr-i Emanet'in ilk kurulduğu zamanda tanzifat amelesi, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında çöpçü ve günümüzde temizlik hizmetlerini yapan görevliler olarak isimlendirebiliriz. İstanbul'un fethinden itibaren günümüze kadar şehrin temizliğinin birçok aşamalardan geçtiğini görüyoruz. Osmanlı Devleti ayrıca eğitim müesseselerinin temizliği ve bakımı ile de ilgilenmiştir. Örneğin neredeyse her medresenin çöpleri atmakla görevli bir

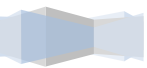
elemanı bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nde yaşanan olağanüstü şartların yaşandığı dönemlerde ise İstanbul'da temizlik faaliyetleri çocuklara ve kadınlara kalmıştır. Böylece İstanbul hanımlarının da temizlikle ilgili sorumluluk alanı genişlemiştir. Ayrıca, temizlik işlerine verilen önem nedeniyle, birçok can kaybına yol açan kolera hastalığının azaldığı görülmüş ve belediye hizmetlerine yapılan büyük yatırımların neticeleri alınmıştır.

İstanbul'un sosyal hayatı için büyük bir önemi olan yabancı gezginlerin seyahatnamelerinde şehrin temizlik sorununa da yer verilmiştir. Örneğin, deniz yoluyla gelen seyyahlar karşılaştıkları manzara karşısında kendilerinden geçerken, şehrin içerisini gördüklerinde bazen hayal kırıklığına uğramışlardır. Mesela, çamurlu sokaklar, yağışlı havalardaki çöp yığınları dünyanın en önemli merkez şehri olan İstanbul'a gelen yabancıların dikkatinden de kaçmamıştır.

Öncelikle Osmanlı Devleti'nin temizlik alanında yaptığı uygulamaları daha ayrıntılı bir şekilde inceleyecek olmak ve kitap hakkında bilgi vermek amacıyla bu kitabı tanıtmak istedim. Kitap iki yüz on iki sayfadan oluşmaktadır. Kitabın son sayfaları tamamen konuyla ilgili fotoğraflara ayrılmıştır. İsminden de anlaşılacağı gibi İstanbul'daki temizlik faaliyetlerinin tarihini anlatması nedeniyle konuyla ilgilenenler için çok önemli bir kaynak olan kitapta, dönemin kurumlarının temizlik ile ilgili çalışmalarının ayrıntısını yansıtan birçok sözleşme, nizamname ve kanunnamenin de sadeleştirilerek tam metin olarak sunulması kitabı daha da anlamlı kılmıştır. Yazarımız bu kitapta temizlik olayına hem kültürel olarak hem de belediye açısından bakmıştır.

Ayrıca kitapta konuyla ilgili fotoğrafların olması dönemin temizliği hakkında daha kolay bilgi edinmemizi sağlıyor. Örneğin; temizlik vergisi pulu, temizlik vergisine mahsus makbuz pulları okuyucunun olaya daha da ayrıntılı bakmasını sağlıyor . Bu kitap oldukça akıcı ve yalın bir anlatıma sahiptir .Yazarın konuları alt başlıklar altında açıklaması kitabı daha da anlaşılır kılmıştır. Ayrıca bu eser "İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti" sürecinde yayınlanmış olması nedeniyle İstanbul'un temizlik konusundaki zenginliğini sunmuştur.

Sonuç olarak her cümlesinin paha biçilmez değere sahip olduğu kanaatini edindiğim bu eser sayesinde , İstanbul'un Türkler 'in eline geçmesinden günümüze kadar geçen süreç içerisinde temizliği ile yapılan uygulamaları ayrıntılı bir şekilde öğrendim. Ayrıca, bugün İstanbul'un temizlikle ilgili büyük aşamalar kaydettiği, modern anlamda birçok tesisin çöp sorununu çözdüğü görülmektedir.

İstanbul Mahallelerinde Bir Gezinti

Hagop Baronyan, Çev. Paris Hilda Teller Babek.

İstanbul, Can Yayınları, 2016, 136 s., ISBN: 9789750720000.

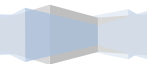
Mevlüt KAYA*

1842’de Edirne’de doğan Hagop Baronyan, 1864’te İstanbul’a yerleşmiştir. İstanbul’da toplum üzerine gözlemler yaparak, toplumsal sorunlar üzerine yazılar yazmaya başlamıştır. İlgilendiği edebiyat ve sanat dallarının genel özelliği, toplumsal sorunlara eleştirel ve mizahi yaklaşımlarıdır. Osmanlı’nın son döneminde kurumların bozulmasına ve kamudaki adaletsizliklere dikkat çeken yazar, yaşadığı dönemde sansür baskılarına maruz kalmıştır. 1891’de tüberkülozdan ölen yazar, belirtilen alanda birçok eser vermiştir.

Orijinal dili Ermenice olan bu kitabın, Türkçe ilk baskısı 2014’te, 5. baskısı 2016’da yapılmıştır. Kitapta 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’daki otuz dört Ermeni mahallesinin yaşantısını ele alan yazar, bu mahallelerde yaşayan Ermenileri eleştirel ve güçlü bir mizahi üslupla değerlendirmiştir. Eserde, Ermeni toplumunun gündelik yaşamını, kendi sorunlarına ilgisiz kalmalarını, yoksul-varsıl ayrışmalarını, Ermeniler üzerindeki kilise hâkimiyetini ve Ermeni ileri gelenlerinin, Ermeni vatandaşların sorunlarına duyarsız oluşlarını eleştirmiştir.

---

*Öğretim Elemanı, Giresun Üniversitesi Eynesil Meslek Yüksek Okulu, Giresun, mevlut.kaya@giresun.edu.tr

Yazar, Ermenilerin yaşadıkları yerleri semt semt, mahalle mahalle gezerek gözlemler yapmıştır. Yazarın gezerek gözlemlediği Ermeni yerleşkeleri, eserde başlıklar halinde verilmiştir. O yerler, eserdeki sırasıyla şunlardır: Ortaköy, Kumkapı, Kasımpaşa, Beşiktaş, Karagümrük ve Salmatoruk, Eyüp, Kadıköy, Rumelihisarı, Selamsız, Topkapı, Gedikpaşa, Üsküdar Yenimahalle, Pera (Beyoğlu), Balat, İcadiye, Samatya, Kuzguncuk, Dış Kumkapı, Hasköy, Kınalıada, Boyacıköy, Galata, Kurueçleşme, Eyüp-Surp Asdvadzadzin, Büyükdere, Yenikapı, Kartal, Kandilli, Samatya-Yenimahalle, Narlıkapı, Beykoz, Makriköy (Bakırköy), Feriköy ve Yeniköy.

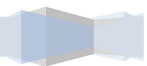
Yazar, kitabının ilk bölümünde Ortaköy'ü anlatmıştır. Burada söz konusu dönemde beş yüz yirmi Ermeni hanesi vardır. Bu hanelerin bazılarında, birden fazla aile yaşamaktadır. Baronyan, birçok yer gibi, Ortaköy'ü de Batı'nın sorunlarıyla yapılanmış "Doğu kültürü taşıyan" bir yer olarak tanıtmaktadır. Burada dedikoduculuğun ve hırsızlığın yaygın olduğunu, bazen hırsızlardan kurtulmak için yol değiştirmek gerektiğini belirtmiştir. Yanı sıra, altına ve eğlenceye düşkün Ermeni toplumunun yaşadığı bu mahallede, yangın yerlerinin küllerinden duyduğu rahatsızlığı bildirmiştir (s. 11-17).

Yazar, eserin ikinci bölümünde Kumkapı'daki Ermenileri anlatmıştır (s.18-25). Burada bin iki yüz Ermeni'nin yaşadığını bildirmiştir. Bu ifadede bir karışıklık oluşmuştur. Çünkü yazar, semtte iki bin dört yüz meyhane bulunduğunu ifade ederken, "yani hane başına iki meyhane vardır" demiştir. Bu durumda eserdeki ifade "*bin iki yüz Ermeni*" değil, "bin iki yüz Ermeni hane" şeklinde olmalıdır*. Yazar, Kumkapı'ya dair yazısında, aşırı rutubetten şikâyet etmekte ve Meryem Ana Kilisesi'nin ünlü tulumbacılarından dem vurmaktadır (s. 25).

Baronyan, eserinin üçüncü bölümünde Kasımpaşa'yı işlemiştir. Ermeni mahallesinde seksen beş Ermeni ailenin yaşadığını ve içlerinde dindar kimsenin bulunmadığını bildirmiştir. Buradaki lağım sorunlarını mizahi bir dille ele almıştır. Ermeni mahallesinde kavgaların hiç bitmediğini, sonra kavga çıkaranların hiçbir şey olmamış gibi geri çekildiğini yazmıştır. Çocukların eğitimine özen göstermeyen Ermenilerin, konu süslenme ve tıraş olunca itinalı davrandıklarını, fakat mahallelerdeki dereden lağım aktığını yazmıştır (s. 26-29).

Eserin bir sonraki bölümünde yazar, Beşiktaş gözlemlerine yer vermiştir: Buradaki Ermeniler birbirine yardım etmemekte, kimsenin kimseye yararı olmamaktadır. Kalpağın kaldırılışından sonra dindar kimsenin kalmadığını belirten Baronyan, din heyetinin Ermenileri kiliseye çekme konusunda eksik kaldıklarını gözlemlemiş, Ermenilerin tekrar kalpak takarak dindarlaşmalarını mizahi bir dille önermektedir. Ayrıca burada komşuluk ilişkilerinin zayıf olduğunu, zenginlerin yoksullar gibi bakkala ve meyhaneye gitmediklerini yazmıştır. Yazar, kadınların eşlerine karşı itaatsizleştiklerini ve erkeklerin kadınlara biat ettiklerini belirterek, bu durumu İncil'deki bir işarete bağlamıştır: "Adam, annesini, babasını bırakıp, karısına bağlanacak (*Eski Ahit, "Yaratılış", 2:24*)". Bu dönemde Beşiktaş'ta üç yüz elliye yakın Ermeni hane bulunmaktadır (s. 30-34).

* Buradaki eksiklik, çeviri hatasından kaynaklanmış olabilir.

Beşiktaş'ta özel bir okulda Ermeni öğrencilere okutulan “*Ermeni tarihi*” kitabını eleştiren yazar; bir kitabın iki kez okutulduğunu, ardından Papazyan'ın Ermeni tarihi kitabının, sonra başka Ermeni tarihi kitaplarının okutulduğunu, ancak bunların öğrencilere hiç bir getirisinin olmadığını bildirmiştir. Yazarın gözlemlerine göre, Beşiktaş'ta bulunan dini mahkemelerdeki avukatlar, para kazanmak uğruna, insanlara birtakım blöfler yapmaktadırlar.

Baronyan, bu dört semtteki Ermeniler için olduğu gibi, İstanbul'un diğer otuz mahallesindeki Ermeniler için de mizahi ve eleştirel bir dil kullanmıştır. Yazarın bu mahallelerde yaşayan Ermenilere yönelik değerlendirmelerinden bazıları şunlardır:

Karagümrük'teki Surp Ohan Vosgeperan Kilisesi'nin, çocuğu olmayanların veya çok olanların adak yeri haline geldiğini; boş gezenlerin, işçilerini sömürenlerin ve emanet aldıkları mücevherleri satarak dulları mağdur edenlerin burada adak adadıklarını yazmaktadır. Baronyan, bu kilisenin papazlarının çok eğitilmiş olduklarını ve mucizeler yarattıklarını yazarken alaycı bir tavır takınmıştır. Buradaki Ermeni toplumunun çok cahil olduğunu ve cehaletlerinin günden güne arttığını yazmıştır. Ayrıca onların, Türkçe ile Ermenice karışımı bir dil kullanmalarına serzenişte bulunmaktadır (s. 35-40).

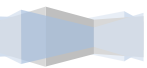
Eyüp'te yüz on Ermeni hanesinin bulunduğu, Ermenilerin, çocuklarının eğitimine çaba harcamadıkları da eserde verilen bilgiler arasındadır (s. 41-42).

Baronyan'ın aktarımlarına göre, Kayserililer Kadıköy'deki ucuz evleri almaya girişmişlerdi. Burada ev fiyatları yüzde altmışa düşmüştü. Semtte üç yüz elli civarında Ermeni vardı. Bunlardan ancak yirmi üçü Ermeni milletseveriydi. Yazar, buradaki Ermenilerin yoksulluğunu, “*bir zeytini dört parçaya ayırıp yerler*” mübalağasıyla hicvetmiştir. Semtteki zenginlerle yoksullar, eserde sık sık mukayese edilmiş, her iki taraf da mizahi bir tavırla eleştirilmiştir (s. 43-49).

Baronyan, Rumeli Hisarı'nı yazdığı kısımda, buradaki Ermeni hane sayısı hakkında şöyle bilgi vermektedir: “*Yazın seksen hane, sonbaharda yetmiş beş, kışın altmış, baharda da altmış beş...*”. Anlaşılan, Ermenilerin bir kısmı kışları burada oturmuyordu (s. 49-52).

Yazar, Selamsız'daki Ermenilerin, sürekli istikrarsız topluluklar kurduklarını ve bunların hiç birinin işe yaramadığını ifade etmektedir. Öğrencilerin sokakta Ermeniceyi konuşmadıklarını, ancak küfürlerinde Ermeniceyi kullandıklarını bildirmektedir. Buradaki iki mahalle arasındaki husumetin, onları adeta iki ayrı millet haline getirdiğini yazmaktadır (s. 53-60).

Esere göre, Topkapı'daki Ermeniler kiliseye gitmemektedirler. Halk, kilisenin çan kulesinin olmayışını gerekçe gösterse de kilise yetkilileri bunu gereksiz bir harcama olarak görmüştür. Yazar, buradaki Ermenilerin çan değil, bomba sesiyle bile kiliseye gitmeyeceklerini iddia etmiştir. Yazarın anlatımına göre Topkapı'daki mahallede, içinde ikişer ailenin yaşadığı dört yüz Ermeni hanesi mevcuttur (s. 61-65).

Baronyan'ın verdiği bilgilere göre, Gedikpaşa'da çoğu Kayserili olan üç yüz Ermeni hanesi bulunmakta, ancak buradaki Ermeniler birbirlerinin dillerinden anlamamaktadır. Son İstanbul yangınlarından sonra^{*}, İstanbul'dan ve Anadolu'dan gelen göçmenler buraya yerleşmişti (s. 66-70).

Yazar, Üsküdar-Yenimahalle'de Ermeni ağalarının, mahallenin ve yerli Ermenilerin haklarını "yabancılar"la paylaşmalarına göndermede bulunmuştur: "Bu mahallenin ağalarına dokunulmazsa buranın tüm haklarını yabancılara satarlar ama dokunulursa milletin haklarını yabancıya verirler...". Burada "yabancılar" ile kast edilen, mahallenin yerlisi olan Ermeniler dışındaki tüm unsurlardır. Bunların içinde Rum, Ermeni ve diğer göçmenler vardır (s. 71-76).

Altı yüz yirmi dört Ermeni hanesinin bulunduğu Pera(Beyoğlu)'daki kumarcılığı, gösteriş ve israfi eleştiren Baronyan, buradaki Ermeni milliyetçiliğini "kısım kısım" ele almıştır. Beyoğlu'nun evleri için de şöyle bir değerlendirme yapmıştır: "Genellikle evler kâgirdir. Evler çok cesurdur, yangından korkmaz ama yanar". Yazarın aktarımlarına ilave olarak; bu yangınların çoğunluğunun kaza ile, bir kısmının da isyancıların kundaklamalarıyla çıktığını belirtmek gerekir (s. 77-85).

Yazar sonraki başlıkta, Balat'ın ucuz sebze ve meyvelerini, papazlarının durumlarını ve kilisenin şekilciliğini anlatmıştır (s. 86-89).

İcadiye'nin yokuşları, siyaset konuşulan gazinosu, Ermenice gazetelerin Ermenilerce okunmadığı ve buradaki Kayserililerin tipolojisi, Samatya'da rakının çokça tüketildiği, buradaki Ermenilerin içmeyi, kiliseleri ve milletleri kadar sevdikleri, eserde mizahi bir dille anlatılmıştır (s. 90-94).

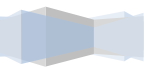
Yazar, Beşiktaş bahsindeki gibi, Kuzguncuk'taki gözlemlerinde de erkeklerin kadınlarına itaatkâr hale gelmesini yadırgayarak İncil'e atıfta bulunmuştur: "*Adam, annesini babasını bırakıp karısına bağlanacak (Yeni Ahit, "Matta", 19: 4)*". Her iki fasıldaki İncil vurgusu, Baronyan'ın manevi dünyasındaki Hıristiyanlık imgesiyle kiliseden ve dinden uzaklaşmış Ermenileri eleştirme nedenlerinin göstergesi durumundadır (s. 100-102).

Baronyan, Dış Kumkapı'yı insana benzeterek, "*içiyle dışı farklıdır*" diye tasvir etmiştir. Mizahi bir yaklaşımla buradaki Ermeni kadınlarının, diğerlerinden farklı olduğunu; milletin nüfusunu çoğaltmak için fedakârlık yaptıklarını ve en az on altı çocuk doğurduklarını yazmıştır. Dış Kumkapı'da bu dönemde iki yüz civarında Ermeni hanesi mevcuttur (s. 103-104).

Baronyan'a göre Hasköy Ermenileri, maddi zararları önlemeye büyük çaba harcayabilen, ancak manevi zararlara ilgisiz kalan bir toplumdur. Yazar onların, okullarının manen yok olmasına duyarsız kalacaklarını, ancak okulları yansa acil müdahale edeceklerini, hatta yeniden inşa edeceklerini not düşmüştür (s. 105-107).

Eserde verilenlere göre, Kınalıada'da kışın kırk hane, yazın altmış-yetmiş ve Boyacıköy'de altmış-yetmiş Ermeni hanesi bulunmaktadır. Yazın buradaki Ermenilerin, çeşitli nedenlerle mesken

^{*} Baronyan'ın yaşam sürecinde İstanbul'da on büyük yangın yaşanmıştır: 1865 Hocapaşa yangını, 1866 Suriçi yangını, 1867 Surdışı yangını, 1870 Beyoğlu yangını, 1874 Samatya yangını, 1874 Üsküdar yangını, 1877 Mahkemealtı yangını, 1890 Surdışı yangını, 1890 Pendik yangını, 1892 Karabaş Mahallesi yangını.

değiştirdiği anlaşılmaktadır. Galata'da “*paranın ve çalgınlığın sınırı yok*”tur. Baronyan, “*din çeşitlidir, işe yarayanı belli değil*” diyerek, Galata'daki dini yaşantıyı eleştirmiştir (s. 108-115).

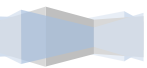
Kuruçeşme Ermenileri, Dış Kumkapı'dakilerin aksine, okuluna ve kilisesine karşı duyarsızdır. Eyüp'te az yiyan, çok dua eden dindarlar oturmaktadır. Bunlar eğitimi sevmez, okula önem vermezler. Kadın ve erkeklerinin başı eğiktir. Baronyan, Eyüp'teki Ermeni mahallesini “*bu mahalle elini eteğini dünyadan çekmiştir*” şeklinde eleştirmektedir (s. 118-119).

Büyükdere'nin yerli Ermenileri kiliseye gitmemektedir. Pazardan pazara tek tük kişi kiliseye gelip, bağış yapmaktadır. Yenikapı'da hırsızlık yaygındır. Semtte iki yüz altmışa yakın Ermeni hanesi vardır. Yüz yirmi Ermeni hanesi bulunan Kartal'da yaşayan Ermeniler ise bağcıdırlar. Yirmi beş Ermeni hanesi bulunan Kandilli'de, kadınlar yazma işleyerek eşlerine maddi açıdan destek olmaktadır (s. 120-128).

Eserde aktarılanlara göre, Samatya'nın Ermenileri milliyetçidir. Burada kilise kavgaları sürekli. Narlıkapı yoksulların semtidir. Beykoz'da ise Ermeni milliyetçileri toplanarak nutuklar atmaktadırlar. Bakırköy Ermenilerinin sayısı hakkında bilgi verilmemiş, Ermeni milliyetçilerinin sayısının günden güne azaldığı bildirilmiştir (s. 129-133).

Baronyan güçlü mizahıyla, Feriköy'de yapılan “kıymetli bira”nın Ermenileri uyuşturarak, milli konularda duyarsız hale getirdiğini yazmıştır. Eserin son kısmında bahsi geçen Yeniköy'de ise kırk haneden oluşan Ermenilerin, kilise ve okul çalışmalarına dair bilgiler aktarılmıştır (s. 134-135).

Baronyan'ın bu eserinde, dönemin içinde bulunduğu sosyal gerçeklikler, Ermeni aydını perspektifiyle değerlendirilmiştir. Yazarın gündelik olaylara dayalı gözlemlerine yönelik eleştirileri, aslında kendi toplumsal gerçekliğine yaptığı özeleştiri. Bu bakımdan eser, özellikle Osmanlı'nın son döneminde, ülke sınırları içindeki Ermeni toplumunun sosyal dinamiklerini daha iyi anlayabilmek adına çok önemlidir. Anadolu'daki Ermeni isyanları ve Ermenilerin kendi “aydın”larının gayretleriyle ayaklandırılmalarının nasıl geliştiği hakkında birçok fikir veren eser, 1915 olaylarının zeminine ve tehcirin saiklerine ışık tutar niteliktedir. Bir örnek olabilmesi bakımından; eserde “son İstanbul yangınları” ifadesi geçmiştir. Baronyan, eserin bazı yerlerinde Ermeni mahallelerinde sokakların darlığını hicvetmiştir. Yapı malzemelerinin cinsi, sokakların darlığı, kavganın eksik olmadığı Ermeni mahallelerinde çıkan isyanlar ve yangınlar, tüm bu veriler göz ardı edilerek Türklerce organize edilen “yok etme” planları gibi lanse edilmektedir. Hâlbuki yazar, eserinde Beyoğlu'nun yanmaya müsait evlerinden ve Kumkapı'daki Meryem Ana Kilisesi'nin ünlü tulumbacılarından da söz etmiştir (s. 25, 77). Bu veri, 1915'teki Ermeni olaylarına “soykırım” iddialarıyla yaklaşan tezlerle birlikte düşünüldüğünde, akla şu soru gelmektedir: Ermeni isyanlarının sıkça gerçekleştiği bu yıllarda, bir

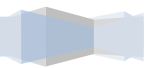
kiliseyi “*ünlü tulumbacılarıyla*” yangından korumaya çalışan Osmanlı idaresinin, Ermeniler üzerinde “yakarak yok etme” gibi bir eyleme girişebilmeleri mümkün müdür?*

Baronyan, eserinde Ermenileri, “*Ermeni meselesi*” konusunda duyarsız, Ermenice gazete okumayan ve dedikoducu, süslenmeye özen gösteren, yoksul, eğitime önem vermeyen, genelde beyen uyur halde, sürekli istikrarsız topluluklar kurup kapatan ve kiliseye karşı sorumsuz olan kimseler olarak değerlendirmiştir. Baronyan’ın bu eleştirileri, aslında Osmanlı ülkesindeki Ermenilerden beklentilerini görünür kılmıştır. Yazar, bir Ermeni aydını olarak Ermenilerin teşkilatlı, kendi tarihlerine ve sorunlarına titizlikle yaklaşan, eğitim seviyesi yüksek bireyler olmasını istemektedir. Ancak, yoksullukla nitelediği toplumda, ekonomik açıdan bunun mümkün olup olmadığını sorgulamadan, Ermenilerin Osmanlı içerisindeki yerlerini analiz ederek diğer unsurlarla mukayese etmeden, Ermenilerin teşkilatlı ve “*Ermeni meselesi*”ne kafa yoran bireyler olmasını beklemesi, bu eksikliklerinden ötürü onları eleştirmesi, Baronyan’ın kayıtsız şartsız etnik ayrışmaya fikrî destek veren bir Ermeni aydını olduğunu düşündürmektedir.

Eserin en dikkat çekici yanı ise, eserde Baronyan’ın Osmanlı yönetimi ve bir bütün olarak Osmanlı vatandaşlarının gündelik yaşamı hakkında bilgi vermemesi ve genellikle Ermeni toplumu üzerindeki gözlemlerini yansıtmasıdır. Çünkü kıyasıya eleştirdiği kendi toplumu gibi, İstanbul’daki diğer unsurların da sayısız gündelik sorunları bulunmaktadır. Bunların eksik bırakılarak eserde, bu sorunların Ermenilere özgüymüş gibi gösterilmesi de yazarın öze dönük eleştirilerle, mensubu bulunduğu topluma mesajlar verme arzusundan kaynaklanmaktadır. Bu hususta yazarın karşılamadığı en bariz okur beklentisi, farklı semtlerdeki Ermeni sakinlerin, siyaset işlerinden yüzyıllarca uzak yaşayarak, Osmanlılarca “*millet-i sadıka*” diye adlandırılmış olduğu öngerçeğiyle yoğrulmuş bir gözlemdir. Yukarıda zikredilen hususları içeren bu kitap; Ermeni sorununun sosyal kritiği, Osmanlı Devleti’nde Ermeni azınlıkların 19. yüzyılın ikinci yarısındaki gündelik yaşantısı ve İstanbul şehir tarihi gibi konuları çalışanlar için önemli bir başvuru kaynağıdır.

---

* 1915’teki Ermeni olayları öncesi ve sonrasında Anadolu’da gerçekleşen yangınları, Türk idarecilerin ulus devlet olma yolunda yaptıkları etnik temizlik olarak nitelendiren eserlerden biridir: Taylan Esin-Zeliha Etöz, 1916 Ankara Yangını/Felaketin Mantığı, İletişim Yayınları: İstanbul, 2016.

Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk

Kemal H. Karpat, Çev. Recep Boztemur

Ankara, İmge Kitabevi, 2004, 411 sayfa, ISBN 975-533-349-5

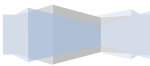
Nizamettin DOĞAR*

Romanya doğumlu Türk tarihçi Kemal Haşim Karpat Amerikan, Rus, Ortadoğu ve Osmanlı tarihi konularında çalışmalar yapmış, 20 ülkede yayımlanmış 130 makalesi ve 16 kitabı bulunan değerli bir bilim adamıdır. Osmanlı üzerine yaptığı çalışmalar dünya literatüründe kabul görmüş yazarın *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* eseri bu değerli çalışmalardan birisi. Kitap, yazarın değişik zamanlarda yaptığı araştırmaların derlendiği bir çalışma niteliğinde ve temel olarak Balkanlarda ulusçuluk, Osmanlı izleri ve bunlarla bağlantılı olduğu düşünülen yan konuları içermekte. İlave olarak Bulgarların ulus kurma yöntemleri, Romanya bağımsızlığı ve Jön Türkler üzerine birer bölüm ve Gagauzlarla* ilgili iki bölüm de bir araya geldiğinde kitap toplam 11 bölümden oluşmakta.

Balkanlarda ulusçuluğun gelişimi; 1800'lü yıllardan itibaren etkileri görülen, ardından meydana gelen gelişmelerle yüzyılın tamamını meşgul eden, ortaya çıkardığı yeni Balkan haritasıyla da 20'nci yüzyıla damga vuran olayların merkezinde yer alır. Belirtilen bu geniş ve derin etkiye dikkat çekmek de yine

* Dr. Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Şırnak, ndogar92@gmail.com

* TDK Yazım kılavuzu kelimenin doğru yazımını Gagavuz olarak belirtse de yazarın, Gagauzların telaffuz ettiği gibi ve kelimenin kaynağı olan Keykaus'a daha yakın olması nedeniyle Gagavuz olarak kullanılması gerektiği kanaati ve ısrarı çerçevesinde biz de aynı kullanımı benimsedik.

aynı derecede dikkat çekici bir cümleyle olmalıdır ki Karpat bunu gayet iyi başarmış. Yazarın hemen ilk paragrafı giriş yaptığı bu derin etki, bir anlamda kitabın da bir özetini sunmaktadır:

Tarihsel ulusçuluk, genellikle aslı olmayan öncüller üzerine kuruludur ve efsanelerle beslenir, fakat siyasal devletlerin yaratılmasında temel bir rol oynama ve insanlık tarihinin gidişini belirleyici bir biçimde etkileme kapasitesine sahip olağanüstü güçlü bir öğretilerdir. Bu savın doğruluğu Balkanlardan başka hiçbir yerde daha açık biçimde kanıtlanamaz. (s. 7-8)

Birçok tarihçi tarafından da vurgulanan Balkanlar'daki ulusçuluğun yapay unsurlarla beslendiği, menkıbelerle yeşertildiği, dış müdahalelerle pekiştirildiği gerçeği kitapta somut örneklerle ifade edilmiştir.* Dış müdahaledeki temel faktör, köklerini Batıdan alan siyasi-sosyal, ekonomik ve askeri dönüşümün bir sonucu olarak batıdan gelen değişim dalgasının Balkanları da etkilemesidir. Ancak bu değişimin Avrupa'daki aşamalardan geçmeden, toplum ve entelektüellerde gerekli altyapıyı sağlamadan, Büyük Güçlerin emelleri doğrultusunda ve yönlendirmesiyle yapılması, sonraki dönemde birçok probleme neden olmuştur. Yani milliyetçiliğin tesisinde yer alan dil, tarih, duygu, düşünce, ülkü birliği gibi ortak değerlerin Balkanlarda sadece dil ve tarihe indirgenerek bunlar üzerinden yapılması ve özellikle coğrafi paylaşımın konuşulan dile göre şekillenmesi, sonraki dönemlerde ciddi çatışmalara neden olan fay hatları oluşturmuştur.

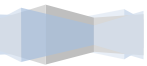
Yazar tarafından ifade edilen “aslı olmayan öncüller” tabiri de Balkan ulusçuluğunun temellerinde yer alan *dil ve şanlı tarih* temalarının incelenmesini gerektirir. Aslında tüm ulusçu akımlarda görülen dil vurgusu Balkanlardaki ulusal uyanışın temel dinamiği olmuş, dili canlandırma ve tamamen dil üzerinden ulus inşa etmenin bu inceleme kapsamına alınamayacak kadar çok ve uç örnekleri Balkanlarda görülmüştür. Dilin nerdeyse bir gecede etnisitenin, sonunda da milliyetin ayırıcı simgesi olarak en önemli görevi üstlenmesi yukarıdaki iddiayla da örtüşmektedir. Buradaki esas yönlendirici faktör ise Balkan ulusçuluğunda önemli rolü olan Alman ekolünde *ulusun* aynı dili konuşan insanları içerecek biçimde tanımlanır olmasıdır. (s.33) Bütün bunlar bir araya geldiğinde Batının yayılcı emellerinin Balkanlardaki yansımaları ortadadır. Osmanlı'nın zayıflamasını fırsat bilen bu güçler bölgeyi etki altına almak ve Babıali'den koparmak için değişik argümanlara ihtiyaç duymaktadırlar ki o dönemin yükselen değeri ve belirtilen emellerini gerçekleştirmek için en elverişli argüman *milliyetçilik ve ulus-devlet* paradigmasıdır. Tarih konusu ise tüm Balkanlı ulusların tarihten çekip çıkardıkları şanlı geçmişlerine ait çoğu yapay, menkıbelere dayanan, zorlama kahramanlar üzerine inşa edilmiş suni bir uyanışa işaret eder. Bunun için de Ortaçağ'da hüküm sürmüş Bulgar ve Sırp yönetimlerinin ulaştıkları sınırlar ulusal devletlerin hedefledikleri ihtişamlı dönemlerdir. Ancak Karpat'ın kitapta belirttiği bu yönetimlerin devletten ziyade Bizans yönetimine bağlı birer toprak ağalığı/kiracısından† öteye geçmediği tezi ile bunu desteklemek için kullandığı; liderlerin ölmesinin hemen ardından ortaya çıkan aile içi kavgalarla bu devletlerin yıkılması ve geriye kayda değer bir iz bırakmaması argümanı, kitabın önemli tespitlerinden birisidir.

Modern ulusalçı akademisyenlerden Ernest Gellner ulusal devletlerin inşası konusunda “Ulusalçılık, ulusların kendi farklarına vararak uyanışları değildir. Ulusalçılık, olmayan yerde ulus inşa etmektir.”‡ der. Bu yaklaşım Balkanlardaki ulusal hareketlerin teorik tabanını tesis ederken, ulusal devletlerin kuruluşunun halk isyanları aracılığıyla değil, fakat her birinin yeni bağımsız devletlerin yaratılmasını desteklemek için kendine özgü nedenleri olan Avrupa devletlerinin gücüyle gerçekleşmesi yönüyle de teorinin pratiğe dönüşmesine işaret eder. Ve son tahlilde *Balkan ulusçuluğunun batı destekli olduğu* iddiasını destekler. Tekrar etmek gerekirse, olmayan yerde ulus inşa etmek hedefinin Balkanlarda oldukça başarılı şekilde yerine getirildiği ortadadır. Bunu yaparken de daha önce Balkan halklarını aşağılayan Batılı aydınların, birdenbire Balkan folklorunun muhteşemliğini fark etmeleri ve

* Balkanlarda ulusçuluğun gelişimi ve ulus-devletlerin tesisi için bkz. Maria Todorova, (2013). *Balkanları Tahayyül Etmek* (Çev: Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul; Barbara Jelavich, (2009). *Balkan Tarihi* (Çeviren: İhsan Durdu, Gülçin Tunali, Haşim Koç), 2 Cilt, Küre Yayınları, İstanbul; İlber Ortaylı, (1995). *Balkan Milliyetçiliği*, Türkiye Günlüğü, s.36, Eylül-Ekim 1995; Halil İnalçık, (2012). *Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar*, GAMER, I, 1.

† Kelimenin gerçek kullanımı fief olarak geçmektedir.

‡ Ernest Gellner, (1964). *Thoughts and Change*, London, Weidenfeld & Nicolson, p. 168. , akt. Jonilda Rrapaj & Klevis Kolasi, (2013). *The Curious Case of Albanian Nationalism: the Crooked Line from a Scattered Array of Clans to a Nation-State*, Ankara University, Faculty of Political Science, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Volume 44, p.185-228.

hayranlıkla Balkan dil araştırmalarına girmeleri, tarihsel motifleri ve karakterleri öne çıkarmaları uygulanan yöntem konusunda dikkat çekicidir.

Yazar tarafından Makedonyalı bir Ulah olan Nicolae Batzaria'nın anıları üzerinden ifade edilen "...Çıkarlarının gereklerine göre bir kardeşin Yunanlı, diğerinin ise Bulgar ya da Sırp olduğunu iddia ettiğini görmek hiçte olağan dışı bir durum değildi". (s.8) ifadeleri Balkanlar'daki ulusçuluğun temel karakterini ortaya koymaktadır ki yazarın ilk bölüme verdiği *İmge ve Gerçek* başlığı da bu karaktere vurgu yapmaktadır. Yazarın aynı düşünce çerçevesinde Balkanlarda ulusçuluk düşüncesinin zamanla esas amacını aşarak zamanın şartlarına göre değişen ve kendileri için özel bir milliyet iddiasında bulunan bir avuç kişinin dayatması halini aldığı belirtilmesi de dönemin ruhunu ortaya koyması açısından önemlidir. Bu kapsamda yazarın "Böylece Makedonya'da bir baba aslında hiç olmamasına, hatta Yunanca tek bir sözcük bile bilmemesine rağmen kendini Yunanlı olarak tanımlarken, oğullarından birinin fanatik bir Bulgar, değer evladının ise Bulgar katili haline geldiğini görmek hiç de az karşılaşılan bir şey değildi." (s.265-266) şeklindeki ifadeleri bir kez daha Balkanlarda ulusçuluğun teorik temelden yoksunluğuna, yapaylığına ve dış müdahale eseri olduğuna dikkat çekmektedir.

Kitapta Balkan ulusçuluğunun gelişiminde önemli etkenlerden birisi olarak vurgulanan ve aslında yukarıda tarih oluşturma çabası olarak da ifade ettiğimiz diğer bir husus da geçmişte derin kökleri ve şaşaalı bir geçmişi olan millet tezidir. Özellikle 1878 Berlin Anlaşmasından sonra hızla yayılan bu düşüncede, yarımadada bölgenin tarihini yeni bir radikal yoruma tabi kılan büyük bir ulusçu yazın akımının geliştiği görülmektedir. Buradaki temel tez, yeni ulus-devletlerin her birinin aslında çok eski çağlardan beri var oldukları, fakat bu durumlarına yaraşır haklarının ancak şimdi verildiği, bunda da kendilerine yüzyıllardır baskı uygulayan Türk-Osmanlı yönetiminin suçlu olduğu iddiasıdır. Kitapta bu iddianın da yersizliği ikna edici analizlerle anlatılır.

Kitabın *Cemaatçilik: Osmanlı mirası* başlıklı kısmında Balkan milliyetçiliğinin karakterleri incelenmiş. Yazar bu bölümde Balkan milliyetçiliğinin Batı Avrupa örneklerinden ayrıldığı ve özel nitelikler içerdiğini belirterek *cemaat milliyetçiliği* kavramını kullanmış. Gerekçe olarak da cemaat milliyetçiliğinin dinsel ve etnik niteliklerinin karışımına vurgu yaparak, bu karışımın ortak yaşam içerisindeki başarısına atıfta bulunmuştur. (s.13) Bu önerme Osmanlı'nın coğrafyada dinsel bir kimlik oluşturduğu ve dinsel-etnik milliyetçiliği benimsediği şeklinde ifade edilebilir. Kimlik konusunun detaylı incelendiği bölümde Osmanlı'nın yarımadada uyguladığı millet sistemi temelinde yer alan uygulamaların, dinsel kimlik duygularının geliştirilmesini teşvik ederken, farkına varılmadan etnik siyasal kimliğin gelişmesine neden olduğu da belirtilmektedir ki bu iddia ilgi çekicidir. Bu Osmanlı'nın dinsel kimliğin en önemli kimlik haline geldiği bir sistemi kurmanın ötesinde başka şeye karışmadığı, Ortodoks halk arasındaki etnik değişimin yönetim tarafından müdahale edilmeden, doğal seyri içerisinde geliştiği düşüncesiyle de örtüşür.

Balkanlarda dinsel kimlikten ulusal kimliğe geçişle ilgili yazarın 1850'lere dikkat çektiğini görürüz. Bu tarihler aslında batının Balkanlar üzerindeki ulusal uyanış çalışmalarının temellerini attığı ve sonuçlarını yavaş yavaş görmeye başladığı dönemlere dikkat çeker. Yazar 1850'lerden önce sıradan bir Balkan yurttaşı, kendini önce Hristiyan olarak düşünürken giderek aynı inancı paylaşan etnik bir grubun üyesi olarak görmeye başladığını belirtir ki duygu ve düşüncedeki bu kırılma Balkan milletlerinde önemli değişimlere işaret eder. O zamana kadar dinin bir parçası olarak görülen etnik kimliklerin artık tersi olarak algılanmaya başlaması ise önce Kilisenin fonksiyonundaki değişim ve bunun hızlandırdığı sürecin 1878'e kadar ulaşması ile zirveye çıkar. Bu tarihteki Berlin Anlaşması ise artık kontrolün Büyük Güçlerin elinden çıktığı, zembereği boşalmış saat misali bölgede yaşanan gelişmelerdir. Balkanları gerçek manada anlamaktan uzak, sadece menfaat alanı olarak gören Batının ise bu saatten sonra her biri farklı hedefler peşinde koşan yeni ülkeleri ortak bir paydada buluşturması ve olayları yönlendirme yeteneği kalmamıştır.

Kitapta dikkat çekici tespitlerden birisi de birçok tarihçi tarafından ifade edilen 1804 Sırp isyanının bölgede ulusçu devrimlerin patlamasını başlattığı düşüncesine getirilen itirazdır. Karpat bu düşüncelerin tersine isyanın, yeniçerilerin köylü topraklarına el koyma çabalarını teşvik eden Osmanlı merkezi gücünün çözümlüşünün neden olduğu klasik bir köylü ayaklanması olduğunu söyler ve asilerin İstanbul'a karşı ayaklanan Vidin ayanı Osman Pazvantoğlu'nun adamları olduğunu belirtir. (s. 44) Ayrıca başka bir yerde de 1800'lü yıllardan itibaren taşrada ayanların toprak mülkiyetini ele

geçirmesinin bu topraklardaki devlet mülkiyetinin yerini zamanla özel mülkiyete bıraktığı, bunun da merkezi hükümetin vilayetlerdeki yetkisini zayıflatarak Hristiyan ulusçu hareketlerinin yükselişinin ivme kazanmasına yardımcı olduğunu belirtir. (s.31). Bu yaklaşım, Balkanlı ulusların sıklıkla ifade ettikleri yükselme, gelişme ve uluslaşma süreçlerinin önündeki en önemli engelin Türk-Osmanlı yönetimi olduğu iddiasını kökten çürütür ve yukarıda da belirtilen, Osmanlı yönetiminin halkın etnik kimliğiyle işi olmadığı ve böyle bir gündeminin de olmadığı düşüncesiyle örtüşür. Dolayısıyla milletler sistemi marifetiyle dinsel kimliğin tesisi ve korunması sağlanırken farkına varmadan etnik kimliğin gelişmesini destekleyen yönetim, kendi rızası dışında ayanlar vasıtasıyla mülkiyetin el değiştirmesi sürecinde de dolaylı olarak Balkan ulusçuluğuna hizmet etmiştir.

Yazarın yine *Ayanlar* üzerinden tarımın ticarileşmesine, bunun Osmanlıya etkilerine ve nihayetinde değişimin Hristiyanların yararına işlediği şeklindeki tespiti de üzerinde durulmayı hak ediyor. Zira bu süreç, Avrupa'da yaygınlaşmaya başlayan kapitalizm dönemi ile eş zamanlı olması nedeniyle zaten zayıflama dönemindeki Osmanlıya önemli zararlar vermiş, geleneksel toprak sisteminin bozulmasını ve Osmanlı topraklarının Avrupa için cazip bir pazar haline gelmesini sağlamıştır. Geleneksel düzenden sapma anlamına gelen bu değişim devlet sisteminde dört toplumsal katman (*ahiler, gaziler, abdallar ve bacıldar*)^{*} üzerine dayanan klasik Osmanlı düzeninin sona ermesine neden olduğu ve zaman içerisinde kademeli bir yeniden yapılanmanın önünü açtığı da kitapta belirtilir. Bütün bu değişimlerin nihai sonucunun ise gelir ile etnik ve dinsel bağılıklara dayanan sınıf katmanlaşması olduğu şeklindeki tespit, uluslaşma sürecinin Osmanlıya bakan yönünü özetlemesi açısından önemlidir.

Kitapta dikkat çekici noktalardan birisi olarak da ulusalcılık sürecinde Ortodoks kilisesinin konumuna işaret eden bölümlerdir. Kilise başlangıçta devlet yönetiminin milletler sistemi çerçevesinde halkla iletişim kurmasında ve sistemin etkin işleminde önemli bir köprü görevi görmekte ve evrensel bir kurum olarak işlemektedir. Ancak aynı kurum, 19'uncu yüzyılın son çeyreğinde ulusal bir misyon yüklenmiş ve dinsel misyonundan çok ulusal kimliklerin öne çıkarılmasında aktif rol oynayan bir kurum haline almıştır. Bu durum, daha önce tek olan Ortodoks Kilisesi kimliğinin, ulusal kiliselere evrilmesi ve birçok kilise şeklinde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Karpat yeni ortaya çıkan bu ulusal kiliseler arasındaki tek bağın *Türk düşmanlığı* olduğunu belirtir ki uluslaşma sürecinde Balkanlı yöneticilerin halklarını kenetleme ve yönetimlerini meşrulaştırma adına yaptıkları bu şeytanlaştırmanın sonuçları, bölgede yaşayan Türk ve Müslüman nüfus için yıkıcı olmuştur. Bulgar devletinin oluşturulması sürecinde Bulgarlara ait olduğu söylenen topraklar üzerinde Bulgar çoğunluğunu oluşturmak için Rus askerleri ve Bulgar silahlı çetelerinin 300,000 kadar Türkü öldürdüğü, 1,000,000 kadarını ise yurtlarından sürüp çıkardığı gerçeği kitapta belirtilen hususlardan sadece birisidir. (s.55) Kitapta aynı tema üzerinden uluslaşma sürecinin neden olduğu Müslüman göçleri üzerinde de durulmakta ve özellikle 1878'den sonra artıp Balkan Savaşları ile iyice hızlanan göçler konusunda rakamlar verilmektedir.

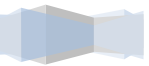
Kitabın iki bölümüne konu olan Gagauzların tarihi kökeni ve folkloru ile Selçuklu-Anadolu kökenlerini inceleyen bölümler kitabın genel çerçevesi ile uyumsuz görülmekte. Yazar ilgili bölümlerde Osmanlı'nın Balkanlarda hızlı yayılmasının nedenleri içerisinde önceden coğrafyaya gelip yerleşmiş bu Türk unsurların etkisinin olabileceği tezi üzerinde durmaktadır. Bu düşünce kanaatimizce iki nedenden dolayı zorlama bir iddia olarak görülmektedir. Öncelikle, Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren milliyetten ziyade din faktörünü öne çıkaran bir yapıya sahiptir ki bu yapı fethettiği yerlerde de devam etmiştir. Yani fethedilen yerlerde yaşayan Türklere ayrı muamele edildiğine dair veri yoktur. İkinci olarak, Balkanların Ortaçağ itibarıyla demografik yapısı da Bizans karakterinde ve Ortodoksluk temelli bir yapıdır. Etnik kimliklerin henüz asıl ayırıcı faktör olmadığı dönem itibarıyla Balkanlarda da milliyet temelli bir yaklaşım olduğunu düşünemeyiz.[†] Dolayısıyla bölgede yerleşmiş Türklerin de Balkanları fetheden Osmanlıyı milli bakış açısıyla algılamış olması pek mümkün görülmemektedir.

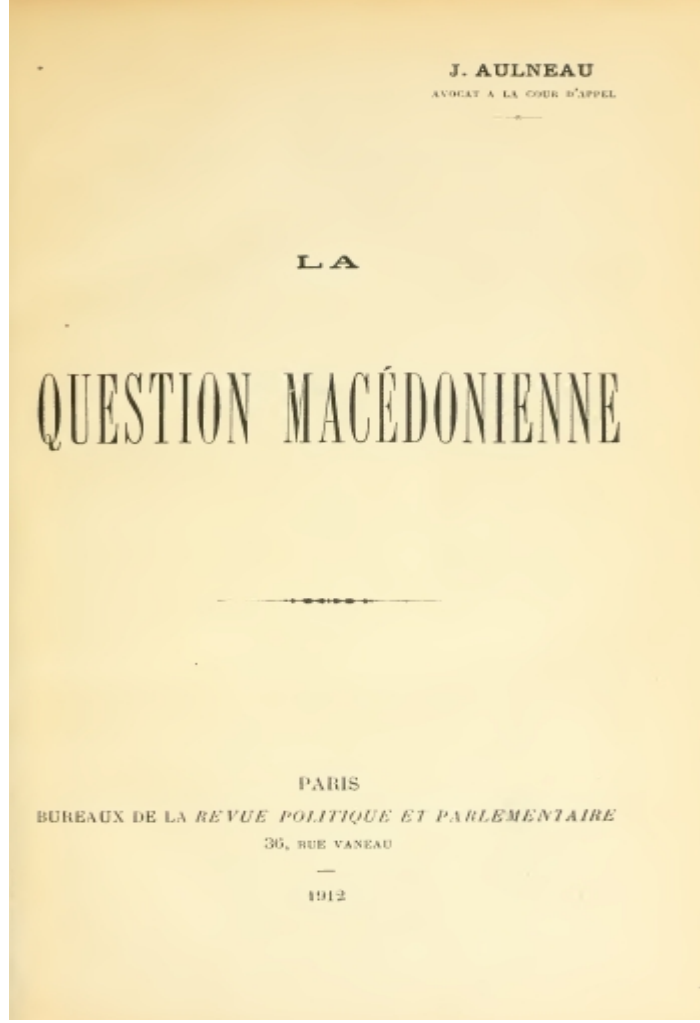
^{*} Osmanlı toplumsal hayatında dört toplumsal katman konusunda bkz. Ahmet Tabakoğlu, (1999). Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

[†] Bu konuda Ortaçağ'daki Bulgar ve Sırp yönetimlerini birer milli devlet/krallık olarak adlandırıp ardından ulus-devletleşme sürecinin hedefleri olarak ortaya koyma düşünceleri de vardır ki bu konunun yersizliği kitapta ikna edici şekilde anlatılmaktadır.

Sonuç olarak kitap özellikle Balkanlarda ulus-devlet paradigmasının gelişimini hem Balkanlar hem de Osmanlı yönetimi açısından incelemesi açısından önemli veriler içermekte. Genel kabullerin tersine ortaya atılan iddialar ile bunu destekleyen argümanlar kitaba ayrı bir derinlik katmakta. Özellikle uzun bölümlerde *sonuçlar* şeklinde yapılan özetler ise okuyucuya hızlı bir gözden geçirme imkânı sağlaması itibarıyla faydalı olmuş.

Makedonya Meselesi (La Question Macédonienne)

Joseph Aulneau

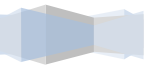
Paris, Revue Politique et Parlementaire, Nisan 1912, Sayı 214, 33 Sayfa

Gassim IBRAHIM*

La Question Macédonienne (Makedonya Meselesi) Fransız avukat Joseph Aulneau tarafından yazılmış olup *Revue Politique et Parlementaire Dergisi*, Nisan 1912, 214 Sayısında yayınlanmış geniş kapsamlı bir makaledir. Aulneau, Balkan Savaşı arefesinde yazdığı bu makalede dönemin Osmanlı Devleti'ni meşgul eden en önemli meselelerinden biri olan Makedonya meselesini ele almıştır. Yazar, Makedonya bölgesinin tarihi ve coğrafyasına kısaca değindikten sonra kronolojik şekilde meselenin sebeplerini inceleyerek sorunun nasıl çözüleceğine dair telkinlerde bulundu.

Makale, başlıklı bölümlere ayrılmamakla beraber ilk kısmı önce sözkonusu bölgenin tarihi ve coğrafyasından bahseder ardından da Makedonya meselenin problematiğini ortaya koymaktadır.

*Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Doktora Öğrencisi, ibrahimgassim983@gmail.com

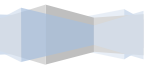
Yunanlılar, İranlılar, Romalılar, Bulgarlar ve Sırlar gibi birçok imparatorluğun rekabet ortamı olmuş olan Makedonya XIV. yüzyılın ikinci yarısından o makalenin yazıldığı döneme kadar Türklerin elinde kalmıştır. Yazara göre tarih ve ırkların bulunduğu Makedonya, gerek Avrupa gerekse Asya'nın emelleri yüzünden kendine sahip çıkamadı ve bu da Makedonya meselesinin ortaya çıkması ve karmaşık hale gelmesinin bir sebebidir. Aulneau, Makedonya meselesinin arzettiği ve öngörülmesi gerektiği üç farklı bakış açısı ortaya koymaktadır –Makedonyada bağımsızlık arzu eden ırklar, orada hakimiyeti hak iddia eden Türkler ve diğer Balkan halkları ve en son Avrupa kendisi-. Sorunun bütünüyle incelenmesi için yazara göre onu teşkil eden başlıca unsurlar, sorunun nasıl meydana geldiği ve çözümlerini belirtmek gerekmektedir.

Yazara göre Makedonya bölgesi, milletlerin savaşarak bağımsızlığına kavuştuğu Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan gibi devletlerden farklı bir durum arz etmektedir. Sayılan o bölgelerde hiç olmazsa görülen ırklar, fikirler ve arzuların bağdaşıklığı, Makedonya'da ise tam tersi izlenmektedir. Ona göre, bölgedeki Yunanlar, Bulgarlar, Sırlar ve Eflaklılar/Ulahlar birbirlerinden farklı milletler, Türklerin egemenliği ve müslümanlardan kurtulma isteğinde hemfikir olsalar dahi her milletin ayrı arzuları ve emelleri bulunmaktadır. Bu halkları daha iyi anlayabilmek için tarihi ve etnik iddialarını da ele almak gerekir.

Makedonya'daki yaşayan halkları tek tek ele alan yazar, en eski Makedonya ahalisi olarak iddia edebilen Yunanlıların olduğunu ileri sürmektedir. Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerinde çoğunluk olmamalarıyla birlikte Yunanlılar, milli bağımsız hayallerinde kendilerini İskender emparatorluğu ve Bizans'ın mirasçisi ve yayılmacı İslam'a karşı doğru dinin (Hıristiyanlık) temsilcisi olarak görmektedirler. O eski emparatorlukların sahip olduğu balkan topraklarını yeniden ele geçirme mücadelesine yaygın okullarında yunanca ve yunanlıların iddialarını eğiterek ve propaganda faaliyetleriyle bütün balkan halklarının katılmalarını davet etmektedirler.

Sayısal olarak Yunanlılardan fazla olan ve Bulgar-Sırp iki gruba bölünen Slavlar da Makedonya üzerine hak iddia etmektedir. Yazar, Slavlaşmış Tatarlar veya Tatarlaşmış Slavlar olan Bulgarların, salt slavlar olan Sırlarla III. yüzyılda hemen hemen aynı zamanda bölgeye geldiklerini aktarmaktadır. İkisinden hangisi önce bölgeye yerleştiği kesin bilinmemekle beraber bazıları Bulgarların Yunanlılardan bile daha önce geldiklerini düşünmektedir. Müellife göre bilinen şu ki VI. Yüzyıldan itibaren belli aralıklarla Bulgarlar, Sırlar ve Yunanlılar arasında bölgedeki hakimiyet değişse de Makedonya yarımadası, XIV. yüzyılda Türkler buralara hakim oluncaya kadar slavların elinde kalmıştır. Halkın çoğunu oluşturan Bulgarlar, düzenli bir şekilde çalışan propagandasıyla Bulgaristan toprağı olarak gördükleri Makedonya'yı destek aldıkları Bulgaristan krallığına bağlamaya çalışmaktadırlar.

Müellifin aktardığına göre uzun zaman ve özellikle Büyük Duşan zamanında Makedonya bölgesine hakim olan Sırlar ise Bulgarlara rağmen bölgenin Slavların temsilcisi olarak Sırbistan'a katılması

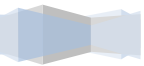
gerektiğini savunmaktadırlar. Ancak Sırbistan'ın iç sorunları nedeniyle propagandası Yunanlılar ve Bulgarlara göre zayıf ve Makedonya'ya doğrudan etkisi de az durumundadır. Bunların dışında 70.000 kadar nüfusa sahip Eflaklı/Ulahlar da Makedonya'nın en eski sakinlerinden sayılmaktadır. Paul Emili fetihleri sonrasında herhalde o bölgeye yerleşen Latinler soyundan gelen Eflaklı/Ulahlar XI. yüzyılda Bulgar-Eflak Emperatorluğunu kurmuşlardır. Yazar, onların da Büyük Eflak kurmayı veyahut Yunan egemenliğinden kurtulmak için Arnavutluk'a bağlanmayı hayal ettiklerini söylemektedir. Eski büyük savaşçı Pelasg soyundan geldiklerini iddia eden Arnavutlar da Makedonya halkının büyük bir kısmını teşkil etmektedir. Erken bir dönemde İslam dinini benimseyen bu millet yüzyıllardır İslam adına korudukları bu zengin toprakların Yunanlılar ve Slavların eline geçmesine müsaade etmezler. Bunların yanında bulunan Yahudiler, Makedonya'daki yaşanan ırklar mücadelesinde rol oynamasalar da Selanik gibi yerlerde önemli bir nüfusa sahiptirler. Makedonya'da nüfusu az olan ancak fetihlerine istinaden beş asırdır mülk sahibi vaziyette olan Türkler de artık yerel halkın din özgülüğü ve ulusalcı hareketlerine karşı karşıyadır.

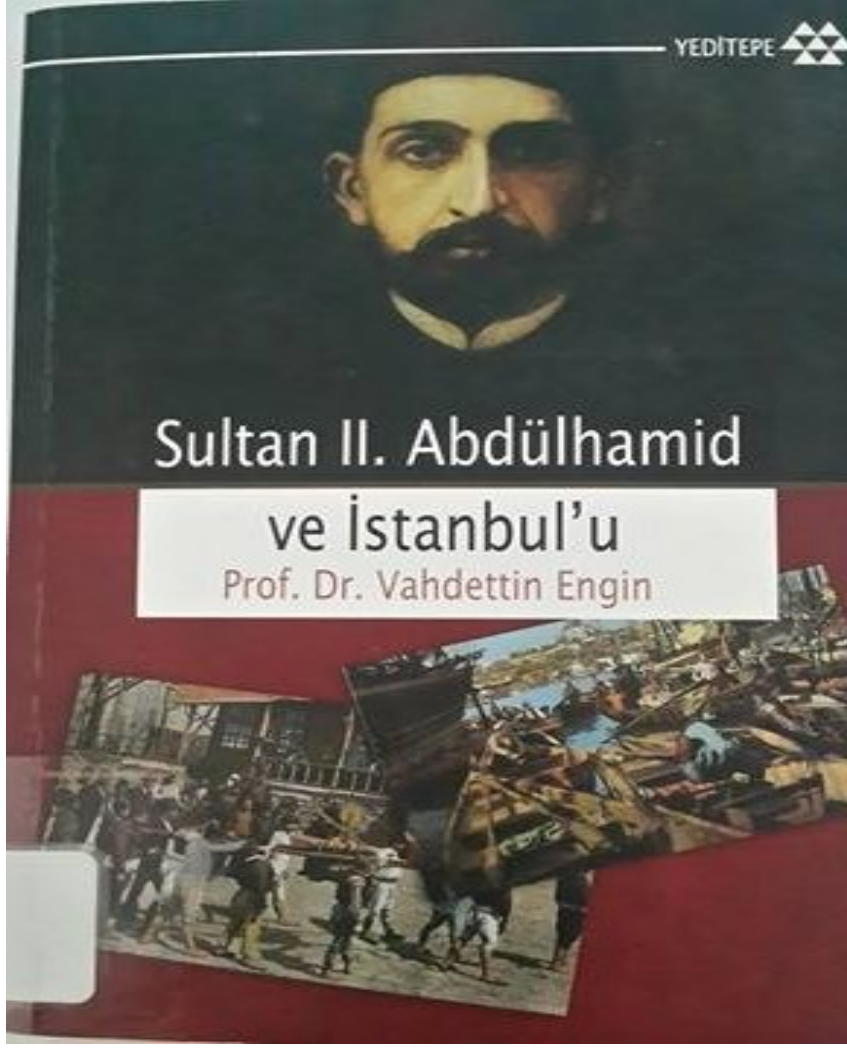
Yazara göre Makedonya'daki milletlerin kendi bağımsızlık emellerine nazaran hareket etmeleri ve birbirleriyle savaşmaları, komşu ülkelerin de temsil ettikleri milleti desteklemeleri ve Avrupa'nın da barış için ve bölgenin siyasi dengesinin bozulmaması için meseleyle yakından ilgilenmesi dolayısıyla artık sadece Makedonya meselesi değil aynı zamanda Ermeni, Arnavut ve Girit meselelerin olduğu gibi Yunan meselesi, Sırp meselesi, Bulgar meselesi ve Romanya meselesi vardır. Avrupa'nın insanlık ve siyasi adına gösterdiği gayretleriyle girişilen Müritz gibi reformlara rağmen Makedonya'daki milletler arasında barış sağlanamamıştır. Ancak yazar, Jön Türk devriminin yürürlüğe getirdiği ikinci Meşrutiyetle birlikte Makedonya halkı arasında bir umut doğurduğunu ve bir an çatışmalar ve eşkiyacılığın durduğunu söylemektedir. Ne var ki beceriksizce hareket ettiğini nitelendirdiği Jön Türk hükümeti, yerel halklara ve miilietçi derneklere yönelik çıkardığı kanunlar ve islamlaştırma politikası yeniden umumî bir memnuniyetsizlik yaratmıştır.

Makedonya meselesinin çözümü için telkinlerde bulunan yazara göre bu sorunun tarafsızca ele alındığında belli ki sorunun Makedonya'nın hıristiyan tebaalarının Sultan'dan bağımsız yaşamak istemeleri olduğu ve o halde en basit çözümü de Makedonya'nın üç vilayetinin, sakinleri arasında paylaşılmasıdır. Müellif, kaçınılmaz komşu ülkelerin müdahaleleri, milletlerin nüfus sayılarının kesin olmaması ve melezleşmesi gibi nedenlerden çözümün uygulanması yine zor olduğunu söylemektedir. Halkların da istedikleri gibi tarihi haklarına dayanan bir çözüm de mümkün görülmemektedir. Zira Makedonya'ya yerleşen ilk millet bilinmemektedir. Yazar, sorun ancak Jön Türklerin bölgede önerilen reformlar programlarının fiilen uygulamalarıyla çözülebileceği ve hiç olmazsa, daha önce ortaya atılan federasyon sistemi içerisinde balkan halklarının toplanması fikri en iyi seçeneği görmektedir.

Joseph Aulneau, bu makalesinde günümüz standart akademik yazısına göre başlıklı bölümler oluşturmamışsa da çok muhtasar, kronolojik ve açıklayıcı şeklinde "Makedonya meselesi"ni ele

almıştır. Meselenin sebepleri, geçtiği süreç, sonuçları ve çözülmesine dair önemli telkinlerde bulunurken meseleye dahil olan güçler ve özellikle dönemin Batı tavrını ortaya koymaktadır. Bunun yanında Makedonya'daki durumu çok tehlikeli olduğu, Balkanlarda savaş çıkabileceği, hatta umumî bir savaşa dönüşebileceği ve bölgede olacak bir değişiklik Osmanlı'nın sonuna neden olabileceği gibi tespitleri de doğru çıkmıştır. Ancak yazarın, memleketi Fransa'nın adalet ve insanlık için, mazlum milletlerin savunucusu olarak meseleye dahil olduğunu ileri sürmesi, aynı dönemde Fransa'nın Afrika'daki sömürgecilik faaliyetlerini bilmediği veyahut bilmezlikten geldiğini göstermektedir.

Sultan II.Abdülhamid ve İstanbul'u

Vahdettin Engin

İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2011 , 355 sayfa, ISBN: 978-975-6480-99-1

Okan

Can

YILMAZ*

Sultan II. Abdülhamid, XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin başında bulunması ve idareyi de bizzat yürütmesi hasebiyle söz konusu döneme damgasını vurmuştur. Hükümdarlık süresinin 33 yıl gibi uzun bir döneme yayılması da bu damgayı iyice pekiştirmiştir.

52

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, okancnylmz@gmail.com

Dolayısıyla bu dönemde gerçekleşen icraatlar sevapları, hataları ile II. Abdülhamit'in sorumluluğundadır. Esas itibariyle, hükümdarlık yaptığı yılların yakın bir dönem olması ve o yıllarda yaşanan hadiselerin Türkiye'nin bugününe dahi etki etmesinin yanında, günümüzde varlığını devam ettiren birçok müessesenin temellerinin de II. Abdülhamit'in saltanat yıllarında atılması, bu dönemin bir hayli tartışmalı olmasına sebep teşkil etmektedir.

II. Abdülhamit, icraatlarını sürdürürken belirli bir dünya görüşüne sahip olarak hareket etmiştir. Onunla aynı görüşü paylaşmayanlar ise, bir muhalefet hareketi oluşturarak, padişahı tahttan indirip kendi düşüncelerini devlete hakim kılmaya çalışmışlardır. Jön Türkler adını alan ve meşrutiyet taraftarı olan bu grup, İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında örgütlenerek muhalefet hareketlerini sürdürmüştür. Muhalefet olmanın bir gereği olarak da, " II. Abdülhamit' in icraatlarını sürekli olarak eleştirmiş, padişahı müstebit olmakla suçlamışlardır. Hatta bu suçlamaların, Ermenilerin de katkısıyla, padişaha " Kızıl Sultan " lakabının verilmesine kadar ileri gittiği gözlemlenmektedir.

İttihat ve Terakki Partisi bilahare II. Meşrutiyet ile beraber iktidarı ele geçirince, muhalefetleri döneminde ileri sürdükleri yerli yersiz pek çok iddia da resmi bir söylem kazanmıştır. Ayrıca, iktidara gelen İttihatçılar, halk nezdinde itibar kazanmak ve iktidarlarını sağlamlaştırmak için, kendilerinden önceki icraatları ve icraatçıları yerden yere vurmak gibi bir yöntem seçmişleri, böylece sonraki yıllarda Türk siyasi tarihinde gelenek hale gelecek bir süreci de başlatmışlardır.

Birçoğunun doğruluğu tartışılır bu iddialar neticesi, ". Meşrutiyet Dönemi ve sonrasında Abdülhamit'in şahsiyeti ve icraatları hakkında çok sayıda olumsuz şeyler söylenmiştir. Doğala olarak bunlardan bazıları kalıcı hale gelmiş ve netice itibariyle son derece olumsuz imajlar içeren bir Abdülhamit portresi karşımıza çıkmıştır. Bu olumsuz imaj günümüzde de kısmen etkisini devam ettirmektedir. Bununla beraber son yıllarda, özellikle de arşiv vesikalarına dayalı yapılan araştırmalar çerçevesinde, II. Abdülhamit ve döneminin daha objektif kriterlerle değerlendirildiği ve daha ayakları yere basan yorumlar yapıldığı gözlemlenmektedir. Bununla ilgili bir örnek vermek gerekirse: Milli Eğitim Bakanlığınca yayınlanmış olan İslam Ansiklopedisi'nin A.H. Ongunsu tarafından kaleme alınan ". Abdülhamit maddesi, ilk bakışta fark edileceği üzere, birçok ön yargı içermekte ve adeta İttihat ve Terakki söylemlerini devam ettirmektedir. Buna karşılık son yıllarda yayınlanan Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin, Prof. Dr. Cevdet Küçük tarafından kaleme alınmış olan ". Abdülhamit maddesi, ön yargılardan arınmış olarak ve gerek arşiv belgeleri, gerekse de güvenilir kaynaklara dayanmak suretiyle, bize daha çok objektif ve gerçekçi bir Abdülhamit portresi sunmaktadır. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, II. Abdülhamit hakkındaki tartışmalar, dönem ile ilgili tutarlı kaynaklara başvurulduğu sürece objektiflik kazanacak ve padişahı anlamamız daha kolay olacak diye düşünmekteyim.

Bilindiği üzere, II. Abdülhamit'in değerlendirilmesi, kısmen de değerlendirmeyi yapanların dünya görüşlerine göre farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla bazen aşırı yergi, bazen de aşırı övgü ile karşı karşıya kalınabilmektedir. Halbuki gerçekçi bir değerlendirme yapabilmek için bizzat padişahın kendi düşüncelerine başvurmak en tutarlı yöntem olacaktır. İşte yazarımız da bu amaca uygun olarak, II. Abdülhamit'in dünya görüşünü, devleti yönetme anlayışını, hayata ve insanlara bakış açısını ve bunlar gibi birçok diğer özelliklerini yansıtan hususi iradelerini gözden geçirerek eserini inşa etmiştir. İrade, dileme, isteme, meram, emir, ferman manalarına gelmektedir. İrade-i Seniyye ise padişahın emri manasına gelmekte olup, sözlü ve yazılı olarak ikiye ayrılmaktadır. Sözlü iradeler padişahın sadrazama bizzat tebliğ ettiği emir karşılığı olarak kullanılır. Yazılı iradeler ise, padişah emrinin saray başkatibi tarafından sadrazama bildirildiği belgelerdir. Dolayısıyla iradeler, padişahın düşüncesini, fikrini, maksat ve gayesini, şahsiyetini ortaya koyan tarihin bir numaralı belgeleridir. Belirttiğimiz gibi yazarımız bu belgeler ışığında eserini inşa edip, sonuna da döneme ait fotoğrafları kuşe kağıda basılı bir şekilde eklemiştir.

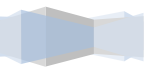
II. Abdülhamit devlet idaresini Babıali'den Saray'a aktarınca çeşitli devlet işleri hakkında ne tür kararlar alınması gerektiğini, sözünü ettiğimiz Hususi İradeler vasıtasıyla sadrazam'a iletmıştır. Dolayısıyla bu konular hükümette müzakere edilirken, padişahın görüşü temek alınmak suretiyle karar verilmiştir. Daha sonra da, hükümetin aldığı kararlar onay için tekrar Saray'a gönderilmiştir. Bundan da anlaşılacağı üzere, Hususi İradeler, her konuda padişahın özgün düşüncelerini yansıtmak gibi bir öneme sahiptir. Bu iradeler incelendiğinde, Abdülhamit'in hangi konuda ne düşündüğü, ne tür icraatlar yapılmasını istediği gibi hususları tespit edebilmek mümkün olmaktadır. Yazarımız da binlerce İradeyi inceleyip aralarından seçmeler yaparak padişahın İstanbul'daki gündelik hayatı hakkında neler düşündüğünü, İstanbulluların yaşantılarını etkileyecek ne tür kararlar aldığını incelemiştir. Yazarımız ayrıca belgelere dayanarak ülke idaresi, ülke güvenliği, dış politika, eğitim, sağlık, ekonomi, ulaştırma, ticaret, sanayi, ziraat, denizcilik vs. gibi konularda da birçok eser kaleme alınabileceğini ve kendisinin de bunu yapacağını beyan etmiştir.

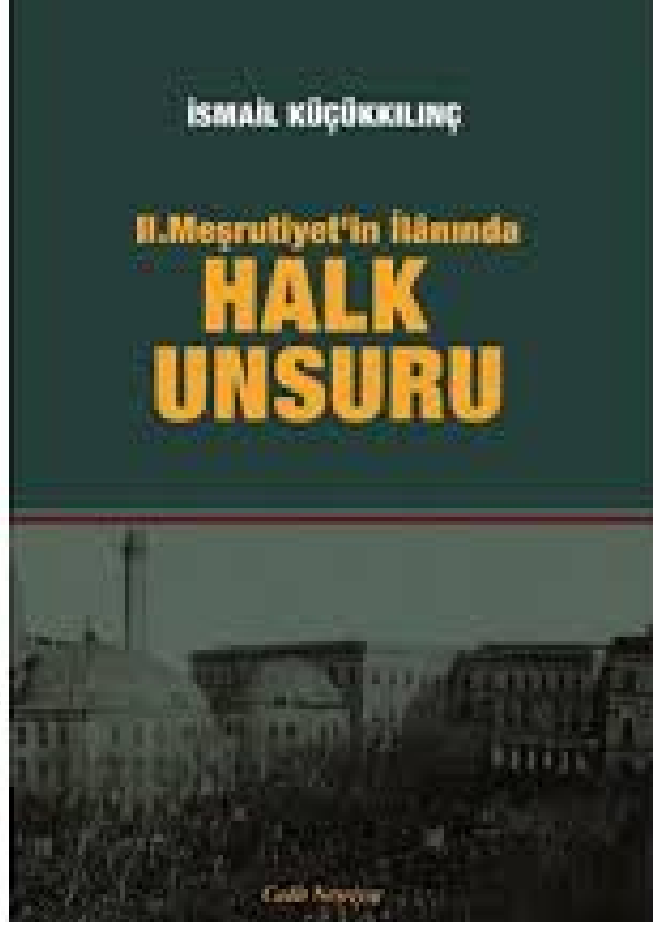
İstanbul'daki gündelik hayatla ilgili iradeleri belli başlıklar altında toplayan yazar, İstanbul'da ekme fiyatlarının düşük tutulması, İstanbul halkının et ve kışlık yakacak ihtiyacının karşılanması, İstanbul'daki aciz ve muhtaç insanlara yardımlar yapılması, İstanbul'a dışarıdan gelen işsiz ve güçsüzlerin önüne geçilmesi, İstanbul'da yaşayan Müslüman ve gayrimüslim halkın hal ve hareketleri, İstanbul'da alenen içki içilmesinin ve kumar oynanmasının yasaklanması, çevrenin korunması, gazetelere yönelik uygulamalar, devlet dairelerinin durumu, kamu düzeninin tesisi, Ermeni olayları, yangınlar, salgın hastalıklar ve deprem gibi konu başlıklarıyla gruplandırmalar yapmıştır. Bu yönüyle kitap dönemle ilgili iklimin hissedilmesi açısından önem teşkil etmekle beraber esere ders kitabı mahiyeti de kazandırmıştır. Yazarın asıl amacı, iradelerde bahsi geçen konuların sonuçlanıp,

sonuçlanmadığını tespit etmek değil, padişahın yukarıda bahsettiğimiz konularda neler düşündüğünü belirleyip, onun karakterini ve düşünce yapısını ortaya koymak olmuştur. Nitekim belgeler okunduğunda, bizzat kendi düşüncelerine dayanan bir Abdülhamit portresi ile karşı karşıya gelinecektir. Buna göre, imarethanelerde pişirilen çorbaların içindeki pirinç tanelerinin azlığından, Terkos suyuna soda karıştırılmasına kadar her konudan haberdar olan ve bunlara çözüm arayan bir padişah figürü ile karşı karşıya olduğumuzu belirtmek gerekir.

Tüm bunlarla beraber, Sultan Hamit'in, bir taraftan basın üzerinde şiddetli bir sansür uygularken, diğer taraftan da birçok gazeteye devlet bütçesinden ödenek sağlayan padişah olduğunu da belirtmemiz gerekir. Ayrıca fakir ve muhtaçları sahiplenip onlara yardımcı olan, temel gıda maddelerini fiyatlarının yükselmesine de sürekli karşı çıkan bir anlayışı da görmekteyiz. Sultan II. Abdülhamit, her ne kadar Saray'dan fazla çıkmıyorsa da, İstanbul'da meydana gelen her olaydan haberdar, daima hayatın içinde ve halkın yanında bir hükümdar olmuştur. Kısacası eserimizde, hep siyasi icraatları ile ön plana çıkmış olan padişahı, insani yönüyle de tanıma fırsatı bulmuş oluyoruz

Sonuç olarak baktığımız zaman günümüzde de revaçta olan ve üzerinden prim elde edilmeye çalışılan Sultan Abdülhamit ve dönemini yazarımız farklı bir perspektif ile ele almış, onun hakkında kendisi dahil yapılan diğer çalışmalarda gerçeklerin açık, şeffaf ve objektif şekilde ele alınması fikrini savunmuştur.

II. Meşrutiyet'in İlanında Halk Unsuru

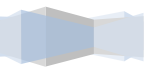
İsmail Küçükkılınç

Ankara, Cedit Neşriyat, 2011, 415 sayfa, ISBN: 978-975-7352-28-0

Ömer Şerif TURAN*

Üzerinde yaşayıp hayatımızı devam ettirdiğimiz ve nesilden nesile ilerlediğimiz Anadolu toprakları kadim bir tarihe ev sahipliği yapmıştır. Bu ev sahipliği hem müspet hem menfi manada birçok olaya şahitlik etmiştir. Nitekim geçmişte meydana gelen her olay veya her olgu coğrafyanın da etkisi altında istikbale doğru neşvü nema bulmuş ve dallanıp budaklanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu da Anadolu'nun ev sahipliği yaptığı büyük bir siyasi güçtü. Daha veciz bir ifade ile Anadolu bu siyasi gücün kalbiydi. Anadolu'nun çevresinde bulunan diğer komşu coğrafyalarda Osmanlı'nın gücünden nasibini almıştı. Elbette Osmanlı'da bütün fani oluşumlar gibi beşeriyetin kanunlarına tabiydi. En nihayetinde zaman XX. yüzyıla doğru hızla akarken, dünya üzerinde siyasi ve iktisadi olarak güç üreten ve bu güç ile bütün coğrafyaları etkisi altına almaya çalışan Batı âlemi Osmanlı'nın da değişiminde büyük rol oynamıştı.

* Yüksek lisans öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı.

Tanıtacağımız, İsmail Küçükkılınç'ın "*II. Meşrutiyet'in İlanında Halk Unsuru*" isimli kitabı modernleşme sürecine giren Türkiye Tarihi hakkındadır. Yazara göre Meşrutiyet sonraki kuşaklara İmparatorluğun kalbi sayılan toprakları değil ama devletin bekasının Anayasa ile temin edileceği düşüncesini miras bıraktı. 1921 Anayasası vatanın kurtuluşuna, 1924 Anayasası ise yeni bir rejimin kökleşmesine öncülük etmişti. 1961 Anayasası da aynı cihetle değerlendirilebilir. 1921 Anayasasından sonra hakkında en fazla özgürlük vurgusu yapılan 61 Anayasasının böyle bir imkânı tanıyıp tanımadığını bir tarafa bırakacak olursak, kabulü öncesinde bu düşüncenin belirleyici olmadığı da söylenebilir. Zira 24 Anayasası hem Atatürk'ün, hem de İnönü'nün anayasasıydı. Yazar bunu yazmanın söylemekten daha sıkıntılı olduğunu ifade ediyor. Sebebi ise ülkemizdeki ve tarihimizdeki anayasal gelişmelerde halk unsurunun bulunmamasıdır. Hem 61 Anayasasının hem 82 Anayasasının halk oylamasında desteğe mazhar olması, onaylanması, hazırlanmasına yönelik arkasında halk desteği olduğu anlamına gelmemektedir.

Kitabın yazarı İsmail Küçükkılınç 1994'te İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Aynı sene üniversitenin Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda yüksek lisansa başlamıştır. Bir hukuk fakültesinde dil ve bilim birincisi olarak Anayasa Hukuku asistanlığını kazanmasına rağmen önceki senelerde mezun olduğu lisenin imam hatip lisesi olduğunun yetkililerce öğrenilmesi üzerine haksızlığa uğramış ve ilk sene tüm derslerini başarıyla vermesine rağmen yüksek lisans eğitimine ara vermiştir. 2009 senesinde aştan istifade ederek tezini tamamlamıştır. Bu tez 2011 senesinde Cedit Neşriyat tarafından *II. Meşrutiyet'in İlanında Halk Unsuru* unvanıyla basılmıştır. Kısa adı "Darbeleri Araştırma Komisyonu" olan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Araştırma Komisyonu'nda uzman olarak görev almıştır. Yazarın çeşitli gazete ve dergilerde makaleleri yayımlanmıştır.

Kitap kısa bir önsöz (s. 11-12) ile başlıyor. Kitabın içeriğine hazırlık mahiyetinde bir giriş (s. 13-23) yazısı ve bütün meseleleri toparlayıcı mahiyette kısa bir sonuç (s. 403-404) yazısına ilaveten 39 bölümden oluşan 5 kısma ayrılmıştır. Birinci kısım *Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf ve Halkın Hukukî Durumu* (s. 25-39); İkinci kısım *Osmanlı Devletinde Anayasal Gelişmeler ve Halk İlişkisi* (s. 45-161); Üçüncü kısım *Meşrutiyet İçin Yeni Bir Mücadele: Jön Türklük* (s. 169-233); Dördüncü kısım *II. Meşrutiyet'in İlanına Etki Eden Faktörler* (s. 245-332); Beşinci kısım *II. Meşrutiyet'in İlanı ve Sonrası* (s. 343-384) başlıklarıyla sunulmuştur. Kitapta sonuç bölümünü takiben Kaynaklar (s. 405) başlığı altında yararlanılan bütün kaynaklar kitaba konulmuştur.

Yazar kitabın giriş (s. 13-23) bölümünde son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi'nin meşrutiyeti açıklayan şu cümlelerine yer vermiştir:

"Devlet'in idare-i umûr-ı mesâlihi için lâzım gelen kavânîn ve nizâmâtın tanzîm ve icrâsı yakın vakitlere kadar hükûmete ait vezâifden addoluna gelmiş ise de hâiz-i kasab-üs-sabak-ı terakkî olan Avrupa ümem-i mütemeddimesi tanzîm-i kavânîn vazîfesini bi't-tefrik a'zâsı ahâli tarafından müntehab ve meb'ûs ve 'kuvve-i teşrî'yye' nâmiyle ma'rûf bir hey'ete tevdi etmişler ve hey'et-i

hükûmeti 'kuvve-i icrâiyye' nâmıyla ahkâm-ı kavanîn ve nizâmâtın tatbik ve icrâsı vazîfesiyle mükellef kılıb kuvve-i teşrî'yyeye kuvve-i icrâiyyenin ef'âl ü harekâtını kontrol etmek hakkını da vermişlerdir. 'Meşrûtiyyet' tesmiye olunan usûl-i nevîn-i hükûmetin sûret-i tatbikiyyesi bundan ibârettir."

Yukarıdaki tarife göre meşrutiyetin geçerli olduğu sistemde, 1. Yasama faaliyeti, halk tarafından seçilmiş ve yasama organı adını alan bir heyete tevdi edilmiştir. 2. Yasama organının çıkardığı yasaları uygulamakla yükümlü olarak bir hükümet bulunmaktadır. 3. Yasama organı, yürütme gücünü kontrol etmektedir. Meşruti sistemde yürütmenin başı 'monark'tır. Memleketimizde, geçmişimizde ayrılıkçı nitelik taşımayan toplumsal olaylarla anayasal faaliyetler arasında bir paralellik kurmak adeta imkânsız gibidir. Tarihimizdeki toplumsal olaylar, isyan ve kalkışma boyutuna vardığında bile siyasi şekil ve boyut kazanmamıştır. İstisnai fakat elli atmış yıl boyunca süregelen Celali İsyancıları dahi rejime ve devlete yönelik bir hareket değildi.

Birinci kısım *Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf ve Halkın Hukukî Durumu* (s. 25-39) ana başlığı altında başlıyor ve sırasıyla *Yönetici Sınıf ve Hukukî Durumu* (s. 29-34), *Halk ve Hukukî Durumu* (s. 35-38), *Yeni Bir Sınıf: A'yân* (s. 39-43) başlıklı yazılardan meydana geliyor. Kısaca ifade edecek olursak ilk bölümde Osmanlı toplum yapısı ve sınıflar incelenmiştir. Geleneğinde devletle çatışma olmayan, İslamiyet'le birlikte devlete itaatin bir inanç haline geldiği Türklerde ve hemen hemen aynı inanç ve düşünce iklimine mensup Müslüman unsurlarda isyan ve kalkışma aynı zamanda dini bir sorun teşkil ediyordu. Gelenekte sultana huruç etmek vardı ve fakat bunun meşruiyeti, ancak sultanın dinden ve adaletten uzaklaşmasına bağlıydı. Sultanlık müessesesinin devam ettiği sürece aynı zamanda dini bir tarafı hilafet olan bu kurum, kalkışmayı bir kenara bırakalım, çoğu zaman eleştiriden de beriydi. Bu sebeple 1876 Kanun-i Esasisi'nin bir bakıma düşünsel temelini meydana getiren Yeni Osmanlılık hareketinin kaynağı Kuran ve dini kurumlardı. Fakat teorik arka plan nereye dayanırsa dayansın anayasa halktan kopuk ve sınırlı sayıda aydın bürokratin arzusuydu.

İkinci kısım *Osmanlı Devletinde Anayasal Gelişmeler ve Halk İlişkisi* (s. 45-161) ana başlığı altında Osmanlı Devleti'ndeki anayasal gelişmeler halk unsuru öncelenecek ele alınmıştır. Anayasa veya anayasal nitelikteki metinlerde halkın bu yönde bir talebinin olup olmadığı incelenerek Sened-i İttifak dışında tüm bu metinlerin belli bir unsurun, Hıristiyanların özerklik veya ayrılık taleplerinin engellenmesi için ilan edildiği ileri sürülmüştür. Anayasal gelişmelerle yabancı büyük güçlerin Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan nüfusa nüfuz etme çaba ve çatışmalarının birebir ilgisi olduğundan bu konu da gereği kadar incelenmeye çalışılmıştır. Yazar Türklerin imparatorluğun en sıkıntılı unsuru olmasına rağmen ihtilala destek vermediğini düşünüyor. İhtilâlın vuku bulması ülke vatandaşları gibi büyük devletleri de şaşkına çevirmiştir. Meşrutiyet'in ilânından sonra yapılan yayınlar ve propagandaların halk üzerindeki tesiri, aslında Meşrutiyetin ne olduğunun hiç bilinmediğine de işaret etmekteydi. Halk, Meşrutiyete farklı anlamlar yüklemekteydi. Meşrutiyet, halka göre vergi memurundan kurtulmak ve vergi ödememektir. Mesela bir borçlu sabah uyanınca borcundan

kurtulacak, açıkta kalan biri memuriyete dönecek, köylüler parasız çift hayvanı alacaktı. Bu bakımdan ilânı müteakip ilk zamanlarda devletin vergi gelirlerinde ciddi bir düşüş gözlemlenmişti.

Üçüncü kısımda *Meşrutiyet İçin Yeni Bir Mücadele: Jön Türklük* (s. 169-233) ana başlığı altında meşrutî rejim için mücadele eden Jön Türkler ve bir halk ihtilalı girişimi olduğu iddia edilen Erzurum Olayları ele alınmıştır. Özellikle Erzurum Olayları'nın abartıldığı şeklinde bir sonuca varılmaktadır. Küçükkinç'a göre Jön Türkler ve İttihatçıların bütün bu olanlara rağmen meşrutiyeti yine de devletin kurtuluşu ve istikbali için tek çare olarak görmelerinin sebebi, bir yıldan biraz daha fazla süren bu sistemin yeterince denenmiş olmamasıydı. Onlara göre anayasal monarşi bütün dertlere çare olacakken müstebit padişahın istibdada meyyal kişiliği nedeniyle son bulmuş, ülke istibdat idaresiyle yönetilmeye devam ettiği için Hıristiyan unsurlar da, rahatsızlıklarını özerklik ya da bağımsızlık şeklinde açığa vurmaya devam etmişlerdi. Kanun-i Esasi yürürlüğe girerse, bütün bu girişimler akim kalacaktı. 1908 İhtilalı bu ümitle gerçekleştirildi. Bu ihtilal, korkuyla ümidin birbirine karıştığı bir hareketin adıdır. Parçalanma korkusu, meşrutiyetin iadesi ümidini besliyordu, fakat korkunun da ümidin de karşılık bulunduğu tabaka halk değil, asker-sivil bürokratların oluşturduğu Terakki ve İttihat Cemiyetiydi. Anayasa, yine bir özgürlük değil, devletin bekası sorunuydu. Ümidin gerçekleşmesi, korkunun da gerçekleşmesine engel olamadı ve devlet, parçalanmakla eşanlı bir kadere mahkûm edildi. Sonuç, istibdattan daha da kötüydü. İstibdadın elde tuttuğu yerler, istibdatla kaybedileceği endişesiyle ilân ettirilen meşrutiyetle birlikte kaybedildi.

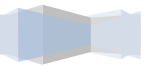
Dördüncü kısımda *II. Meşrutiyet'in İlânına Etki Eden Faktörler* (s. 245-332) ana başlığı altında esas itibarıyla II. Meşrutiyet'in ilânında belirleyici olan faktörler incelenmekte, Makedonya'nın coğrafi, dini, etnik yapısı hakkında bilgi verilmekte, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin (OHC) kuruluşu, üçüncü ordu, reformlar, Reval Mülakatı ve Firzovik Toplantısı ele alınmaktadır. Makedonya'daki dini ve etnik unsurların mücadeleleri ve bölgeyle ilgili tasavvurları Meşrutiyet'in ilânına etki eden sebeplerin başında gelmekle birlikte, sonraki gelişimiyle Meşrutiyeti hedef alan tek kitlesel hareket Firzovik Toplantısıdır. Bu toplantının gerçekleşme sebebi, toplantının yapıldığı bölge, toplantıya katılanların tümünün Arnavut oluşu ve toplantıya etki eden psikolojik Saikler diğer olaylardan bağımsız incelendiğinde yazar, Firzovik Toplantısı'nın Meşrutiyeti gerçekleştirmeye yeterli bir halk hareketi olarak değerlendirilmesinin gerçekçi bir yaklaşım olmadığı kanaatinde. Yazara göre anayasa alttan gelen, halkın daha fazla özgürlük ve yönetime katılım talebinin bir sonucu olmamıştı. Yabancı büyük devletleri, askeri ve teknik sahada gelişmiş, ilerlemiş devletlerdi ve birçoğu anayasalı monarşilere malikti. Büyük devlet olma yolunun meşrutî bir rejimden geçtiği düşüncesi, ülke topraklarında test edilmeye, beklemeye tahammül gösteremeyecek kadar hayati ve zaruri bir siyasi ihtiyaç telakki edilmişti. Osmanlı gibi çok sayıda dini, etnik unsurdan oluşan bir devletin bu sisteme uygun olup olmadığı ciddi tartışma konusu dahi olmadan, meşrutî sistemin devletin yegâne kurtuluş çaresi olduğu öyle bir inanç haline geldi ki, bu sisteme karşı olanlar bile bu inanç sebebiyle anayasanın ilânına rıza gösterdiler. Zira devlet artık parçalanmaya doğru gidiyordu. Bundan önceki metinler her ne kadar

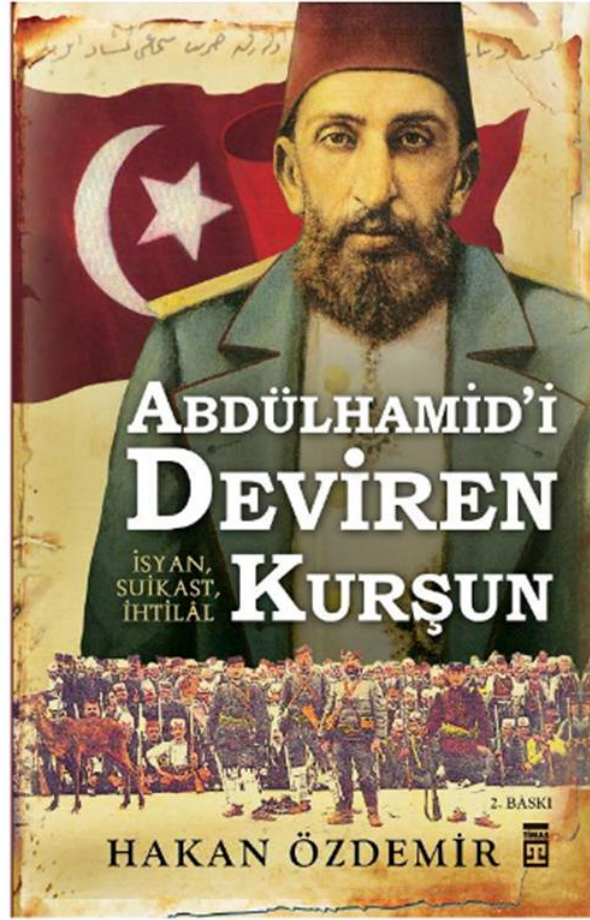
anayasa benzeri düzenlemelerse de, Batıdaki gibi teknik manada anayasa metinleri değillerdi. Bu sefer bir anayasa, çeşitli dini, etnik unsurların devlete bağlılığını sağlayabileceği gibi yakın tehlike halinde devletin önünde duran Bosna-Hersek ve Bulgaristan'ın özerk bir idareye kavuşturulması baskı ve tehdidini de önleyebilirdi ve fakat beklenen olmamıştı. Anayasanın ilânı, Hıristiyan unsurların devlete bağlılığını temin edemediği gibi, kısa bir müddet sonra da meşruti sisteme son verilmişti.

Beşinci kısımda *II. Meşrutiyet'in İlânı ve Sonrası* (s. 343-384) ana başlığı altında meşrutiyetin ilânı, halkın katılımı, Abdülhamid'in tavrı incelenerek ilândan sonraki gelişmelere kısaca bir göz atılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm anayasal gelişmeler, iç isyanlar ve yabancı müdahalesiyle ilgilidir. Bazı anayasaların Avrupa'da iç isyanlar sonucunda vuku bulduğu bir realiteyse de, bu iç isyanlarla Anayasa veya rejim değişikliği talebi arasındaki daha yakın bir ilişki bulunmaktadır. Avrupa'daki bu iç isyanların hedefi anayasayken, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki anayasal gelişmelerin hedefi, iç isyanların sonlandırılması ve devletin yıkılmaktan, vatanın parçalanmaktan kurtarılmasıdır. Tanzimat Fermanı, Mısır galesi ve yabancı müdahalesinin en fazla hissedildiği dönemde ilân edilmiştir. Islahat Fermanı, zaten gayrimüslimlerin çıkardıkları karışıklığın sebep olduğu Kırım Savaşı'nın sonrasında ve yabancı müdahalesinin Paris Antlaşmasıyla artık beynelmilel yasal bir hüküm halini aldığı dönemde, Rusya haricindeki büyük devletlerin talebiyle ilân edilmişti. 1876 yılında Kanun-i Esasi'si'nin ilanı ve 1908'de yeniden yürürlüğe konması iç isyanlar ve yabancıların etkisiyle vatanın parçalanmaması amacına yönelikti.

Sonuç olarak Küçükkinç'in çalışmasında 1908 yılından sonrası incelenmekte ve anlatılmaktadır. Ancak Meşrutiyet'in ilânına çok ciddi katkı sağlayan Arnavutların hayal kırıklığına kısaca değinilmiştir. 1908 Meşrutiyeti'ni kimin ilân ettirdiği hususundaki sahiplik tartışması yanında, ihtilali gerçekleştiren cemiyetin ve hareketin isimlendirilmesinde de ciddi sorunlar olduğundan bu mevzular da mümkün mertebe hassasiyetle incelenmiştir. Zira İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklüğün kimleri kapsadığı konusunda inanılmaz bir karışıklık mevcuttur. Yazar kitabın içerisinde diğer bahislerde olduğu gibi bu konuda da bazı tartışmalara girmekten çekinmemiştir. Rumeli, her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun alamet-i farikası ve Türk nüfusunun yoğun olduğu bir bölgeyse de, devletin en karışık ve karmaşık bir yeriydi ve beynelmilel anlaşma ve dengelerin neredeyse merkezi konumundaydı. Birbirinden farklı din, mezhep ve etnik kökene tabi çok sayıda unsurun bir arada bulunduğu bu bölge uzun zamandır isyan ve tedhiş eylemlerinin olduğu ve her unsurun tetikte beklediği bir yerdi. Ancak 9 Haziran 1908 tarihinde Reval'de VII. Edward ile II. Nikola'nın yaptıkları buluşma nihai görünüm kazanan bir korkuyu da beraberinde getirmişti. Sonradan amacının ve içeriğinin daha farklı olduğu anlaşılan Reval Mülakatı, o tarihe kadar bölge ile ilgili yapılan reform planlarının en tehlikelisi olarak algılandı. Daha önceki tatbik edilen planların meydana getirdiği bölgenin elden çıkacağı endişesi ve korkusu, bu buluşmayla yerini kâbusa bırakmıştı. Cemiyetin gizli yapısının deşifre edilmesi ve tatbikata uğrama ihtimalinin Reval Mülakatıyla çakışması üzerine

cemiyet harekete geçip geri dönülemeyecek noktada olayların inanılmaz bir hızla ve beklenmedik bir şekilde lehlerine gelişmesiyle Meşrutiyetin ilanına muvaffak olmuştu.

Abdülhamid'i Deviren Kurşun

Hakan Özdemir

İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, 312 sayfa., ISBN: 978-605-08-1503-0

Merve Buşra GÖÇEN*

Tanıtımını yapacağımız bu eser, Sultan II. Abdülhamid döneminin önemli olaylarından biri olan Şemsi Paşa suikastini ele almaktadır. Eser üç bölüm, otuz yedi alt başlık, giriş ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Eserin giriş kısmında yazar, ilk olarak Sultan Abdülhamid'in kısa biyografisini verir ve onun tahta çıkış sürecini özetle anlatır. Bu süreçte yaşadığı bazı hadiselerin onun karakterine etkileri sonucunda izlemiş olduğu siyasetin oluştuğundan ve çok kimselerin 'istibdat' olarak adlandırdıkları otokratik yönetim sistemini şekillendirdiğinden bahseder.

Bunun yanında ülkenin gelişmesi ve ilerlemesi için yaptığı çalışmalar, özellikle de eğitim alanındaki faaliyetlerine değinilir. Kendi sonunu hazırladığından habersiz onun açtığı mekteplerde ilim tahsil

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, mervegocen94@gmail.com

eden genç subayların Sultana karşı muhalefetleri, temmuz ihtilaline giden süreçte yaşanan pek çok olayın da sebebi olmuştur. İşte bunlardan biri kitabın da ana konusunu oluşturan Şemsi Paşa suikastidir. Yazar kendi yorumuyla, bu suikast eğer gerçekleşmeseydi tarihi sürecin çok başka olabileceği gibi, gerçekleşmiş olmasının da Makedonya'nın kaderindeki yeri ve sultanın iktidarına mal olan sürecin de başlangıcı olması sebebiyle önemini özellikle vurgular. Bu çalışmayla temmuz ihtilalinin arka planındaki olayları aydınlatmak ve bu olayların imparatorluğu nasıl etkilediğini göstermeyi hedeflediğini söyler.

Giriş kısmında ayrıca ittihad ve terakki ile ilgili daha önce kaleme alınmış eserlere ve hatıralara değinilmektedir. Ayrıca eserin önemini vurgulamaya binaen, 1908 ihtilali sürecinde Makedonya bölgesinde en yüksek idari amir olan Hüseyin Hilmi Paşa'nın İSAM'da bulunan evrakının ilk kez bu çalışmada kullanıldığı belirtilmektedir.

Birinci bölüm sekiz alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölüm daha çok eserin ana konusu olan Şemsi paşa suikastinin müsebbibi İttihad ve Terakki cemiyetinin oluşum ve gelişim süreciyle, cemiyeti bir araya getiren sebepler ile düşüncelerden bahsetmektedir.

İlk olarak Temmuz 1908'de yaşanan olayların tam olarak nasıl ifade edilmesi gerektiği, ihtilal mi devrim mi yoksa darbe mi olduğu üzerine yapılan incelemelerden örnekler verir. Bu olaydan önce cemiyet oluşumunun en önemli parçası olan Jön Türkler'in, hangi ortamda ortaya çıktığına ve nasıl gelişip genişlediğinden bahsedilir. II. Abdülhamid'in saltanat yıllarına denk gelen bu gelişme ortamının, daha iyi anlaşılabilmesi için dönem ile ilgili de bilgiler verilmiş, Jön Türkler'in II. Abdülhamid'e karşı bir muhalefet olarak ortaya çıkışları anlatılmıştır. Oluşum sürecinde Jön Türk fikriyle hareket eden muhaliflerin, kendi aralarında yaptıkları görüşmeler ve kongre müzakereleriyle burada dile getirilen hususlar yine bu bölümde okuyucuya aktarılır. Bu hususlardan biri de cemiyete verilecek olan isim meselesidir. Ayrıca kendi içlerindeki bazı fikir ayrılıklarına da değinilir.

Aynı bölümde cemiyetin faaliyetlerini en yoğun şekilde gerçekleştirdiği Makedonya bölgesinden ve burada yaşanan olaylara ve meselelere de değinilir. İlk olarak, Osmanlı Makedonya'sının coğrafi tanımını yapılmış, bugünle kıyaslandığında hangi sınırlara dayandığıyla ilgili okuyucunun aklında bir görüntü oluşturulmuştur.

Yazar, bölgedeki etnik unsurların nüfusa yansımalarının siyasi amaçlar sebebiyle birbirinden çok farklı olduğunu dile getirerek, Osmanlı, Alman, Bulgar, Yunan ve Sırp istatistiklerine göre Makedonya nüfusunu ve etnik yapısını gösteren bir tabloyu da birinci bölümde vermektedir. Bölgede milliyetçi akımların ortaya çıkmış olması, bu farklılığın en temel sebebidir. Yazar, bu farklı oluşumların sebeplerini karşılaştırmalı fikirler çerçevesinde incelemektedir. Avrupa'nın müdahalesi meselesinin gündeme gelmesiyle de burada alınmaya çalışılan tedbirler ve uygulamalar da aynı bölümde okuyucuya aktarılır.

Avusturya ve Rusya'nın 'Vilayet-i Selase' için hazırladığı ağır reform programı, Vilayet-i Selase'nin 'Makedonya' olarak ayrılmasının hedeflenmesi, Mürzsteg Protokolü ve Reval görüşmelerinin arka planı ve Jön Türkler tarafından bunun Osmanlı'nın Balkanlar'dan atılması planı olduğu düşünülerek, hareketin Makedonya'ya yönelik faaliyetlerine ağırlık vermesi ve bölgede genel bir reform yapılması istediğinin gündeme gelmesi yine aynı bölümde anlatılır.

Bölümde ele alınan bir diğer konu, Arnavutların Makedonya olaylarına olan tesiridir. II. Abdülhamid döneminin Panislamist siyasetinin bir sonucu olarak, Türk olmayan Müslüman unsurların tekrar hatırlanması ve bu dönemde padişaha yakın olan önemli pozisyonlara bu unsurların getirildiği, bunların da önemli bir kısmının Arnavutlar olduğundan bahsedilir. Bu siyasetin, Arnavutlar için iyi

olacağıının ve sultanın da en çok onlardan yana güven duyduğunun altı çizilmiş ama yaşananların bunun tam tersi olduğu meydana gelen olaylar çerçevesinde anlatılmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde bahsedilen bir diğer konu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'dir. Temmuz 1908 ihtilalinin hakim unsuru olarak bahsedilen cemiyetin, kuruluşu ve kuruluşunda etkin rol oynayan unsurlar anlatılır. Bu unsurlardan en dikkat çekenini Mason Localarıdır. Yazar, cemiyetin ilk üyelerinin ciddi bir kısmının bu localara üye olduğunu söylemektedir. Cemiyetin temelini oluşturduğu söylenebilecek bu ilk üyelerin isimleri görevleriyle birlikte bölüm içinde okuyucuya verilmiştir. Ayrıca cemiyete ilk defa girenlere yapılan ve 'tahlif' adı verilen yemin töreninden ve cemiyetin kuruluş amaçlarından da maddeler halinde bahsetmektedir. Cemiyetin teşkilatlanmada ve gelişmede uyguladığı İtalyan Carbonari'yi örnek alarak uygulanan hücre sistemine değinilmiş, Abdülhamid muhalefetinin getirdiği bir sonuç olarak Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin birleşmesi anlatılmıştır. Bu yeni ittifakın protokolünden bahsedilerek, oluştuğu maddeler verilmiş ve ikincisinde uzlaşmaya varılan hedefler okuyucuya aktarılmıştır. En fazla etkin oldukları kurum olan, ordu içindeki faaliyetleri ve yayımları yine birinci bölümde anlatılmaktadır.

Eserin ikinci kısmı, yirmi iki alt başlıktan oluşmaktadır. Makedonya bölgesindeki ayaklanmaların başlaması ve ana konusunu da oluşturan Şemsi Paşa suikasti burada anlatılmaktadır.

Jön Türkler'in, imparatorluğu parçalamak için İngiltere ve Rusya'nın anlaşmaları yönündeki söylentiler neticesinde Avrupalı konsoloslara verilmek üzere hazırladıkları manifesto ve bu manifestonun metni ilk başlık altında verilir. Ancak bunun dikkate alınmadığının da yine İngiltere ve Rusya arasında yapılan Reval görüşmeleri ile anlaşıldığını söyler ve bu görüşmeyle ilgili bilgileri okuyucuya aktarır.

İkinci bölümün ikinci başlığı altında, Abdülhamid yönetiminin sıkı tatbikatı sonucu, tamamen deşifre olup ortadan kaldırılma korkusunu yaşayan cemiyet mensuplarının, oluşturdukları fedai hücreleriyle gerçekleştirdiği ilk suikast girişimleri anlatılır. Aynı başlık altında ayrı bir çerçeve içinde Resneli Niyazi'nin dağa çıkması hadisesi de anlatılarak okuyucu bilgilendirilir. Dağa çıktıktan sonra bulunduğu faaliyetler ayrıca anlatılır. Niyazi Bey'in bu süreçte kaldığı yerler bir tablo şeklinde ve sırasıyla geçtiği yerlerin gösterildiği bir harita da bölüm içinde verilmiştir. Bu olaylar üzerine Bab-ı Ali tarafından görevlendirilen Şemsi Paşa'nın kısaca hayatı, Bab-ı Ali ile yazışmaları, cemiyetin bu teftişe karşılık açıkça tehdit içeren bir beyannameyi Manastır sokaklarına asması ve paşanın Manastıra gelmesi alt başlıkta anlatılır. Şemsi Paşa'ya suikast gerçekleştiren cemiyet üyesi Atıf Bey'in hayatı ve cemiyete olan intisabı ayrı bir çerçeve içerisinde verilmiştir. Suikasti gerçekleştirme sebebi, cemiyet üyelerinin bazılarıyla irtibata geçerek silah temin etmesi ve başarılı olması durumunda kaçırılması ile ilgili yapılan planlar yine aynı bölümün alt başlıklarında anlatılır. Bölümün ve aynı zamanda kitabın ana konusunu oluşturan Şemsi Paşa suikastinin ayrıntıları, olayın cereyan ettiği yerin ayrıntılı tasviri ve güncel bir harita üzerinde işaretlenerek hem paşanın öldüğü telgrafhane hem de Atıf Bey'in suikastten önce ve sonra bulunduğu yerler okuyucuya görsel olarak da aktarılmaktadır. Bunu takip eden sayfalarda ise bölgede görevli devlet adamlarından Bab-ı Âli'ye gönderilen telgrafların metinleri verilmiştir. Suikastten sonra yapılan adli incelemeler ve katilin kimliğinin tespit edilmesi için yapılan araştırmalar bölümün alt başlıklarında anlatılır. Ancak yazarın burada dikkat çektiği bir diğer önemli mevzu, dikkatli ve titiz bir incelemeyle çok rahat katile ulaşılabilecekken, adli birimlerde çalışan çoğu devlet memurunun cemiyet mensubu olması sebebiyle durumun imkânsız hale getirilmiş olmasıdır.

Eserin ikinci bölümünün son kısmında, Şemsi Paşa'nın çağrısı ile Firzovik'te toplanan Arnavutların, paşanın ölümünde sonra cemiyet mensubu Galip Bey'in uygulamaya koyduğu bir propagandayla,

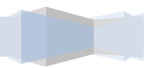
cemiyet lehine ve hükümet aleyhine yönlendirilmeleri anlatılır. Yazar, bu yeni durum karşısında Sultan Abdülhamid'in de politikasında değişikliğe giderek, sert askerî tedbirlerle mücadele etmekten vazgeçtiğini ve nasihat yoluyla anlaşılması yoluna gittiğini söyler. Bunun için 9 Temmuz 1908 tarihinde Selanik'te yapılan strateji toplantısı anlatılarak alınan kararlar maddeler halinde okuyucuya verilmiştir. 15 Temmuz 1908'de Firzovik'te toplanan onbin silahlı Arnavut'un Kanun-i Esasi'nin ilanını isteyen telgrafi göndermeleri, Ohri ve Resne Milli Taburları'nın Manastır'a girmeleri ve Yıldız Sarayı başta olmak üzere çeşitli merkezlere cüretkâr telgraflar göndermeleri ve tehditler yağdırmaları bölümün son kısmında anlatılan olaylardır.

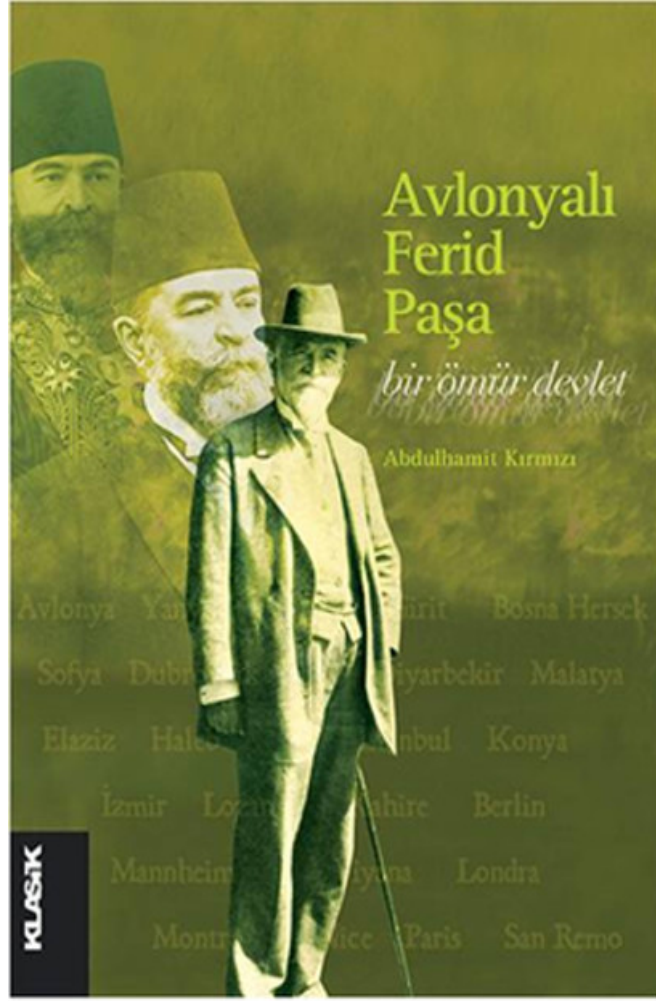
Eserin üçüncü ve son bölümünde Meşrutiyet'in îlanı ve sonrasında bahsedilmektedir. Arnavutlar'ın gönderdiğinin haricinde Firzovik başta olmak üzere diğer Makedonya şehirlerinden gönderilen telgrafların tarihi ve konusunun da yer aldığı telgraflar şablonlar halinde okuyucuya verilmiştir. Özellikle Manastır, Siroz ve Firzovik gibi üç önemli merkezden gelen telgraf yağmurlarının etkisiyle ve en önemli dayanağı Arnavutlar'ı kaybeden Abdülhamid'in direnmeyerek Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koyması anlatılır. İlandan hemen sonra karşılaşılan olumlu ve olumsuz hadiselerle alt başlıklarda yer verilmiş, Selanik ve Manastır merkezleri arasında meydana gelen hadiselerin Manastır'ı ön plana çıkarması sebebiyle bir kıskançlığın doğması ve Enver Bey'in ön plana çıkarılması ile bir kahraman yaratma projesinin yapıldığı bu bölümde anlatılan bazı hadiselerdir.

İttihatçıların, ihtilale hazırlıksız yakalanmış olmalarından kaynaklanan olumsuz hadiselerden ve bunların devlete yansıyan boyutundan yine aynı bölümde bahsedilmiş, bu kargaşayı fırsat bilenlerden harekete geçenler hakkında bilgiler verilmiştir. Buna karşı devletin verdiği tepkiye de bölümde yer verilir.

Eserin üçüncü bölümünün son kısmında, hem dönem hakkında araştırma yapan araştırmacılar hem de bizzat dönemin aktörleri olan cemiyet üyeleri tarafından yapılan ihtilâlin değerlendirilmesi yer almakta ve Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılmasına değinilmektedir.

Eser, hem kaynakçasının genişliği hem de ele aldığı konunun özel bir durumu kapsamamasından dolayı kıymetli bir çalışma olmuştur. Yazarın konuya karşı titiz bir yaklaşım sergilemiş olduğunu da bizzat kendisinin bölgede yapmış olduğu araştırmadan anlamaktayız. Hemen hemen bahsedilen her verinin tablo ve şablonlarla da verilmiş olması anlamayı kolaylaştırmıştır. Konuyla yakından ilişkisi bulunan şahsiyetlerin çerçeve içerisinde verilen kısa hayat hikâyeleri, eksikleri bulunan okuyucu kitlesi için bu eksikliklerini tamamlama açısından imkân sağlamıştır. Sadece konuyla ilgili araştırma yapacak olan araştırmacılar değil özel ilgi duyan herkesin okuyup faydalanabileceği bir eser olmuştur.

Avlonyalı Ferid Paşa, Bir Ömür Devlet

Abdulhamit Kırmızı

İstanbul, Klasik Yayınları, 2014, 529 sayfa, ISBN: 978-605-5245-28-3

Talha Burak ÜNLÜ*

İstanbul Şehir Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi olan Doç. Dr. Abdulhamit Kırmızı, biyografi tarzındaki bu eserinde 1898-1908 yılları arasında hizmetleri ile ön plana çıkmış bir Osmanlı devlet adamı olan Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa'nın hayatını kaleme almıştır. Eser, on beş bölümden ("Eski Sadrazamın Konağı", "Arnavut Beylerin Dünyası", "Girit-Bosna-Bulgaristan-Diyarbakır: İlk Görevler", "İstanbul yılları", "Konya Valiliği", "Teftiş Gezileri ve Vilayet Raporları", "Ferid Paşa Sadrazam", "Rumeli Islahatı İçin Artan Baskılar", Temmuz 1908: Göz gözü görmüyor / Bir ihtilal mi var", "Ferid Paşa'nın İlişkiler Ağı", "Valiler ve Vilayetler", Ferid Paşa ve Ermeni Meselesi", "1908'den

sonra: Yeniden İktidara Gelme Mücadelesi", "Dahiliye Nazırı olarak İstanbul'a Dönüş", "Bir Muhalifin Gurbette Ölümü", Sonsöz ve Teşekkür bölümlerinden) oluşmaktadır.

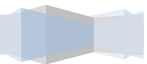
Ferid Paşa hakkında elle tutulur bir çalışma olmaması eserin önemini daha da arttırmıştır. Eserin Sultan İkinci Abdülhamid döneminin iç ve dış olaylarına ışık tutarak dönemin anlaşılmasında önemli rol oynadığını ve Avlonyalı Ferid Paşa'yı her yönüyle ele alıp en ince ayrıntılara dahi girdiğini söyleyebiliriz.

Yazının başında eserin türü olarak biyografi olduğunu söylemiştik. Fakat bilinenin aksine kitap klasik biyografi tarzının dışında yazılmıştır. Avlonyalı Ferid Paşa'nın doğumuyla değil, Avlonya şehrinin özellikleri ve hanedanın kökenine inilerek kitaba başlanılmıştır. Yine klasik biyografinin dışına çıkılarak özneyi ön plana çıkaran bir anlatımın varlığından söz edebiliriz. Tarihi anlatırken kuru, sadece olanın anlatılıp bırakıldığı sık anlatıların dışına çıkılıp, insan merkezli, ruhu ön plana çıkaran sürükleyici bir roman havasıyla yazılmış bir eser olduğunu söylersek hata yapmış olmayız.

Kitap, tematik usule uygun olarak tanzim edilmiştir fakat aynı nizam kronoloji hususunda bulunmamaktadır. Bu da olumsuz bir nitelik olarak algılanmamalı, amacına uyması açısından böyle bir yazımın elzem olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Yararlanılan kaynaklar bakımından eser oldukça zengindir. Bu kaynaklara bakıldığında karşımıza İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Londra Ulusal Arşivi, Durham Üniversitesi (İngiltere) Arşivi, İstanbul Şehir Üniversitesi Tarık Toros Arşivi, el yazmaları, yayınlanmış belgeler, çeşitli makale, kitap, tez, dergi ve gazeteler çıkmakta olup bu çeşitliliğin eserin özgünlüğüne katkı sağladığı söylenebilir.

Çalışmada, Avlonya'nın tarihi hakkında bilgi verilmiş, buranın Osmanlı idari bünyesine en evvel dahil olan Arnavut şehirlerinden birisi olduğunun altı çizilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1537 yılında Korfu üzerine bir sefere çıkmaktayken bu esnada Avlonya'da kaldığı ve burada Venedik saldırılarına karşı bir kale inşa edilmesini emrettiği belirtilir. Eserde, Evliya Çelebi'nin gözünden de bu kaleye bakılmıştır. İçkale olarak kullanılan bölümün kule kısmı ayrıntısıyla anlatılmış, Evliya Çelebi; bu kulenin Selanik'teki Kalamarya Kulesi'ne, yani meşhur Beyaz Kule'ye benzetmiştir. Koca Mimar Sinan tarafından inşa edilen bu yapının dışkale bölümünde ise kiremitli, avlusuz, bağ ve bahçesiz üç yüz tane oldukça dar ve eski ev olduğunu ve burada çarşı-pazar, han, hamam olmadığı ifade edilmiştir. Bu kalenin doğuya ve batıya açılan iki de kapısı olduğu belirtilir.

Ferid Paşa'nın kökenine de inilen eserde, onun Avlonyalı olarak anılacak olan hanedanın atası olan Sinan Paşa'nın torunlarından olduğu belirtilir. Avlonyalı Ferid'in atası olan Sinan Paşa'nın II. Bayezid'in damadı ve aslen Konyalı olduğu, kendisinin 1580 yılında sancakbeyi olarak Avlonya'ya yerleştiği ve 1503 yılında bir deniz savaşında şehit düştüğü ifade edilmiştir. Sinan Paşa'nın torunları olan Avlonyalıların nesiller boyunca Osmanlı Devleti'nde önemli mevkilere gelerek hizmet ettikleri söylenir.

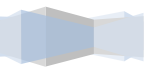
Ferid Paşa'nın babası Mustafa Nuri Paşa'ya da değinilen eserde, bu kişinin Tanzimat bürokrasisi içerisinde taşralı bir idareci olduğu geçer. Ferid'in babası zaman içerisinde önemli görevlere terfi edilmiştir. Mustafa Nuri Paşa'nın Ferid'den başka üç çocuğunun daha olduğu (Neşet, Süreyya, Namık) ve bunların da Osmanlı Devleti'nde önemli görevlerde buldukları bildirilmiştir. Ferid Paşa'nın İsmail Kemal'in de 1900'de Sultan II. Abdülhamid tarafından Trablusgarb Valiliği'ne atandığı belirtilir. Bu uygulamaya yani uzak diyarlara atanmalara baktığımızda genellikle muhalif kişilerin başına geldiğini biliyoruz. İsmail Kemal'in de muhtemelen bu durumdan dolayı Trablusgarp'a gitmeden Avrupa'ya kaçtığı ifade ediliyor.

Avlonyalı Ferid Paşa'nın ne zaman doğduğu konusunda belirsizlikler olmasına karşın, oğlu Celaleddin Paşa'ya göre 1851'de doğmuştur. Ferid Paşa, tarihten de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı dönemlerinden birinde doğmuştur. Bu dönemde iç karışıklıkların ve kopuşların olduğu aşıkardır. Devlet, bu zorlu dönemde yeniden dirilmek için reformlar yapıyordu. Avlonyalı'nın böyle bir atmosferde görev alması ve devlete hizmet etmesi aslında onun önemini bir kat daha arttırmıştır.

Avlonyalı Ferid Paşa, eğitim hayatına kendi memleketindeki sıbyan mektebi ile başlayıp sonrasında ise Yanya'ya giderek rüşdiye mektebine devam ettiği belirtilir. Ardından Rum idadi mektebine giden Ferid'in burada sekiz sene eğitim gördüğü ve bu eğitimin son derece kaliteli olduğu ifade edilir. Arapça, Fransızca, Türkçe, İtalyanca ve Rumca gibi dilleri hem konuşup hem de yazabildiği ifade edilir ki bu onun bürokrasinin içerisindeki gelişimini de şüphesiz etkileyecektir.

Görev hayatına Girit'te başlayan Avlonyalı'nın burada Girit Valisi'nin maiyyetinde yer aldığı belirtilir. Girit'ten sonra Bosna ve Bulgaristan'da da birçok görev yürütecek olan Ferid Paşa ardından Diyarbakir'de adliye müfettişliği görevine getirilmiştir. Eserde, özellikle doğu bölgelerindeki iç karışıklık nedeniyle Ferid Paşa'nın en çok zorlandığı bölgelerden birinin buralar olduğunun altı çizilir. Diyarbakir'den sonra Mardin'de görevi gereğince hapishanelerin nizamı için uğraşan Ferid Paşa, bu sırada babasının sürgün haberi ile sarsılmıştır.

Avlonyalı'nın doğudaki zor günlerinden sonra İstanbul'a geldiği ve burada Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi azası olduğu ifade edilmiştir. Kitapta yer alan son derece ilgi çekici notlardan bir tanesi de Avlonyalı Ferid'in Diyarbakir Valiliğine getirilecek iken ahlak vasıflarının yetersiz olduğu gerekçesiyle bu kararın reddedilip, iki sene sonra Konya Valisi olduğu ayrıntısıdır. Burada yazar, devlet adamlarının kendi aralarındaki husumetleri nedeniyle böyle bir olayın yaşandığı doğrultusunda bilgi vermektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi daha sonradan Konya Valisi olan Ferid Paşa, buradaki iç meseleler hakkında demiryollarından ziraate, hayvancılıktan ormanlara kadar birçok reformun öncülüğünü yapmıştır. Özellikle eğitim alanında köklü reformlar yapan Avlonyalı Ferid Paşa'nın evlerin de son derece modern görünümlü yapılar olmasını istediği ve bu yönde adımlar attığı belirtilmiştir. II. Abdülhamid'e sadakatiyle de ön plana çıkan Ferid Paşa, Sultan Abdülhamid'in en önemli ve gözde valilerinden birisi haline gelmiştir.

Eserde, Avlonyalı'nın dini düşüncelerine dair bilgiler de mevcuttur. Ferid Paşa'nın Nakşi olup olmadığı konusuna ayrı bir başlık açılan çalışmada, onun Nakşibendi olduğuna dair bulgular olduğuna işaret edilir.

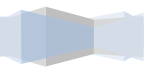
Sonrasında hayatının en önemli görevli olan sadrazamlık makamına gelen Avlonyalı Ferid Paşa'nın Avrupalı sefirlerle ilişkileri ve Rumeli'deki sıkıntılı dönem anlatılır. Sadrazamlığı süresince Sırlar, Yunanlar, Bulgarlar ve Arnavutlar kendi aralarında bir egemenlik mücadelesi verirler. Bu da Avlonyalı'ya olumsuz bir şekilde yansıyor, onu uğraştırır. Bu dönemde Sultan Abdülhamid ile zaman zaman ters düşen Ferid Paşa, örneğin, Arnavutlara karşı yumuşak davranılması gerektiğini savunan Padişahın aksine onların sert bir şekilde bastırılması görüşünü savunmuştur.

Eserin satır aralarına baktığımızda biyografi türünde yazılan eserlerde genellikle başvuru öznenin hatasız olduğu ve bir istikrar abidesi olarak yansıtılan varlığının aksine Avlonyalı bu çalışmada yeri gelince eleştiriliyor.

Yazının başlarında belirttiğimiz gibi Ferid Paşa'nın üç kardeşi vardı. Bu kardeşlerden Süreyya Bey ve kuzeni İsmail Kemal gibi Arnavutçuluk fikrine kapılmıştır. Avlonyalı, tıpkı sülalesindeki birçok örnek gibi, Osmanlı devlet bürokrasisi içerisinde terfiler alıp önemli görevlere geldikçe fikirlerinin Arnavutçuluktan uzaklaşıp biraz daha merkeze entegre olduğunu görüyoruz. 1908 yılından sonra ise durum biraz değişir. Jön Türkler ile zaman zaman ters düşen Ferid Paşa bu dönemde zıtlıklardan birini daha yaşamıştır. Ferid Paşa, Arnavutluk'un bağımsızlığına dahi katkı sağlayacaktır.

Avlonyalı Ferid Paşa, Abdülhamid'in gözdesi iken 1908 ihtilali sürecinde ona ters düşen fikirleri nedeniyle görevinden alınır. Meşrutiyet devrinde yine çeşitli devlet görevlerine getirilir. Zamanla İttihatçılarla da ters düşecek olan Ferid Paşa, hayatının son dönemlerinde ülkeye dönememiş, sürgünde (İtalya'da) vefat etmiştir.

Eserde, vakalara dair belgeler, diplomatik yazışmalar zengin ve yerinde kullanılmıştır. Eser, fotoğraf yönünden de oldukça zengindir. Döneme ışık tutması açısından son derece önemli olan bu eseri Sultan İkinci Abdülhamid dönemi, 19. ve 20. yüzyıllar Osmanlı bürokrasisi, vilayetlerdeki işleyiş, iç meseleler, Balkanlardaki karışık durum, Arnavutların bağımsızlığı ve II. Meşrutiyet ile ilgilenen herkesin ve özellikle tarihçilerin okuması tavsiye olunur.

II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi

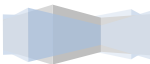
Mehmet Kaan Çelen

İstanbul, Ötüken Yayınları, Kasım 2013, 332 sayfa, ISBN:978-605-155-006-0

Tuba TEMEL*

Mehmet Kaan Çelen, 1981 yılında Edirne’de doğdu. 2004 yılında Trakya Üniversitesi Tarih Bölümü’nden mezun oldu. Aynı üniversitede eğitim hayatına devam ederek yüksek lisans (2008) ve doktorasını (2013) bitirdikten sonra yine aynı üniversitede öğretim üyeliği yapmaya devam etmektedir.

** Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, İstanbul, tuba.historian@gmail.com

II. Meşrutiyet Dönemi Türk Tarih düşüncesini konu edinen bu çalışma, yazarın ifadesiyle doktora tezinin gözden geçirilmiş ve bazı değişiklikler yapılmış hâlidir.*

Kitap incelenmesine geçmeden önce çalışmanın amacının ne olduğunu bilmemiz bize fayda sağlayacaktır. Yazar, bu çalışmayı ele almasındaki amacı şöyle açıklıyor ; “*Bir dönemin tarih düşüncesini bilmek o dönemi anlayabilmek adına çok önemlidir. Bu çalışmada II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi konusunun seçilmiş olması, hem bizâtihi dönemin öneminden hem de dönemi anlayabilmek adına tarih düşüncesinin taşıdığı nisbî önemden neşet etmiştir. Çalışmanın amacı, Cumhuriyetin laboratuvarı şeklinde tanımlanan bu dönemin [II. Meşrutiyet dönemi] daha iyi anlaşılmasına, tarih düşüncesi gibi önemli bir kriterden yola çıkarak mütevazı bir katkı yapmaktır. Çalışma esas olarak, dönemin tarihçilerinin ve düşünürlerinin; tarih, tarihçilik, tarih yazımı, tarihin epistemolojisi, tarih metodolojisi, tarih eğitimi, tarihin faydası gibi konularda ne düşündükleri üzerine yoğunlaşmıştır.*”†

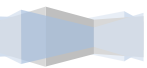
Kitap; önsöz, giriş, netice, kaynakça ve indeks kısımlarından hariç üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde yazar, tarih kelimesinin tanımından başlayarak Batı’daki ve Osmanlı’daki gelişimine yer vermiştir. Osmanlı’daki tarihçiliğine başlamadan önce İslam dünyasındaki tarihçiliğin doğuşuna ve İbn Haldun’a değinilmiştir. Kitabın birinci bölümü II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Düşüncesinde Tarih ve Tarihçilik adını taşıyor. Bu bölümde II. Meşrutiyet döneminde tarihin tanımının nasıl yapıldığı, umûmî tarihlerin nasıl yazılabileceği ve tarihî devirlerin Türk ve İslam tarihi için nasıl yapılabileceğine dair çeşitli yazarların görüşleri aktarılmıştır. Kitabın ikinci bölümü II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Düşüncesinde Tarih Usulü ve Tarih Yazıcılığı’na ayrılırken, bu bölümün birinci kısmında dönemin yazarların Batılı pozitivistlerinden ve sosyologlarından nasıl etkilendiklerini ortaya koyduktan sonra, ikinci kısımda ise Osmanlı tarihçiliği üzerine yapılan tartışmalar ele alınmıştır. Son bölüm ise Fayda, Eğitim ve Kimlik Bağlamında II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Düşüncesi adı altında tarihin faydalı mı zararlı mı olduğu tartışıldıktan sonra, Yusuf Akçura’nın *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesi bağlamında dönemin tarih düşüncesi ele alınmıştır.

Kitapla ilgili değerlendirmemize geçerse ilkin şöyle bir açıklama yapabiliriz; bu çalışma II. Meşrutiyet Döneminin araştırmacılar tarafından çok az çalışılmış olmasından dolayı bu alandaki boşluğa bir katkı getirmektedir. Zira yazarın da belirttiği üzere Cumhuriyet’e geçiş döneminde önemli fikir adamlarının yaşadığı bu dönem, tarih yazımında daha çok siyasî konuların ele alındığı bir dönem olarak bilinmektedir.

Yazarın bu çalışmasında görülen en büyük eksiklik siyasî gelişmelere hiçbir şekilde atıf yapılmamasıdır. II. Meşrutiyet döneminde tarihin ne anlama geldiği, tarih ve tarihçilik konuları

* Mehmet Çelen, “II. Meşrutiyet Döneminde Tarih Düşüncesi”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Edirne, 2013. [YÖK tez sayfasından ulaşılabilir.]

† Mehmet Kaan Çelen, II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013), s. 11-12.

işlenirken dönemin siyasî atmosferinin zikredilmemesi, dönemi bilmeyenler açısından bazı bölümlerin havada kalmasına sebep olmuştur. Yazarın da sık sık belirttiği üzere bu dönemde Türkçülük akımı ortaya çıkmıştır. Ama bunun arka planında yaşanan Balkan Savaşları ve bunun ardından yaşanan İstanbul ve Anadolu'ya yapılan zorunlu göçler dönemin aydınlarının görüşlerinin değişmesine sebep olmuştur. Bu dönemdeki aydınları sadece savaş ve göçler değil aynı zamanda II. Abdülhamid'in (1876-1909) uzun süren istibdâd yönetimi sonrasında yaşanan fikrî ve siyasî özgürlük de etkilemiştir. Yaşanan bu fikir değişiklikleri kendisini her alanda gösterdiği gibi tarih alanında da belli edeceği aşikârdır. Fakat yazar, daha önceden de belirttiğimiz gibi sadece birkaç satır arasında yaşanan gelişmeleri zikretmiştir.

Çelen, kitabın değişik bölümlerinde II. Meşrutiyet döneminde tarih metodu ile ilgili kitapların hiç yazılmadığını belirtmiş, dönemin mecmualarında yayımlanan makalelerden ve ders kitaplarından yararlanarak çalışmasını ortaya koyduğunu belirtmiştir. Fakat çalışmada ikincil literatürden çok az yararlandığını görmekteyiz. (Mesela Büşra Ersanlı'nın *İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarihin Oluşumu (1923-1939)* kitabı ve Osman Nuri Engin'in *Türkiye Maarif Tarihi* gibi çalışmaların kaynakçada olmaması büyük bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Büşra Ersanlı'nın II. Meşrutiyet Dönemi ile ilgili yazdıkları tarihçiler tarafından göz ardı edilemeyecek durumdayken, Engin'in *Maarif Tarihi* serisi ise o dönemde verilen dersler ve okutulan kitapların ne olduğuna dair en temel kaynaklardandır.) Özellikle son bölüme gelene kadar bölümlerin başlarında bir iki sayfa ikincil literatürden yararlandıktan sonra, II. Meşrutiyet döneminin yazarlarının görüşlerini kendisi de hiçbir yorum katmadan aynen aktarmaktadır. Görüşleri aktarılan kişiler kimdir, ne yapmıştır gibi hiçbir açıklama yapılmadan yazdıkları sıralanmıştır.

Yazar, "Mükemmel Bir Osmanlı Tarihi Yazmak" başlığıyla ele aldığı bölümde, II. Meşrutiyet dönemindeki tarihçilerin nasıl bir Osmanlı tarihi yazılabileceğine dair olan tartışmalarını aktarmaktadır. Fakat yazar kitabın değişik bölümlerinde kendisinin de ifade ettiği üzere bu dönemin Cumhuriyet dönemi üzerinde büyük bir etki bıraktığını iddia etmektedir. Halbuki Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, tarih yazımı Osmanlı'dan ziyade Osmanlı öncesi Türk tarihi ve Anadolu tarihi gibi konulara yönelecektir.

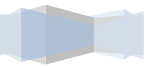
Kitaptaki dipnotların ve bazı terimlerin kullanılması ile ilgili de bazı şeyler göze çarpmaktadır. Mesela yazar ilk bölümde tarih kelimesinin tanımını ilk çağdan başlayarak Avrupalılar için ne anlama geldiğini anlattığı bölümde dipnotlar tek tek yazılmışken, İslam toplumunda ve Osmanlı Devleti'nde tarih tanımını verdiği bölümde dipnot vermektan kaçınmış, bölüm sonunda hangi kaynaklardan yararlandığını belirtmekle geçiştirmiştir durumu. Ayrıca dipnotlarda kullanılan II. Meşrutiyet dönemi dergilerinin tarihini yazarken hangi takvim olduğunu (Hicrî veya Rûmî) belirtmediği gibi bunların Miladî takvim karşılığını da yazmamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, yazar kullandığı bir terimde standardı yakalayamamıştır. Çelen, kitabında sıkça kullandığı Umûmî Tarihçiliğin karşılığı olarak bazı

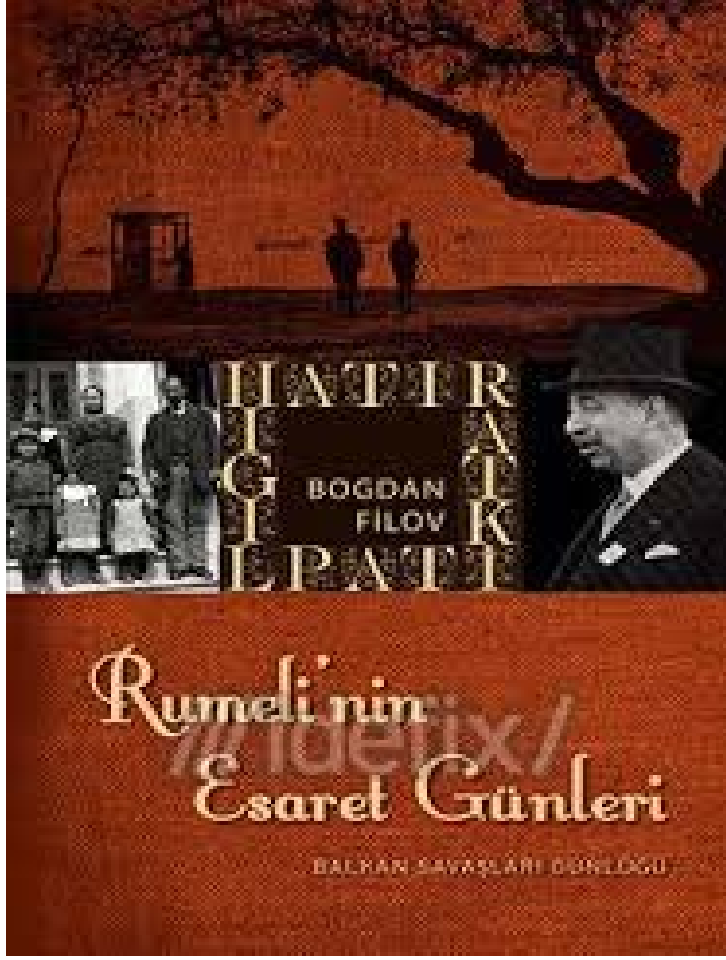

bölümlerde Evrensel Tarih terimini kullanırken bazı bölümlerde ise Dünya Tarihi terimini kullanmıştır. Bunların farklı anlama geldiği bilinmelidir.

Genel olarak şunu söylemek gerekirse, II. Meşrutiyet dönemi tarih düşüncesinin kendisinden önceki dönemden farkı neydi? Nasıl öyle bir düşünce oluştu? Kendisinden sonraki döneme mirası neydi? gibi soruların cevabı bu çalışmada yanıt bulmamaktadır.

Ama yazarın II. Meşrutiyet dönemindeki tarih düşüncesini ortaya koyabilmek adına yaptığı araştırmanın önemi göz ardı edilemez. Bu dönemde her ne kadar özellikle metot ile ilgili kitapların yokluğu söz konusu olsa da yazarın II. Meşrutiyet devrindeki dergilerde önemli bir araştırma yaptığı görülmektedir. Zira dipnotlarda görüldüğü üzere II. Meşrutiyet dönemindeki yayımlanmış dergilerin birçoğu taranmış ve tarih metodu ile ilgili makaleler araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Rumeli'nin Esaret Günleri

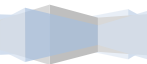
Bogdan Filov

İstanbul, Timaş Yayınevi, Şubat 2010, 143 sayfa, ISBN: 978-605-114-172-5

Seda Nur ZENGİN*

Bogdan Filov'un bu kitabının giriş kısmında, kısaca kendisinin önemli özelliklerinden ve yaşam hikâyesinden bahsedilmiştir. Aslından ilk defa Türkçeye çevrilen bu kitap, günlük niteliğinde de diyebiliriz. Çünkü ziyaret ettiği yerlerde gözlemediği şeyleri günü gününe not etmiş ve ölümünden baya zaman sonrasında o günlük kitap haline getirilmiştir. Yani, kitabın iskelet kısmını günlükler oluşturmuştur. Giriş kısmında verilen kısa bilginin, dışında Bogdan Filov Doğu-Trakya, Ege ve Vardar Makedonya'sına kapsayan bölgelere geziler yapar. Filov'un bu gezileri yapma amacı ise şudur; araştırma yapmak, o toprakları derinlemesine inceleyip, kanıtlar bulup, analiz etmektir. Bulduğu kanıtların hepsini, Ulusal Arkeoloji Müzesine getirmiştir ya da yollatmıştır. Kısaca kitap, yaptığı seyahatleri ve topladığı değerli tarihi eserleri konu alan günlüklerdir... Siyaset ve bilim insanı Prof. Dr.

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, İstanbul, nurzengin58@gmail.com

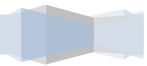
Bogdan Filov'un çok önemli olan bu eseri Türkçeye yaklaşık yedi yıl önce çevrilmiştir. Türk okurları bu sayede Bogdan Filov'u daha iyi ve daha doğru tanıma fırsatı oldu. Bogdan Filov'un, eğitim hayatı oldukça başarılıdır. Çeşitli işlerde çalışmıştır. Örneğin, müze müdürlüğü, öğretim üyeliği, Rektörlüğü, Bulgar Bilimler Akademisi Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Siyasi yaşamında ise Milli Eğitim Bakanlığı, bazı bakanlıklar ve Başbakanlık yapmıştır. Bogdan Filov Bulgar bilim, sanat ve siyaset tarihinin en tartışmalı kişilikleri arasındadır. Bogdan Filov, Trakya arkeolojisi, Eski Bulvar ve Bizans uygarlığı dallarında dünya ölçeğinde bir uzman kimliği taşımasının yanı sıra, çarın yönetiminin de otoriter bir sosyal devletin kurulması için çabalayan bir politikacı olarak İkinci Dünya Savaşı yıllarında aldığı kararla ülkesinin tarihsel yazgısının üzerinde rol oynamıştır. İmrendiren akademik hayatını bırakıp, siyasete atılması Bogdan Filov'un hazin sonu olmuştur.

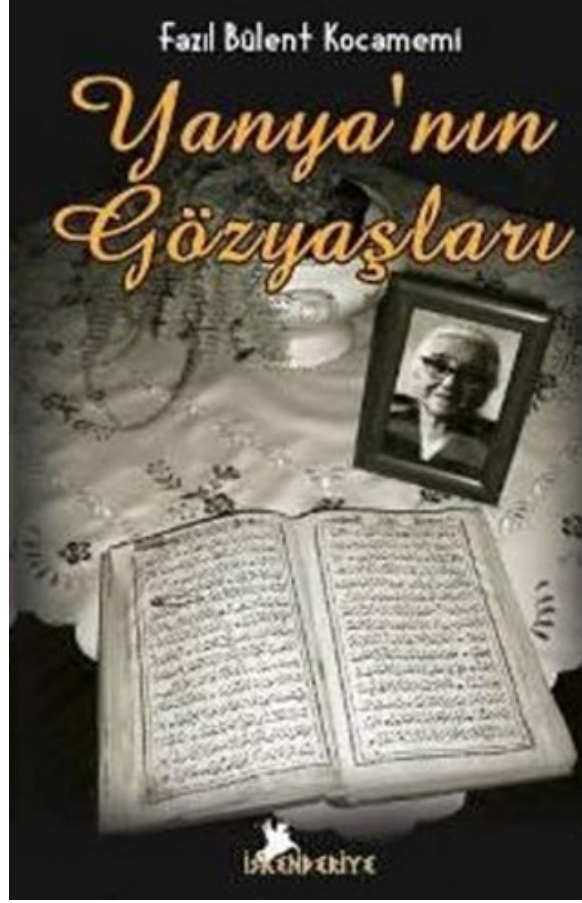
Bogdan Filov'un babası Dimitir Filov döneminin toplumsal, siyasal olaylarında etkin rol oynar ve tarihe geçer, dönemde darbe girişimi olur ve yaralar alıp yaşamını yitirir. Bogdan Filov'un çocukluğu Eski Zagra Plovdiv, Odessa ve Karlo da geçer. Bogdan Filov ilk bulgar müze müdürü olur.(1911) Almanya, İtalya, Fransa, İngiltere, Suriye, Filistin, Mısır gibi ülkelerde uzmanlaşır ve bilimsel gezilere çıkar.(1931) Filov'un tarihsel sorumluluğuna, daha sonra çoğunluğu Selanik bölgesinden 11 bin Yahudi'nin Nazi kamplarına sürülmesine neden olacak 'antisemist' Ulusal Güvenlik Yasası'nın kabulü ve uygulanışı yüklenir. (1940) Viyana da ülkesinin Üçlü Pakta katılım protokolünü imzalar.(1941) Bundan dolayı şimdi de bazı kesimler tarafından halen eleştirilir. Fakat bazı Bulgar tarihçilere göre, Filov'un o dönemde yapacak başka bir seçeneği yoktu. Ülkesinin 28.nci başkanıdır. Başkanlık yaptığı dönemdeki en büyük başarısı, Güney Dobluca'nın Bulgaristan'a iade edilmesidir. Başında bulunduğu kabine II.nci Dünya Savaşı yıllarında Nazi Almanya'sının baskısı altında ABD ye ve İngiltere'ye savaş ilan eder. (12 Aralık 1941) Eylem müttefiklerin Sofya'ya bomba yağdırmasıyla sonuçlanır.

Bilindiği üzere Bulgaristan mağlup devlet arasındadır. 8 Eylül 1944 de istifasını sunsa da, bir gün sonar darbe olur ve tutuklanır. Sovyet Birliğinde 3 ay tutuklu kalır ve diğer siyasetçiler gibi asla kaçmayı düşünmez. Halkmahkemesinde tavizsiz bir tutum sergiler, suçlu olduğunu kabul etmez. 1940-44 yılları arasında görev alan bakanlarla birlikte 2 Şubat 1945'te yeni iktidar tarafından kurşuna dizilir. Mal varlığı ve Ordinaryüs Profesörlük dışında bütün akademik unvanları alınır 90'lı yılların başına kadar akademik ve siyasi hayattan silinir, adı anılmaz. Adeta bilimsel açıdan 1990da ikinci doğuşunu yaşar. Yani yapıtları yayımlanır. 1996'da Yargıtay tarafından aklanır. Bogdan Filov'un günlük kısmına gelecek olursak, 4 kısma ayırmıştır. Bilimsel geziler dört bölüm halindedir. Trakya Günlükleri 22 Ekim-23 Kasım 1912 ile 16 Aralık-26 Nisan 1913 arasındaki Balkan Savaşları'na tekabül eder. Üçüncüsü Makedonya ve Trakya gezisi oluşturur. 12 Temmuz-12 Ağustos 1915 arasındadır. Son gezi de Makedonya bölgesine olup 12 Temmuz- 12 Eylül 1916 arasına denk gelir. Bu dönem de I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllardır. Daha öncede söylediğim gibi kitabın iskelet kısmını, günlükler oluşturmaktadır. Bogdan Filov Ulusal Arkeoloji Müzesi müdürüdür. Müdür sıfatıyla I. Ve II. Balkan ile I. Dünya Savaşı yıllarında Doğu Trakya, Ege ve Vardar Makedonya'sına geziler yapar. I. Dünya Savaşında yazılmış günlüklere daha geniş yer bir yer verilmiştir. Çevreyle ilgili betimlemeler yapılmıştır. Günlüklerde sıkça fotoğraflara rastlamaktayız. Müze için gezdiği yerlerdeki tarihi eserleri toplamaya çalışmıştır, yanibirçoğunu parayla satın almıştır. Toplayamadığı materyalleri ise Milli Eğitim Müdürüne ve gerekli yerlere toplanması için rapor olarak bildirmiştir ve bu raporlara kitapta yer vermiştir. Filov tarihi eserleri incelerken, fotoğraflar çekmiş, çekilmiştir. Hatta zaman buldukça kopyalarını almıştır. Bu kitapta en beğendiğim kısım Bogdan Filov'un hoşgörülü ve saygılı olmasıdır. Kitapta şu şekilde görebiliriz, camilerin kiliseye çevrilmesine karşı çıkıyor. Mimari açıdan önemli olan camilerin Türklerin kullanmalarına izin verilmesini istemesi çok hoşuma gitmiştir.

Bence kitabın yazarının ulaşmak istediği sonuç, Bogdan Filov'un yanlış bilinen hayatının düzeltilmesidir. Mesela Bogdan Filov'un aslında ülkesine ve insanlığa ne denli katkı sağladığının bilinmediğine ve bilinmesi gerektiği için bu kitap kaleme alınmıştır. Argümanlar yani anlatılan durumlar, olaylar hikâyelerin çoğu fotoğraflarla ispatlanmaya çalışılmıştır. Bogdan Filov'un savaşın ortasında yaptığı bu geziler çok zor şartlar altında gerçekleşmiştir. Bazen bir odada tanımadığı birçok insanla kalmış, bazen de yağmurda çamurda kilometrelerce yürümüştür sırf gezip bilgi toplayabilmek için. Bütün olaylar ve veriler bağlama uygun kullanılmıştır. Bu kitaptan çıkardığım sonuç, Bogdan Filov'un çok fedakâr olduğudur. Aslında tarihi eserlere olan saygısı da çok büyüktür ve tarihi eserlerin korunmasında ve günümüze gelmesinde önemli bir rolü vardır.

Bu kitap ulaşmak istediği sonuca ulaşmıştır. Okuyucuya gerçeği göstermek için yazılan bu kitap, apaçık bir şekilde ifade etmiştir. Demek istediğim şey, Bogdan Filov'un aslında haksız yere öldürüldüğünü ve yaptığı hizmetlerin ne denli faydalı olduğunu görüyoruz. Mesela çok zor şartlarda çalışmalar yapmıştır, faydalı olabilmek için. En büyük örneği, başarılı eğitim alanındaki kariyerini bırakıp siyasete atılması ve insanlığa faydalı olmak istemesidir. Kim bilir belki de siyasete atılmasa çok daha iyi bir sonu olabilirdi. Suçlanacağını bile bile diğer siyasetçiler gibi kaçmayı düşünmemiş olması da, asilliğini göstermektedir. İnsanlığa faydalı olma isteği çok büyüktür. Bu isteği doğrultusunda, çok zor şartlarda çalışmalar yapmış ve hiçbir zaman pes etmediğini görmekteyiz. Filov'un yazılarının bütününe bakıldığında akademik soğukkanlılığını ve tarafsızlığını asla bırakmadığını görürüz. En hoşuma giden şeylerden biri de Bogdan Filov da sanat değeri taşıyan eserlerin etnik, dini, kimliğini ayırt etmeden korunması gerektiğini savunmuş olmasıdır.

Yanya'nın Gözyaşları

Fazıl Bülent Kocamemi

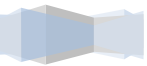
İstanbul, İskenderiye Yayınları, Ocak 2008, s. 232 , ISBN: 975-9944-0181-2-8

Ayşenur GÜLEN*

Yanya'nın Gözyaşları adlı kitap, yazarın bizzat kendi vatanının, kendisi yaşamadığı halde 5 yaşında annesinin nasıl İzmir'e gelip yerleştiğini, vatanını hiç görmediği halde duyduğu özlemi, en çok da ananesinin oraya olan hasretini tarihiyle okuyucuya sunmaktadır.

Öncelikle kitap Dr. Cezmi Bayram'ın Önsözünü, Yazarın ilk Sözü, ilk bölümde Yunanistan'dan göçlerle devam eden I. Ve II. Balkan Savaşlarında Yanya'nın durumunu Yanyalıların gözünden anlattığı ayrıca belgelerde ve kitaplarda geçen Yunanlıların ve Arnavutların iç içe yaşarken nasıl düşman olduklarını anlatmış, daha sonraki bölümde ise sık sık kitabın diğer bölümlerinde de geçen Yanya'nın yeme-içme, aile ve misafir adabına değinilmiş, kültüründen bahsedilmiş ayrıca Yunan, Arnavut ve Türk halklarının bir Yüzyıl içerisinde nasıl dosthâne yaşarken düşman kesildiklerine ve Yanya savunmasında önemle vurgulanan kahraman paşalara da dikkat çekilmiştir (s.49-69).

* FSMVÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı Yüksek Lisans Öğrencisi, akdagaysenur@gmail.com.

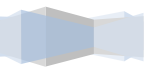
Evliya Çelebi'nin Yanya'yı Aman Yeri, Büyük Sığınak Yanya Kalesi, İç Hisar, Camileri, Mescitleri, Ayan ve Aga Sarayları, Çarşı, Pazar ve Bedestanı, Hayat Suyu Çeşmeleri, Panayır Meydanı, Giyinişleri, Kefere Adası, Çaka Köyü diye ayrıntılı şekilde efsanevi tasvirleriyle anlatımına yer verilmiştir. Yazarın çeşitli mekanları avucunun içi gibi bilmesine sebep olan şey, hem araştırmalar titizlikle davranması hem de sonuç bölümünden anlaşıldığı üzere Yanya'yı ziyaret etmesinden orada da kendisine yardım edenlerin bilgisini almasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı idaresine Yanya 'nın nasıl dahil olduğuna dair Amannâmeleri bizzat belgeleriyle yayınlayan yazar iddia edilen Osmanlı'nın gayr-i Müslim vatandaşların haklarına riayet etmediğini adeta ispatlamaktadır. Türklere önyargılı yaklaşmayan Batılı kaynaklar da diye devam eden yazar şu sözlerle devam eder yazısına: *'...Hıristiyanlarla Türkler aynı gelenekleri paylaşarak yıllarca barış içerisinde yaşadılar. Denir ki; Konitsa Türkleri Hıristiyan dinine saygılı davrandılar ve zor günlerde Hıristiyan usulüne göre dua ettiler. Konitsa, Osmanlı İmparatorluğu döneminde en asaletli kentlerden biriydi. Günümüzde dahi aristokratik evlerde Türk mimarisini görmekteyiz. Denir ki; Atina'nın en iyi hayvan terbiyecisi, Hasekis ve Ali Paşa'nın annesi Hamko gibi diğer iyi tanınmış Türkler, Konitsalıydı. Hamko'nun evi halen yukarı Konitsa'da bulunmaktadır'*Yine aynı bölümde yazarın önemle vurguladığı Yunanistan Tarihi anlatılırken kahramanlık ve mit öykülerine yer verilirken tarih kitaplarında Osmanlı'ya karşı ayaklanma en büyük kısımları oluşturmakta ve bunların çoğunluğunun yalan olduğunu vurgulamaktadır. Fakat TO VİMA gazetesinin, ayaklanmanın 185. Yıldönümünde 'Yunanistan'ın 10 Büyük Yalanı'nı yayınladığını belirterek bunları ilave etmiştir. Yalanların sırayla din değiştirme zorlaması, yeniçeri ocaklarına ailelerden kopartılarak zorla alınmaları, kendi dillerinde eğitimi gizli yaptıkları, Yunan Kilisesinin Osmanlı ile mücadele ettiği, 1821 de Osmanlıya karşı ayaklandıkları ve bunu kendi başlarına başarmaları, bu ayaklanma sonucunda 1881 de Tesalya'nın da Yunan topraklarına katıldığı, sadece Yunan halkının ayaklandığı, yabancı devletlerin Yunanlılara olan sevgisinden onlara yardım ettiği, sadece Yunan halkının kendi topraklarından olduğu yani göç etmek zorunda kaldığı en önemlisi de I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'dan Yunanistan'a göç etmek zorunda kalanların Helen topraklarından zorla kopartıldığı şeklinde yayınlayan bizzat kendisi Yunandır. Bu maddelerin aslının anlatıldığı gazete yazısında kendi yalanlarını yine kendi halkının düzelttiği eserde vurgulanmaktadır.

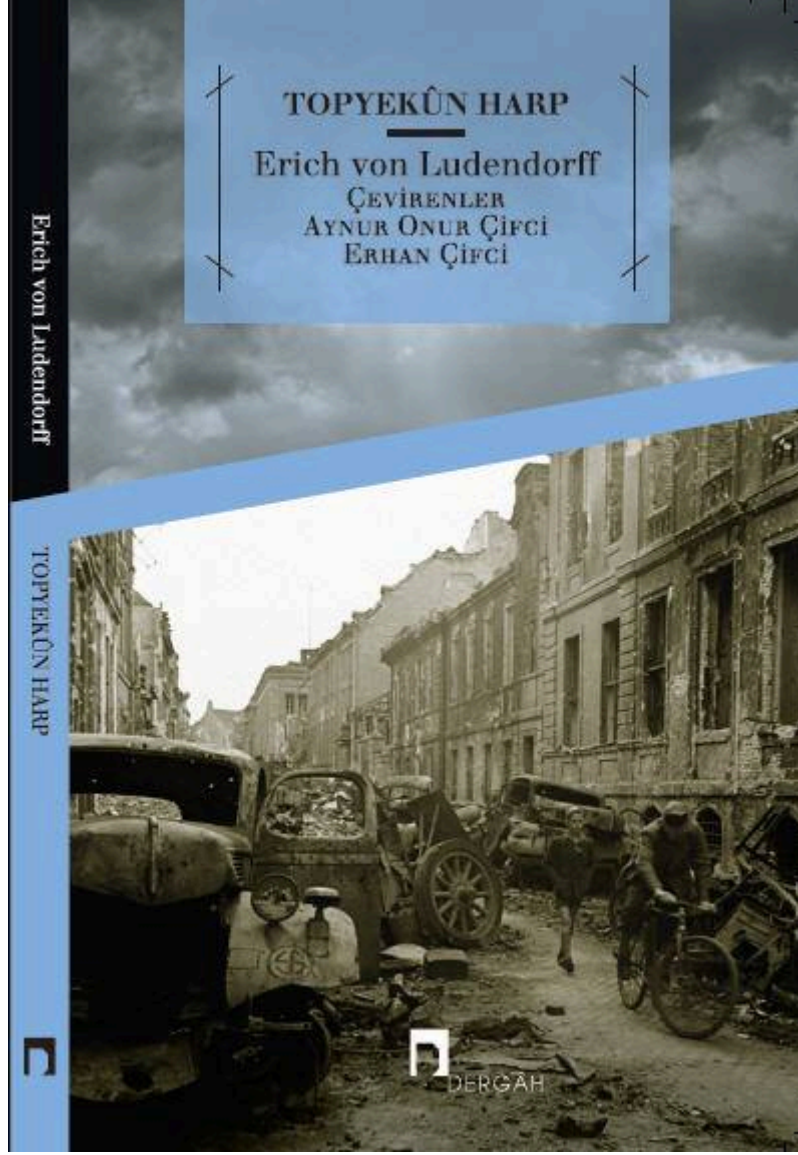
İlerleyen Bölümde yazarın *'Ve.. Hayalimi Gerçekleştiriyorum'* başlığı altında ki bölümde ise, yıllarca ananesinden dinlediği, tarihini satır satır neredeyse ezberlediği, özlem ve hasret ile Yanya'ya olan ziyaretini anlatmaktadır. Yazar daha ilk paragrafta *'...Epir'in başkenti hakkında dikkatinizi çeken ilk şey , onun Yunan'a benzemediğidir. Eski Yanya kenti etrafı yemyeşil ağaçlarla kuşatılmış yeşil bir gölde yer alır. İğne inceliğinde minareler, kurşun'i kubbeli camiler yaprakları delip geçerler. Karla kaplı dağlar yansımalarını geri gönderen gölü kucaklar. Sanki Boğaziçi'nde Cenevre gibi. Yanya'nın yaklaşık 500 yıl boyunca Türk olduğunu ve erkek nüfusunun 1913'e dek fes giydiğini düşünürseniz, bu Anadolu mirası sürpriz olmaz. Üstelik Yunanistan hürriyetine kavuştuktan sonra bile, minareler*

işgalcilerin sembolü olarak kaldılar. Halen Müslüman azınlığın yaşadığı Trakya dışında, anavatanda, bunlar kadar sağlam kalmış başkalarını görmedim...” diyerek konuyu anlatması Osmanlı’dan yani Türklere ayrı Yanya olmayacağını gözler önüne sermektedir. Her ne kadar toprak olarak şu an bize dahil olmasa da 500 yıllık tarihi bir anda silemeyeceğimizi, Yanya’nın tarih içerisinde ki önemine dikkat çekmektedir. Yanya’da dolaşırken sürekli beraber büyüdüğü ninesini yanında hissederek o zamana karda anlattıklarını yaşamasının sevincini satırlarından anlamaktayız.

Yazarın son sözü kısmında ise: Her iki ülkenin dost olabilmesi yıllar sürse de bunun imkansız olmayacağını, Yunan halkı kendisine öğretilen tarihin yalanları anladığı, siyasi çatışmaların bir yarar getirmediğini ve Türkiye’nin maksadının Yunanistan’ı işgal etmediğini anlamalarından geçtiğini vurgulamaktadır. Kendisine Yanya’da yardım eden Dr. Giorgios Nikolau ile anlaşılan aslında özde aynı fikirde olan iki halen neredeyse düşman olan ülkelerin geçmişte yaşanan ihanetleri görmezden gelmeden çözüme kavuşabileceğine inanmakta olan yazar, eğer iki tarafta ortak noktada birleşmek istiyorsa birbirlerini anlamalılar diye sonuçların gözden geçirilmesi gerektiğini söylemektedir. Kıbrıs meselesi, Ermeni soykırım iddiaları ve PKK’ya olan desteklerini, sürekli dış mihrakların onları destekleme sebebinin sevgiden ! değil de bir yönetme oyunu olduğunu, bir gün dost olabileceğimize olan inancıyla beraber idrak etmeleri temennisıyla sözlerini bitirmektedir. En son olarak da “*Tarihe Geçmiş Yanyalılar*” başlığı altında İzzettin Çalışlar Paşa, Tepedelenli Ali Paşa, Kâzım Taşkent, Mustafa Abdülhâlik Renda, Şemseddin Sami, Raif Karadağ, Hüseyin Ataman, Sadi Yaver Ataman, Korolos Papoulias (Yunanistan Cumhurbaşkanı), Dr. Tevfik Sağlam, Dr. Ahmet Rasim Onat, Ziya SOmar, Sinan Efendi, Enver Ziya Karal, Prof. Dr. Kenan Özbek, Kenan Akyüz, Naki Bekmen’in hayatları hakkında kısaca bilgiler vererek, Yanya valilerinin bir kronolojisini ve ardından da kendi seçerisini okuyucuya iletmiştir. Kitabın sonunda da Yanya’yı ziyaretinde çektiği fotoğraflar, birkaç belge ninesi kendisi ve Yanya’da tanıştığı arkadaşlarının fotoğraflarını eklemiştir.

Belli bir bölüm içeriğine sahip olmayan eser anı kitabı olmakla birlikte tarih kitabı olmasıyla da farklı bir perspektife sahiptir. Zira anı kitapları ya kişinin bizzat ağzından yahut daha sonra ele geçirilen bir günlük vs. ile elde edilmiş bilgilerin aktarılmasıyla oluşur. Fakat burada durum sanıldığından farklıdır. Hem Yanya’nın Osmanlı tarihi açısından önemi arz edilirken tarihçesi sürekli kitabın her bölümünde anlatılmakta, hem de ananesi vasıtasıyla Yanya’da yaşananlarla birlikte kültürü, coğrafi konumu dahi anlatılmaktadır. Buda okuyucunun bir hengamede olmasına sebep olmaktadır. Yazar yabancı kaynakların Osmanlı idaresi konusunda yanlış olduklarını iletmeyle beraber bu kaynaklardan da faydalanmak gerektiğinin altını çizmektedir. Yanya’nın Türk tarihinin büyük bir parçası olduğu ve aslında iki halkın birbirine son derece yakın benzerlikler içerisinde olduğunu vurgulanmaktadır.

Topyekûn Harp

Erich von Ludendorff, Erhan Çifci (ed.), Çev. Aynur Onur Çifci-Erhan Çifci
İstanbul, Dergâh Yayınları, Ocak 2017, Sayfa 152, ISBN: 978-975-995-790-2

Zafer EFE*

Savaşlar insanlık tarihi boyunca her zaman var olmuştur. Konseptleri ve doktrinleri icra edildiği döneme ve ortama göre farklılık göstermiş olsa da nihai sonuçları itibarıyla savaşların ortak noktası insan faktörüdür. Günümüz dünyasında savaşların artık her ortamda ve nesnede insanların algılarına hitap edecek düzeyde ve geniş coğrafyaların bozkırlarından, evlerimizde bulunan kitle iletişim araçlarına kadar her türlü sahada etki olacak şekilde icra edilebildiğini görebilmekteyiz. Bu anlayışla

* Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler A.B.D Yüksek Lisans Öğrencisi.

20.yy başlarında bile dönemine göre bu durumu idrak eden Erich von Ludendorff, yazmış olduğu orijinal ismi *Der Totale Krieg* (Topyekûn Savaş) adlı eserinde savaş tecrübelerini, deneyimlerini sadece muharebe alanları ile sınırlı kalmayan bir anlayışla hazırlayarak dünya harp tarihi literatürüne büyük katkıda bulunmuştur. Ne yazık ki eserin ilk kaleme alındığı 1935 yılında Almanya’da orijinal dilinde basımı gerçekleştirildikten sonra, 12 Şubat 1936- 21 Haziran 1936 tarihleri arasında *Ulus* gazetesinde 78 bölüm halinde tefrika olarak yayınlanan ve gazeteci Hikmet Tuna’nın tercümesi ile kitap olarak basılan ‘‘Topyekûn Harp’’ isimli çalışması haricinde günümüze kadar eser üzerinde başka bir çeviri çalışmasının yapılmamış olması, Hikmet Turan’ın çeviri çalışmasının ise anlam ve imla bakımından yetersiz oluşu, tanıtımını yapacağımız eserin bugün harp tarihi literatüründeki büyük bir ihtiyaca cevap vereceğini göstermektedir.

Erich von Ludendorff, Prusyalı bir general olan Carl Philipp Gottlieb von Clausewitz’den farklı olarak teorik tartışmaların derinliğine boğulmadan deneyimlerinin ışığında ve birçok farklı noktada harp koşullarını irdelemiştir. Bunun yanı sıra Ludendorff’un savaş pratiklerinde lojistik, muhabere, ikmal, top, tüfek gibi taktik unsurların yanında muharebelerin biyolojik unsuru olan insanın ahlaki ve manevi boyutları gibi savaşın gidişatında önem taşıyan soyut faktörlere de ağırlıklı önem atfettiği görülmektedir.

Gelişen teknoloji ile birlikte savaşlarda insanların daha kısa zamanda daha fazla can alabildiği silahların kullanılabilmesine dikkat çeken Ludendorff, kılıç ve kalkan ile yapılan göğüs göğüse muharebelerden farklı olarak, kendi döneminin şartlarındaki modern savaşlarda kullanılan bu üstün silahların, askerlerin ve ulusların düşünsel dünyalarında yarattığı etkileri incelemiştir. Savaşlarda insanların hızla yok edilebilmesi durumunun savaşların erken bitişini mi yoksa tam tersine yıllarca sürecektir olan yeni savaşlara mı yol açacağını kendi tecrübeleri ışığında yorumlamaktadır. Coğrafi uzaklığın savaşlarda önemini tam olarak yitirmese de üstesinden gelinebilen bir ayrıntı olduğunu ve yeni savaş konseptlerinin ortaya çıkmasına ortam hazırlayacağı konusunu etkili bir şekilde irdeleyen Ludendorff, Clausewitz’in muharebelerin kazanılmasında düşman askerî kuvvetlerinin tamamen imha edilmesi gerektiği tezine karşı olarak, ordu ve direnişin asli unsurları olan insanın yani Ludendorff’un deyimleriyle savaşmaya hazır ulusun hesaba katılıp incelenmeden muharebelerin kazanılmasında nasıl etkili olabileceğini tartışmaktadır.

Kitabın birinci bölümünde Ludendorff, harbin dış politikadan bağımsız olamayacağını, dış politikanın harp ile tamamen iç içe olduğunu belirtmektedir. Siyasi gidişatın harbin gidişatını tamamen etkilediğine dikkat çekerken, politikacıların aldıkları kararlarda da harbin politik çıkarların gerçekleşmesi için bir araç olarak ele alındığını vurgulamaktadır. Kendi döneminde ise gelecekte yaşanması muhtemel savaşlarda politik anlamda taleplerin daha geniş bir yelpazede olacağını ve harbin icrası sırasında da bu taleplerden bağımsız gerçekleşmeyeceğini, ulusların taleplerinin dünya sistemleri ve düzenlerini vesilesiyle politik araçlarla harbin içerisinde yoğurulacağını öngörmektedir.

Askerî kuvvet uygulanırken manevi kuvvetin öneminden bahseder. Ludendorff, Clausewitz'in sadece askerî unsurları yok ederek savaşın kazanılabileceği tezini eleştirirken, savaşın kazanılması için düşmanın manevi unsurlarının da yok edilmesinin ağırlıklı bir stratejik unsur olarak ortaya koymaktadır. Ludendorff, savaşın orduda askerî unsurların yanı sıra ordunun asli unsurlarını oluşturan ulusun da maneviyatının oldukça yüksek olması gerektiğini ve bunun da ancak politik ve dinî söylemlerin etkili kullanımına bağlı olduğunu savunmaktadır. Bu sebeple savaşın politikanın bir aracı olduğu kadar, politikanın da savaş esnasında harbin gidişatında olumlu ya da olumsuz yön verebilen bir araç olabileceğine dikkati çekmektedir. Ludendorff salt amacın ancak ulusu yaşatmak ve manevi ruhun içerisinden çıkacak güçle bunun mümkün olabileceğinin ve imkânların da bu yönde kullanılması gerektiğinin önemini bu bölümde vurgulamaktadır.

Kitabın ikinci bölümde ise ulusun manevi varlığının yüksek olmasının önemine, harp esnasında savaş karşıtlarının savaşın gidişatına olumsuz etki edebilecek faaliyetlerinin önlenmesi gerektiğine, aksi takdirde bu durumun manevi birliği bozarak savaşta çıkabilecek olumsuz durumların tehlikelerine değinilmektedir. Ulusun ırki mirasının çok önemli rol oynadığını vurgulayan yazar topyekûn harbin idaresinin ancak manevi dayanışma ve ırki mirasın inançla birlikte tek parça halinde bir araya gelmesiyle zafere ulaşılacağını öne sürmektedir.

Kitabın üçüncü bölümünde yazar, ekonomi ve topyekûn harp arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır. Savaşların her dönemde oldukça yüksek maliyetler içermekle birlikte ekonomik gücün savaş gücüne doğru orantılı olacak şekilde etki ettiğini ele alarak, harp öncesinde, esnasında ve sonrasında yaşanacak olağanüstü durumlarda ekonomik çıkmazlara karşı nasıl önlem alınması gerektiği örneklerle açıklanmaktadır.

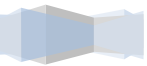
Dördüncü bölümde ise silahlı kuvvetlerin gücünün ve etkinliklerinin durumu ele alınmıştır. Daha önceki bölümlerde bahsi geçen etkenlere ilave olarak bu başlık altındaki durumlar ağırlıklı olarak taktik seviyede yorumlanmakla birlikte özellikle orduda bulunan askerin nitelik ve nicelik olarak nasıl iyi seviyelere ulaştırılacağını ve başarının nasıl elde edilebileceğine yer verilmiştir. Kitabın başından beri personelin eğitimi ve kullandığı taktik araçlardaki ustalığı ile ilgili faktörlere azami önem verilmekle birlikte bu bölümde yine kullanılan teçhizattan nitelik üstünlüğünün yanı sıra personel nitelik odaklı incelemelerinin derinleştiği görülmektedir. Nicelik unsurunun sadece sayılardan ibaret olabileceğini ancak personelin manevi ve ahlaki tekâmüllerin harbin gidişatında en etkili faktörler arasında yer aldığı vurgulanmaktadır.

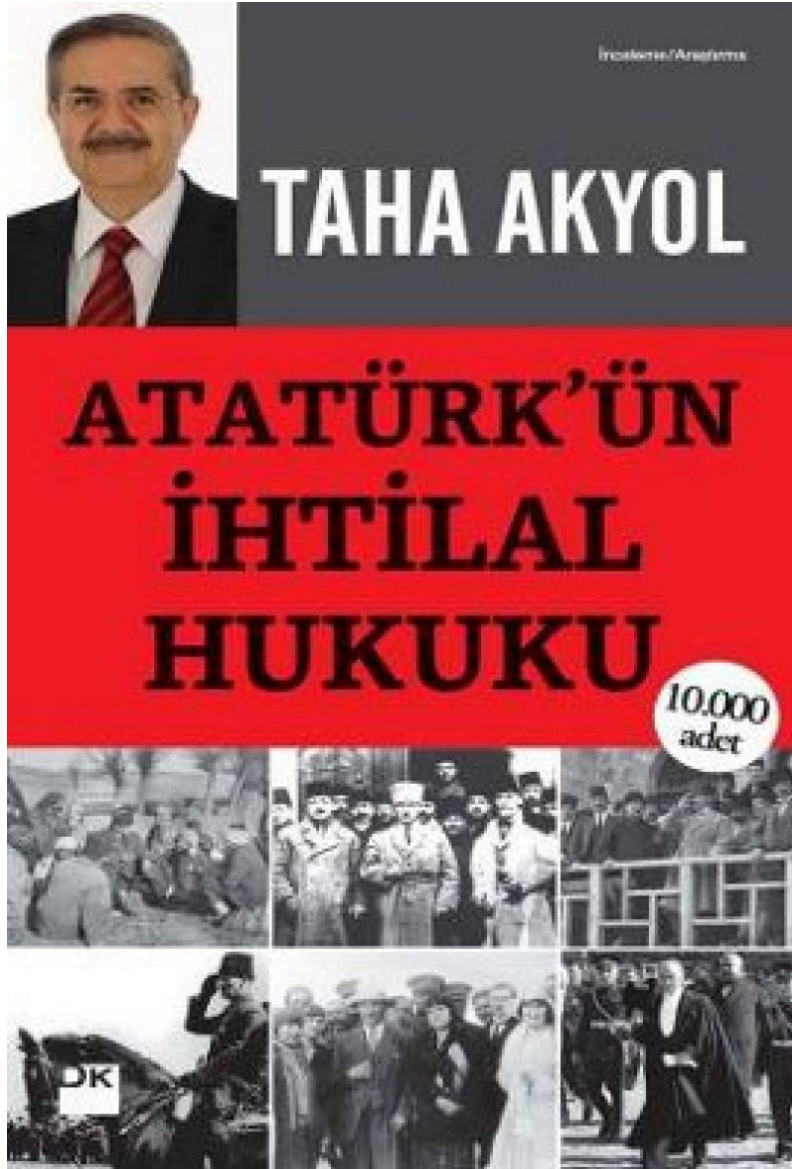
Beşinci bölümde ordunun bileşenlerinden ve bunların stratejik olarak kullanımından bahsedilmektedir. Burada hava, kara ve deniz kuvvetlerinin birbirlerini nasıl tamamladığı ve koordineli çalışmalarını ile birlikte operatif düzeyde nasıl etkili olabileceklerine değinilmiştir. Bu bölümde kuvvet kullanımında ağırlıklı olarak taktik unsurlara yer verilmiştir.

Altıncı bölümde ise topyekûn harbin tatbikine dair konular ele alınmıştır. Savaşın sadece bir savaş ilanı ile başlayan bir süreç olduğunun yanlış yorumlanmasına dikkat çekerek bölüme başlayan yazar, varoluş mücadelesinin insanlık tarihinde çok öncelerden beridir var olduğuna, her günün aslında bir savaş hazırlığı içerisinde geçen ve her günün savaşın bir günü olarak algılanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu vesile ile kitabın diğer bölümlerinde bahsedilen harbin unsurlarını oluşturan kaynakların kısıtlı ve kıt imkânlar olduğunun unutulmaması gerektiğine ve harbin tatbikinden önce harbe hazır bir biçimde bulundurulması en ekili nasıl kullanılabileceğinin önemi örneklerle ele alınmaktadır.

Son bölüm olarak yedinci bölümde başkomutanın durumu ele alınmıştır. Başkomutan, kitabın daha önceki bölümlerinde bahsedilen, ulusun ahlaki ve manevi niteliklerini benimseyen, eylemlerinde ve söylemlerinde kapsayıcı nitelikte olan bir lider olarak tasvir edilmiştir. Asker ve bürokratların savaş şartlarında farklı tepkiler gösterebileceğini ancak bir başkomutanın asla böyle bir şansının olmadığını, fikren, bedenlen, ruhen mükemmelere ulaşmış olması gerektiğini, bu özelliklere ne kadar haiz olduğunun da ancak savaş ortamında aldığı kararlarda uyguladığı pratiklerle birlikte savaşın neticesinde görülebileceğini belirten ifadeler ve detaylar kitabın son satırlarını oluşturmaktadır.

Tanıtımı yapılan bu eserin yalın ve anlaşılır şekilde dilimize çevrilmiş olması literatüre büyük katkı sağlamıştır. Okuyucunun da takdir edeceği üzere bilimsel çalışmalarda, üzerinde çalışılan her konunun kendine has ve özel olan terimlerinin imlâlarının ve anlamlarının karşılığını verebilecek kelimelerle çevirilerinin yapıp okuyucu ile buluşturulması oldukça uzun ve zahmetli bir süreci gerektirmektedir. Topyekûn harp uzunca zamandır kullanılagelmiş kavram olmasının yanında kavramın içeriğinin akademik anlamda incelendiği ve irdelendiği derli toplu yayınlar ne yazık ki çok sınırlı kalmıştır. Zira bu kavramın, kendi tecrübeleri ışığında bizzat harp meydanlarında yaşamış bir generalin dünyasından kaleme alınmış olması ve bu tecrübelerin toplumda her kesimin anlayacağı bir lisanla kendi tarihinde de topyekûn harbi yaşamış okuyucu ile buluşturulmuş olması önemlidir. Ludendorff bu eserinde insan merkezli yaklaşımıyla, bize tarih yazımı konusunda da her konunun merkezinde insanın olduğunu, her çalışmanın merkezine insanın ele alınması gerektiğini, tarihi yazan ve yapanın yine insan olduğunu hatırlatmaktadır. Eser, insanı tanımadan olayları ve olguları anlamamanın, neden sonuç ilişkisini kurabilmenin güçlüğü de anlatılarıyla temellendirirken harbin bireyden topluma nasıl bir etki yarattığını da çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Atatürk'ün İhtilal Hukuku

Taha Akyol

İstanbul, Doğan Kitap, 2012, 632 sayfa, ISBN: 6050905212

Fatih ERBAŞ*

Bu kitabın kalbi, önsözün ilk cümlesinde şu kelimelerle ifade edilmektedir: “Atatürk’ün hukuk anlayışını ve uygulamalarını araştırma...”

“Atatürk’ün dönemi toplumun geneli açısından hâlâ kapalı bir kutudur. Onun, spordan müziğe hayatın pek çok alanındaki vecizelerini biliriz ama bu toplumun en temel meselesi olan demokrasi, hukuk ve

* Uluslararası Güvenlik Stratejileri Doktoru, fatiherbas@gmail.com

yargı konularındaki düşüncelerini ve yaklaşımını bilmeyiz. Sanki Atatürk demokrasi, hukuk ve yargı konularında hiç konuşmamıştır. Ama öyle değil.” Gazeteci Neşe Düzel, kitabı ile ilgili olarak yazar Taha Akyol ile yaptığı söyleşiyi yayımladığı nüshasında gazetesi Taraf'ta Türk toplumunun bir kısmında hâkim olan bu düşünceden hareketle cümlelerine başlıyor ve kitapla ilgili sorularla sohbeti sürdürüyor.

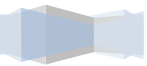
Taha Akyol kitabını üç ana bölüme ayırmış. “Milli Mücadelede Demokrasi” ismini verdiği birinci bölümde milli mücadele esnasındaki hukuk uygulamalarını, TBMM'nin etkinliğini, daha doğrusu TBMM'yi teşkil eden mebusların etkinliğini, milli mücadele sürecindeki tartışmaları, güç mücadelelerini, Meclis'in yetkilerini, yürütme, yasama ve yargının birbirleri ile ilişkilerini ve bu ilişkiler demetinde Mustafa Kemal'in konumunu, bu süreçte çıkarılan kanunları, ilk anayasayı ve uygulamaları ele almaktadır.

Kitabın ikinci bölümünün başlığı: “İnkılabın Kanunu”dur. Bu bölümde yazar; İnkılabın kanundan, hukuktan üstün olarak algılanışını, Birinci Meclis'in görevinin sona ermesini, İkinci Meclis'in oluşum şeklini ve sürecini, seçimleri, Lozan Antlaşmasının ortaya çıkışındaki iç ve dış mücadeleleri, Cumhuriyetin ilan edilmesini, Meclis'teki mebusların ve mensubu oldukları grupların “cumhuriyet” algısını ortaya koymaktadır.

Üçüncü Bölümde “Cumhuriyetin Hukuku” ele alınmaktadır. Bu başlık altında; hilafet, laiklik, 1924 anayasası, Tahrir-i Sükun Kanunu, İstiklal Mahkemeleri, İnkılap kanunları, hukuk alanında yapılanlar, Cumhuriyet Halk Partisi ve cumhuriyetin ilk yıllarındaki partileşme faaliyetleri incelenen hususlardır.

Kitapta ele alınan konulardan en önemli olanlarından biri “kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı” konularıdır. Neşe Düzel ile yaptığı mülakatta Taha Akyol konu ile ilgili olarak “Atatürk'ün muhalifleri de dâhil olmak üzere, Birinci Meclis'te (1920-23) herkes kuvvetler birliğini savunuyor. Atatürk, 1921 yılının ocak ayında 1921 Anayasası müzakere edilirken, kuvvetler birliğiyle ilgili müthiş bir konuşma yapıyor Meclis'te. "Kuvvetler ayrılığını savunanlar delidir, çılgındır" diyor. Herkes alkışlıyor bunu. Anlayacağınız, Meclis'teki fikir ayrılığı ve çatışma, kuvvetlerin hangi elde toplanacağı meselesinde çıkıyor!.. Atatürk'ün muhalifleri, Meclis'in güçlü olmasını istiyorlar. "Kuvvetler birliği demek, Meclis'in güçlü olması demektir" diyorlar. Atatürk ise "Hayır Meclis değil, yürütme güçlü olmalı" diyor.”

Gazeteci Nuriye Akman ile yapılan mülakatta Akman Akyol'a soruyor: “Siz bu kitabı niye yazdınız? Atatürk'ün bağımsız yargıdan yana olmadığını toplum yeterince bilmiyor mu?” Akyol cevap veriyor: “Toplum yeterince bilmiyor. Onu özellikle anlatmak istedim... 27 Mayıs'tan itibaren Türkiye'deki bir takım olağanüstü uygulamalara baktığımızda bunun hep inkılapların ve Atatürk ilkelerinin korunması adına yapıldığını gördüm. Bir gün tesadüfen Yargıtay'ın internet sitesinde girdiğimde Yargıtay ilkelerinin birincisi Atatürk ilke ve inkılaplarına bağımlılık olduğu dikkatimi çekti. Adalette böyle bir şey olamaz. Çünkü bir sosyalisti de yargılayacak, bir muhafazakârı da, o ilkeleri eleştiren birini de yargılayacak.

Akman, Atatürk'ün farklı dönemlerde farklı tepkilerine ilişkin soru sorduğunda Akyol, “Bundan önce Hangi Atatürk kitabını yazdığım için Atatürk'ün siyasette ne kadar esnek, ne kadar taktisyen davranışlı olduğunu biliyordum... Onun için bizim tarihçiliğimizde yeni gelişen bir metod keşke yaygın olsaydı. Sözleri hangi siyasi amaçla, hangi tarihi kontekste söylendi diye araştırmak lazım. Mesela Atatürk'ün milli mücadele sırasında hilafeti öven sözleri de vardır. Sonrasında hilafet karşıtı, hilafet milletin baş belasıdır diyen sözleri de vardır.” diyerek Atatürk'ün bazı meselelerde konjonktür gereği inandığının aksine bir tutum sergileyebildiğini ifade ediyor.

Her ne kadar bu kitapta böyle bir gaye yoksa da, kitapta yazılanlardan ortaya çıkan resimlerden birisi Mustafa Kemal'in (doğrusu yanlışı bir yana) bitmez tükenmek bilmeyen enerjisidir. Taha Akyol, Nuriye Akman'ın bir sorusuna verdiği cevapta durumu şöyle ortaya koyuyor: “Mustafa Kemal'in 1930'ların başına kadarki enerjisi akıl almazdır. Ankara'dasınız, bir tek kâtibiniz dahi yok. Yüzlerce telgraf çekiyorsunuz, binlerce telefon muhaberesi yapıyorsunuz. Diyaloglar kuruyorsunuz. Tabii bütün liderlerde böyle güçlü, dünyada ses getiren bir Türkiye arzusunun oluşmasında Mustafa Kemal'in çok pozitif katkısı vardır.” Bu kitapta; haklılığı ve haksızlığından bağımsız olarak, Mustafa Kemal'in nasıl çok boyutlu bir ortamın her alanına hakim olduğunu, görüyorsunuz. Sırf bu yönü ile bile bir lider ve diğerleri arasındaki farkı algılayabilmek mümkün oluyor.

Taha Akyol mülakatında kitabın yazılma nedenlerinden biri olarak şunu ifade ediyor: “Bu kitapların bir faydası da “dün onlar lider Atatürk'ü öyle görmüşler, ben bugün liderimi nasıl görüyorum” sorgulamasına yol açması.” Bu çerçeveden bakınca kitabın hedefini “Bugünkü Türkiye’de evrensel standartta normal, olağan bir hukuk devletinin gelişmesi için bu tarihi mirasın irdelenmesi gerektiği düşüncesi” olarak, kitabın yazarının dilinden ifade etmek yerinde olacaktır.

Akyol, Atatürk'ün hukuk anlayışı konusunda bu kitaptan önce yazılmış iki kitabı da, kendi kitabını yazma nedenlerinden biri olarak göstermektedir. Bu kitaplardan biri, Anayasa Mahkemesinin Kasım 1981’de düzenlediği sempozyumun tebliğlerinden oluşan “Atatürk ve Hukuk” adlı kitaptır ki, yazara göre bu kitapta toprak reformu bile vardır ama Atatürk'ün hukuk anlayışından eser yoktur. Diğer kitap ise 1999 tarihinde Yargıtay tarafından yayınlanmış olan “Atatürk ve Hukuk” isimli kitaptır. Yine yazara göre bu kitap ise sadece Atatürk'ün yazı ve konuşmalarından ibarettir, “*halbuki Atatürk ve Hukuk devasa bir konudur, mutlaka Atatürk'ün yaşadığı ve yönettiği çok farklı dönemlerle birlikte incelenmelidir.*” Bu cümlelerden hülasa ulaşabileceğimiz iki sonuç vardır: Birincisi, söz konusu iki kitabın yetersizliği Akyol’u bu kitabı yazmaya zorlamıştır. İkinci sonuç ise Atatürk, tek bir dönem ve anlayışla incelenemez ve yazarın “Ama Hangi Atatürk” adlı kitabında belirttiği gibi tek bir Atatürk yoktur.

Kitap, aslında çoğu şeyi ilk defa söylememektedir. Ancak şu var ki, önceki dönemlerde parça parça veya saldırı gayesi ile ele alınmış birçok konu bir kitapta bir araya getirilmiş ve okuyucuların ve hatta araştırmacıların hizmetine sunulmuş bir eser vücuda gelmiştir. Bu yönü ile eser, kitabın önsözünde açıkça belirtildiği gibi “Atatürk'ün değişik dönemlerdeki hukuk ve yargı konularıyla ilgili görüşlerini,

çıkartılmasını sağladığı kanunları ve yapılan uygulamaları incelemektedir” ki Atatürk’ün “İnkılabın kanunu mevcut kanunlardan üstündür diye ifade ettiği olağanüstü yetkilerle oluşturulmuş bir hukuktur bu; bir ihtilal hukukudur.”

Kitabın ilk bölümünün özelliği Meclis’in önemi ve gücüdür. Bahse konu bölümün geçtiği dönem İstiklal Harbi dönemidir. Olağanüstü yetkilere sahip olağanüstü insanlardan oluşan olağanüstü bir meclis... Belki de Türk Demokrasi tarihinin en ateşli tartışmalarının yaşandığı, her kesimden en özgür vekillerin yer aldığı meclis... Yasama, yürütme ve yargı yetkilerini elinde toplayan meclis... Bu meclis sahip olduğu güç ve yetkilerle kendi ihtilal hukukunu oluşturacak, uygulayacak ve dahi denetleyecektir.

Birinci bölümde en göze çarpıcı konu, güncel tartışmalarda da bolca yer bulan “kuvvetler ayrılığı” meselesidir. Bu bölümde öğreniyoruz ki Mustafa Kemal “bütün ömrünce kuvvetler birliğini savunmuştur.” Yazarın iddiasına göre İstiklal Harbi döneminde benimsediği dört temel ilke vardır: TBMM milletin yegâne temsilcisidir, kuvvetler birliği esastır ve Meclis’in hükmü şahsiyetinde toplanmıştır, erkler arasında en güçlüsü yürütme erkidir ve son olarak yargı bağımsız değildir ve ilk üç ilkeye göre çalışmalıdır.

Bu kitapta öğrendiğimiz hususlardan birisi de bilmediğimiz bazı basit gerçeklerdir. Mesela “Birinci Meclis’in vekillerinin tartışma geleneklerinin ve demokrasi anlayışının kökü nedir?” sorusunun cevabını bu kitapta bulabiliyorsunuz. Yazara göre, Tanzimat devrinde kurulan vilayet idare meclisleri ile daha da eski olan yerel muhassıl meclisleri demokratik kurullarda çalışma geleneğini yerleştirmiştir.

Yazar kitabında, Birinci Meclis’i milli iradenin devamlılığı açısından “sultanın yetkilerini sınırlandırmak” esasına dayalı Mebusan Meclisi’nin devamı sayarken, aynı zamanda birinci meclisi “fevkalade salahiyetlere sahip bir kurucu meclis” olarak Mebusan Meclisi’nden ayırmayı da ihmal etmemektedir. İki meclisin devamlılığının belirtildiği hususlardan biri olarak Mebusan Meclisi’nde görüşülen son gündem maddesi ile Birinci Meclis’te görüşülen ilk konunun (Hayvancılık Vergisi) aynı olması da gösterilmektedir.

Birinci Meclis’teki gruplar kitabın birinci bölümünde ele alınan konulardandır. Temel olarak Atatürk’ün liderliğini yaptığı “Birinci Grup” ki aslında “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu”dur. Yaklaşık 90 mebus bu gruptan dışlanmışlardır ve Mustafa Kemal’e muhalefet etmektedirler ve bunlara “İkinci Grup” denmektedir. İki grup arasındaki en önemli iki fark: Birinci grubun disiplinli ve birlik içinde olması, ikincinin ise böyle olmamasıdır. İkinci grubun en önemli özelliği muhalif olmalarıdır. Özü itibarı ile Birinci Grup İnkılapçı, İkinci Grup liberal muhafazakârdır.

Birinci Meclis konusunda ele alınan önemli hususlardan biri de Birinci Grup içinden yaklaşık 17 kişinin Meclis’in çekirdeğini oluşturduğu ve bütün kararların önceden bu çekirdek grup tarafından alındığı iddiasıdır. Yazara göre Mustafa Kemal, yeterince disiplinli olmayan Birinci Grubun faaliyetlerde bir sorun çıkarmaması için bu yola başvurmuştur. Bu çekirdek kadro ile Birinci Grubu

yönlendirmektedir. Bu çekirdek gruptan bilahare Meclis'i uzunca bir süre devre dışı bırakarak ülkeyi idare edecek küçültülmüş bir meclis oluşturulması gayreti de söz konusu olmuştur.

Yazara göre Mustafa Kemal kuvvetler birliğini savunmaktadır. Ona göre kuvvetler ayrılığı meşruti yönetimi, kuvvetler birliği ise meclis idaresini ve millet iradesini ifade etmektedir. Ayrıca, cumhuriyetten önce demokrasi, kuvvetler ayrılığı gibi konular çeşitli platformlarda yeterince tartışılmıştır. İşte tam da o yüzden Birinci Meclis verimli ve seviyeli tartışmalara sahne olmuştur.

Kitapta ele alınan en önemli konulardan biri yargıya ilişkin olanlardır. Bu çerçevede yargının bağımsızlığı, Hıyanet-i Vataniye Kanunu, Takrir-i Sükûn Kanunu, İstiklal Mahkemeleri ve bunların yetkilerine dair tartışmalar kitapta yer almaktadır. Tarafsız bir gözle okuyunca geniş kapsamlı cezayı savunanları da, cezaların sınırlar içinde olmasını savunanları da kolayca haklı bulabilecek gerekçeler kolayca bulunabilmektedir. Bu durum bile meselenin hassasiyetini yeterince ortaya koymaktadır.

Kitapta amaç, yazar tarafından Atatürk'ün hukuk anlayışını ortaya koymak olarak tarif edilmekle birlikte, birçok yerde hukuk anlayışı ile doğrudan veya dolaylı alakası olmayan konulara temas edilmektedir. Din gibi, ekonomi gibi... Böyle olunca, kitap okunduğu zaman insanın kendine sorduğu sorulardan biri de şu oluyor: "Acaba bu kitap daha kısa olur muydu?" Çünkü, okudukça kitapta bir çok yerde tekrür ve hukuk anlayışı ile doğrudan alakalı olmayan hususlara tesadüf ediyorsunuz. Ancak, sağlıklı bir şekilde değerlendirdiğinizde tekrür gibi görünen ve hukukla alakasızmış gibi görünen bölümlerin aslında meselenin kolay ve etraflıca anlaşılabilmesi adına gerekli olduğu sonucuna varıyorsunuz.

Kitabın birinci bölümünde dikkat çeken en önemli hususlardan biri Mustafa Kemal'in bir yandan Meclis'i oluşturmaya gayret ederken, öte yandan Meclis'e tek başına hakim olmaya çalıştığını, ama aynı zamanda Meclis'in mevcudiyetini şiddetle arzu ettiğini, ne kadar güçlü olursa olsun kararlarını alırken öyle veya böyle ikna yöntemini izlemeye gayret ettiğini görüyorsunuz.

Kitabın ikinci bölümü "en üstün güç meclistir" anlayışından "en üstün güç inkılaptır" anlayışına nasıl geçildiğini anlatıyor. Bu çerçevede Halk Fırkasının oluşumu, Gazi'nin liderlik anlayışı, onun tarih felsefesi, saltanatın kaldırılması, irtica algısı, halka rağmen halkçılık düşüncesi, cumhuriyetin ilk yıllarındaki ayaklanmalar, bunlara karşı alınan tedbirler, İkinci Meclis'in oluşumu, cumhuriyette de itaat arzusu, bu çerçevede Mustafa Kemal'in seçimlerde tek seçici olması, Lozan görüşmeleri, Cumhuriyetin ilanı, ne tür bir cumhuriyet arzu edildiği ele alınıyor.

Bütün bu tartışmalardan anlaşılıyor ki, aşağı yukarı en başından itibaren cumhuriyete karşı olan geniş bir kesim yoktur. Tartışmalar genellikle cumhuriyetin nitelikleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bir kısım insan daha serbest bir rejim arzu ederken, diğer grup kontrollü bir gevşetmeden yanadır. İstiklal Harbinde güçlü Meclis arzusu bulunan Mustafa Kemal yeni dönemde, kitaba göre, kendine itaat eden bir Meclis arzu etmektedir.

Türk Devletinin cumhuriyete uzanan yolculuğunda anlaşılıyor ki, İstiklal Harbini beraber, omuz omuza kazanan kadrolar farklılaşmaya başlamışlardır. Hatta yazara göre, cumhuriyetin ilan edildiği

gün Rauf Bey'in, Ali Fuat ve Karabekir Paşaların Ankara'da olmadığı bir gün seçilmiştir. Yine iddiaya göre cumhuriyet apar topar ve hazırlıksız ilan edilmiştir.

Cumhuriyetin kurulmasının ardından cumhuriyetin kurucuları, daha Kurtuluş Savaşı esnasında yavaş yavaş belli olan saflarını netleştirmeye başlıyorlar. Bir yandan içte ayaklanmalar ve yeni düzenlemelerle uğraşılırken, bir yandan da tam bu yüzden (ayaklanmaların farklı değerlendirilmesi ve düzenlemelerin yapılış usul ve kapsamı konusundaki farklılıklar) devleti kuran kadrolar bölünüyor. Atatürk'ün etrafında birleşenlerle ondan yöntem olarak kopanlar, küslükler, mahkemeler yeni dönemin habercileridir.

Kitapta ele alınan konulardan biri de hilafet meselesidir. Cumhuriyeti kuran kadroların hilafet anlayışına ve makamına yaklaşımını ve bu konuda çıkarılan kanunu ve tartışmaları öğreniyorsunuz. Bu konuda çoğu kişi tarafından iyi bilinmediğini değerlendirdiğim bir hususu da bu kitaptan öğreniyorsunuz. Bu konu, hilafetin kaldırılmasına dair kanundur. Hilafetin bir dış politika ve hatta iç politika faktörü olarak görüldüğünü anlıyorsunuz. Sultan Vahidettin tarafından Sevr'de kaldırılması kabul edilen hilafet makamının yeni Türkiye yönetimi tarafından Lozan'da nasıl korunmaya çalışıldığını görüyorsunuz. Daha sonra da hilafetin aslında kaldırılmadığını, hilafetin Meclis'in hükmü şahsiyetinde var olduğunu belirttikten, kaldırılanın hilafet değil, hilafet makamı olduğunu anlıyorsunuz.

Atatürk'ün İhtilal Hukuku kitabından öğrendiğiniz bir diğer husus İstiklal Mahkemeleri süreci oluyor. Mahkemeler nasıl oluştu, oluşurken ne gibi tartışmalar oldu, anayasa üstü yetkilerle nasıl donandı, faaliyet alanları nelerdi, bu kitapta ele alınan hususlar olarak karşımıza çıkıyor.

Tek parti yönetiminin pekiştiği dönemi, pekişme usullerini muhalefetin bu yeni yönetimdeki yerini, partileşme çalışmalarını, 1921 ve 1924 anayasası arasındaki farklılıkları, Cumhurbaşkanının konumunu, Meclis'in azalan yetkisini, Meclis'in Cumhurbaşkanı'nın kontrolüne girmesini, yargı bağımsızlığının aslında cumhuriyetin başından beri pek de arzu edilen bir durum olmadığını Akyol'un kitabında takip etmeniz mümkündür.

Gazeteci-yazar Ahmet Ünal "Gizli Atatürkçülük projesi/Ataköy Planı" isimli eserinde Kemalizm'in ilk kez 1934 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından, Türk kültürü ve Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıtmaya amacıyla çıkarılan La Turquie Kemaliste (Kemalist Türkiye) dergisinde kullanıldığını, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 9 Mayıs 1935'te toplanan IV. Kurultayı'nda kararlaştırılan 1935 Programı'nda ise 'Kemalizm' terimine yer verildiğini ifade etmektedir. Bu yönü ile bakıldığında kitapta, 1920'lerdeki uygulamalara ilişkin olarak ifade edilen "Kemalist" lafzının bugün anladığımız "Kemalizm"den ziyade Kemal'den yana olanlar biçiminde algılanmasının daha gerçekçi olacağı değerlendirilmektedir.

Kitapta okuyunca şaşırılmayacağımız bölümlerden birisi Şeyh Said İsyanının ele alındığı bölümdür. Tebessüm ederek görüyorsunuz ki, o zaman da aynı bugün gibi aynı olay, tamamen farklı noktalara götürülebilmektedir. Mesela, Şeyh Said İsyanı, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa tarafından irticai bir

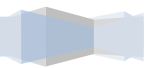
faaliyet olarak ele alınırken, Fethi Bey'in meseleyi Kürtçülük olarak değerlendirdiğini görüyorsunuz. Günümüzdeki tartışmaların benzerlerini kitabın başka bölümlerinde de görmemiz mümkün.

Kitapta açık olarak şu görülmektedir ve yazar tarafından da görünür kılınmaya çalışılmaktadır ki, cumhuriyeti, ne kadar farklı düşünürlerse düşünsünler, iktidarı ile muhalefeti ile namuslu ve kaliteli insanlar kurmuştur. Tartıştıkları konular ne olursa olsun, birbirlerine ne kadar zarar verirlerse versinler, kitabı okuduğunuzda aklınızda kalan en önemli konulardan biri, cumhuriyeti kuran kadroların iktidarı ile muhalefeti ile ne kadar kaliteli insanlar, ne kadar entelektüel insanlar olduğudur.

Padişah idaresinden çıkarak cumhuriyeti kuran insanların bir hukuk devleti kurmuş olması beklenir. Ancak, belki cumhuriyetin değerlerinin yerleşmesini sağlamaktan kaynaklanacak şekilde, yeni cumhuriyetin uygulamalarına baktığınızda bu yeni devletin bir hukuk devleti mi, yoksa bir kanun devleti mi, yoksa keyfi bir devlet mi olduğu konularında kuşkuya düştüğünüz anlar oluyor.

Hülasa Cumhuriyetin ilk döneminde Kürt meselesinin, basın özgürlüğünün, siyasi hayatın nasıl şekillendiğinin, bu çerçevede Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası tecrübesinin, milletvekillerinin ne kadar özgür olduğunun, ayaklanmaların, sürgünlerin, İzmir suikastının, hukuk dışı uygulamaların, milli gayenin nasıl her şeyden üstün tutulduğunun, İstiklal Mahkemelerinin hukukla çelişen yönlerinin, hürriyetin sınırlarının, tek parti devletinin oluşumunun, nasıl ele alındığını öğrenmek isterseniz okuyabileceğiniz bir kitap, Atatürk'ün İhtilal Hukukudur.

Kitap, Kemalist devrimlerin önemine değinilmekle birlikte, artık Kemalist anlayış yerine hukuk devleti, demokrasi ve özgürlüklerin esas alınması gerektiği ifade edilerek cumhuriyetin geleceğine dair bir tavsiye ile son buluyor.

Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler

Cemil Koçak

İstanbul, Timaş, 2016, 320 Sayfa, ISBN: 978-605-08-2187-1

Hasan Dede*

Cemil Koçak tarafından kaleme alınan ve 1923-1945 arası Tek Parti döneminin muhtelif siyasi meselelerini kaleme almıştır. Dolayısıyla eser içeriğinde her olay bir başlık olarak incelenmiş ve haliyle uzun bir içindekiler kısmı oluşturulmuştur. Yazarın eserinde orijinal belgelere ve fotoğraflara yer vermesi ile fikirler, zanlar ve kanaatlerden çok bilgiler üzerinden tarih anlatısı yapması okuyucu için bağlayıcı bir unsur olmuştur. Koçak okuyucusuyla bir sohbet havası içerisinde yazdığı kitabında okuyucusuna konuyla ilgili ek okumalar önermeyi de ihmal etmemiştir. ‘Cumhuriyet Başka bir şeydir Demokrasi ise Bambaşka bir şey’ bölümünde Cumhuriyet ile Demokrasinin aslında tümüyle aynı şeyler olmadığını anlatarak okuyucuyu şaşırtacak bilgiler vermiştir. Kitabın her üst başlığı kendi içinde alt başlıklara bölünmüş böylece eser çok parçalı bir yapıya bürünmüştür. Dolayısıyla birçok mesele hakkında kısa kısa bilgiler verilmiştir. Bu meseleler ise günlük hayatımıza yer etmiş

dolayısıyla üzerine düşünme gereği duymadığımız kavramlar olması hasebiyle ilgi çekicidir. Örnek olarak Koçak, eserinde *'Türkiyelilik'* kavramının nasıl üretildiği ve kavramın ilk dönemlerde ne gibi sorunlar ve çözümler getirdiği üzerine güzel bir değerlendirme yapmıştır. Buradaki okuma bize salt akademik tarih bilgisinden ziyade genel kültür bakımından faydalı olacak anlatımlar yapmaktadır. Bunun sebebi ise üstte de belirttiğimiz gibi kitapta çok az atıf ve dipnot kullanılmasıdır. Aktarılan bilgiye nereden ulaşabileceğimiz konusunda herhangi bir yol gösterilmemiştir. Bu da eseri popüler tarih çizgisi içine çekmektedir.

Ancak yazarın objektif bir havası olduğu muhakkaktır. Zira *'İstanbul Yönetiminin Adamı Fevzi Çakmak Nutuk'ta Nasıl Milli Kahraman Oldu?'* bölümünün girişi şu üst yazıyla başlamaktadır. *'Nutuk'taki yanlışlara da tek tek işaret etmek gerekir. Aksi halde, orada yazılanlar sorgusuz sualsiz doğru ve gerçek kabul ediliyor. Fakat bunca sene İnkılap tarihçilerimiz acaba neyle meşgul oldular?'* Bu üst yazı ilginçtir çünkü bir kesimin sorgulanamaz ve tek gerçek olarak gördüğü Nutuk'un da yargılamadan, suçlamadan ve doğruyu araştırmak gayesiyle incelenebilir olduğu iddiasında bulunmuştur. Lakin üstte de tekrar ettiğimiz gibi buradaki bilgilere nereden ve nasıl ulaşıldığı konusunda bilgi verilmemektedir. Kitap cevapları kadar okuyucusunun kafasında uyandırdığı soru işaretleriyle ilgi çekmektedir. Örneğin Atatürk'ün varisleri ve onlara bıraktıkları miraslar gibi, yazara göre hala cevaplanmayan soruları sorarak yeni nesil tarihçileri bu meseleler üzerine eğilmeye teşvik etmiştir.

Eserdeki ilgi çekici noktalardan birisi sık sık fotoğraflara ve orijinal belgelere yer verilmesidir. Örneğini Atatürk'ün vefatı anlatılırken hastalığının takribi ortaya çıkış tarihi, teşhis tarihi ve ne gibi sebeplerle gizlendiği aktarılmıştır. Daha da ilginç dışarda Atatürk'ün hastalığının nasıl karşılandığı ve Atatürk'ün vefatından sonraki devlet taksimatı hakkında verdiği bilgilerdir. Bu bölümde Atatürk'ün cenazesinden fotoğraflar ve Atatürk'ün ölüm raporu da verilmesi okuyucu için daha da ilgi çekici olmuştur. Atatürk'ün ölümünden sonra düzenlenen 10 Kasım Atatürk'ü anma törenlerinin ilk tanzim edilmesini de anlatan Cemil Koçak, bu işin hala ilk günküyle aynı şekilde ve aynı sırayla yapıldığına hayret ettiğini de belirtmiştir. İlginç olan o gün hazırlanan programın içeriğinin ve içerik sırasının da bugünküyle aynı olmasıdır.

Eserde genel kabulleri yıkan bir hava da mevcuttur. Örneğin ikinci adam İsmet İnönü'nün sanıldığı aksine Atatürk'le uyuşmadığı konularda ona kolaylıkla karşı çıktığından ve bu sebeple aralarının açıldığından bahsetmiştir. Bu meselenin bahsedildiği bölüm ise Atatürk'ün şahsına ait arazilerini hazineye bağışlayışının aktarılmasında geçmektedir. Burada yazar anlatılanların aslında anlatıldığı kadar masum olmayışından ve bu arazilerin elde tutuldukça daha çok zarar getirdiği için 'bağışlandığından' bahsedilmiştir. Pek tabii ki bunlar yazarın iddialarıdır ve tartışmaya açıktır. Atatürk'ün zenginlik kaynağı olarak ise herkesin bildiği Hintli Müslümanlardan gelen maddi yardım ve eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın Türk vatandaşlığına geçerken CHP'ye bağışladığı paralar olarak gösterilmiştir. Atatürk'ün bağışladığı çiftlik arazileri de bu paralarla alınmıştır. İnönü meselesine geri dönecek olursak yazarın iddiasına göre İnönü Cumhurbaşkanı olduğunda, başbakanlıktan azledilip yerine Celal Bayar'ın geldiği dönemi ayrıntılı bir şekilde inceleyerek bu dönemde yapılan yolsuzlukları gözler önüne sermek istemiştir. Bu gayesi sonucunda da Kanada'dan sipariş edilip, İspanya iç savaşındakilere satılacak tayyarelerin alım-satım işlerinde bir usulsüzlük olduğunu fark etmiştir. Kitabın bu bölümünde bugünkü MİT'in temeli olan MAH'tan bahsedilmiş ve Ekrem Hamdi Bakan (König) isimli biri kısaca anlatılmıştır. Bu bölümlerin bir üst konu içerisinde kısa kısa anlatılması yeni araştırmacılar için çok kıymetli bir hazine olarak görülebilir.

Akademik kariyerini bu dönemler üzerinde yapmak isteyen birçok kişi Cemil Koçak Hoca'nın bu eserine bakarak tarihin tozlu sayfalarına hapsolmuş birçok önemli ve üzerinde çalışma yapılabilecek

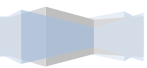
devlet adamlarını keşfedebileceklerdir. Eser bu yönüyle popüler olmaktan çıkıp akademik çalışma yapmak isteyenler için bir ışık olarak kabul edilebilir. Eser genel itibariyle dönem hakkında ilgi uyandırıcı ve dikkat çekici bilgiler vermektedir.

Yazar daha önce detaylı bir şekilde anlattığı bilgileri bu eserinde tekrar aynı yoğunlukta anlatmayacağını belirterek merak buyrulan konu üzerine daha detaylı bilginin hangi eserinde var olduğunu belirtmiştir.

Kitabın üslubu okuyucuyu içine çekmekten geri durmuyor. Yazarın ifade kabiliyeti öyle yüksek ki insan okurken sanki yazar bilfiil size anlatıyormuş hissine kapılıyorsunuz. Son İslam Halifesi Abdülmecid'in anlatıldığı bölümde onun anılarına yer verilmiştir. Ancak hem yazar hem okuyucu için ilginç olan tıpkı Kazım Karabekir'in anılarına müdahale edilip ortadan kaldırılmak istendiği gibi Son Halife Abdülmecid'in anılarının da yok edilmek istendiği belirtilmektedir. Cemil Koçak'ın iddiasına göre kendisine verilen her türlü unvandan vaz geçen Halife'yi sürmenin ardında, Cumhuriyetçilikten başka sebepler de yatmaktadır. Fakat yazar bu noktada çok açık olmamayı bu meseleleri daha üstü kapalı anlatmayı tercih etmiştir.

Eserin genel kabullere karşı önemli argümanlar ürettiğinden örneklerle bahsetmiştik. Bu bağlamda yazarın ifadesiyle anlatıldığının aksine CHP hükümeti SCF'nin ortaya çıkışına da pek sıcak bakmamıştır. Daha seçim olmadan bu muhalif bir partinin ortaya çıkmış olması gerek CHP ve gerekse Atatürk için rahatsızlık verici bir olay olarak algılanmış ve müdahale edilmek istenmiştir. Partiye üye kaydı yapıldığı sırada yazarın tabiriyle 'ruhen mürteci' yani irticai faaliyetlerin yandaşı olan kimselerin dikkat eksikliği sonucu partiye kayıtlarının yapılmasıyla CHP cephesinin eli güçlenmiştir ve bunu bir propaganda aracı olarak kullanmaktan geri durmamışlardır. Yazar burada SCF'nin yanında durarak aslında bunların planlı bir oyun olduğunu ifade etmiştir. Hatta SCF'yi Menemen olayının müsebbibi ve uygulayıcısı olarak görenlere ithafen partinin Menemen olayından beş hafta önce kapatıldığını dolayısıyla böyle bir şeyin mümkün olamayacağını belirtmiştir.

Son olarak eser popüler tarih okuyucularının ve kuruluş devri Türkiye'sini merak edenlerin zevkle okuyabilecekleri bir kitaptır. Ancak kaynak ve dipnot gibi akademik gereklilikleri yerine getirmeyen eseri bir akademik tarih araştırmacısının kullanması çok doğru olmayabilir. Yazar kitabında çok az da olsa kaynakların yerlerini işaret etmiştir. Bu bakımdan merak edilen kaynaklara bakılabilir. Kitap daha çok yazarın fikirlerinden teşekkül etmiş olduğu olduğu için objektif bir eser demek mümkün değildir. Fakat verilen bilgilerin birçoğu tutarlı ve kabul edilebilir bilgilerdir. Eserin dili ve üslubunun çok rahat ve anlaşılabilir olduğunu burada tekrar etmekte bir beis görmüyorum zira yazarın bu başarılı kalemi eseri okuyan herkesi muhakkak etkileyecektir. Eserde kullanılan fotoğraf malzemesinin bolluğu da okuyucunun hadiseleri gözünde canlandırması açısından önemli bir etkidir. Nihai olarak söyleyebileceğim son şey ise eserin 1923-1945 yılları arasındaki her önemli olaya değinmiş olduğudur. Bu da kronolojik tarih anlatısını sevenlerin ilgisini çekecektir. Eseri özellikle Atatürk ve İsmet İnönü devirlerini merak eden her tarih sever tavsîye edebiliriz. Fakat önerirken eserin objektif olmadığından ve karşılaştırmalı okumalar yapmanın eserin kıymetini ortaya çıkarmak açısından mühim olduğunu belirtmek iyi olacaktır.

İKİNCİ Dünya Savaşı ve Türk Dünyası

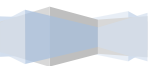
Yay. Haz. Nesrin Sarıahmetoğlu – İlyas Kemaloğlu

İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB), 2016, 386 sayfa, ISBN: 978-605-65863-2-3

Ayten ÇELEBİ*

Dünya tarihinin belki de en büyük, en kanlı savaşıdır II. Dünya Savaşı. Hakkında sayısız sinema filmi ve belgeseller çekilmiş; makaleler, kitaplar yazılmış; birçok farklı türde sanat eserine konu olmuş; ona olan ilgi hiçbir zaman kaybolmamıştır. Üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen hala bilinmeyenleri gün ışığına çıkan, araştırılan, hakkında konuşulan, düşünülen bir savaştır ve böyle olmaya da devam edecektir hiç kuşkusuz. Nedenleriyle, cepheleriyle, sonuçlarıyla, kayıplarıyla, ilkleriyle, kahramanlarıyla, canileriyle, trajedisiyle, sayısız açıdan en ince ayrıntılarıyla yazılmış, çizilmiş, konuşulmuştur. Ancak bu savaşla ilgili eserler genel olarak incelendiğinde, cephelerde ve cephelerin gerisinde bu savaşı tüm ağırlığıyla yaşayan Türk dünyası hakkında müstakil bir çalışmanın varlığına

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Yüksek Lisans öğrencisi, aytencelebi@hotmail.com

maalesef rastlayamayız. Türk Dünyası Belediyeler Birliği tarafından yayımlanan işte bu eser,proje yürütücülerinin de önsözde belirttiği üzere,bu konudaki boşluğu doldurmak amacıyla ortaya çıkan, bu büyük savaşı Avrupa'dan Çin'e kadar birçok farklı coğrafyada yaşayan Türk halkları açısından değerlendiren ilk çalışma olması açısından müstesna özelliktedir.

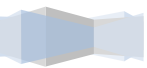
Daha önce Türk Kültürüne Hizmet Vakfı tarafından yayımlanan *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç** adlı eserin yayına hazırlanmasında birlikte çalışan Prof. Dr. Nesrin Sarıahmetoğlu ve Doç. Dr. İlyas Kemaloğlu'nun yine birlikte yayına hazırladıkları *II. Dünya Savaşı ve Türk Dünyası* adlı bu eserde, kendi alanında uzman, Türk dünyasının çeşitli coğrafyalarına mensup araştırmacılar tarafından yazılan 20 makale bulunmaktadır. Bu makalelerde Sovyetler Birliği dâhilindeki Türk halkları ayrı ayrı ele alınarak incelenmekte, bunlardan başka Doğu Türkistan, Kıbrıs, Doğu Avrupa, Ortadoğu gibi farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin savaştaki rolleri, savaşa katkıları ve bu savaştan nasıl etkilendikleri değerlendirilmektedir. Bunun yanında makalelerde bu halkların tarihleri, kültürleri, önemli isimleri, Rusya/SSCB ve adı geçen diğer devletlerin savaş öncesi ve savaştaki politikaları gibi birçok farklı bilgiyi de bulabiliyoruz. Bu özelliğiyle savaşı tüm boyutlarıyla değerlendirmemizi sağlamanın yanında okuyucunun ufkunu genişletmesine de katkı sağlıyor.

Daha önce de Türk dünyası ile ilgili çok değerli çalışmalar yayımlayan†Türk Dünyası Belediyeler Birliği tarafından “toplumsal tarih belleğinin oluşmasında öncü niteliğinde bir eser” olarak lanse edilen *II. Dünya Savaşı ve Türk Dünyası* prestij kitabı (A4) boyutlarında, 1. hamur kağıda basılı383 sayfadan oluşmaktadır. Baskı kalitesi, cildi, göz alıcı kapak ve sayfa tasarımları, görsel açıdan zenginliği eseri ilk elimize aldığımızda dikkat çekici unsurlar olarak karşımıza çıkıyor. Her makalenin başında ilgili coğrafyanın tam sayfa bir haritasının bulunmasının yanında makalede değinilen konu ve kişilerle ilgili birçok renkli ve siyah-beyaz harita, fotoğraf, gazete ve dergi kupürü, vs. bulunan eser bu anlamda da okuyucunun ilgisini çekecek niteliktedir. Türk Dünyası Belediyeler Birliği'nin eseri kendi internet sitesinde pdf dosya şeklinde‡ her kesimden okuyucunun hizmetine sunması esere rahatlıkla ulaşabilmesi açısından yarar sağlamaktadır. Eser farklı kişiler tarafından kaleme alınmış olsa da genel anlamda her kesimden okuyucu kitlesinin anlayabileceği üsluplarda olduğunu söylemek mümkündür. İki makalenin çevirilerini yapan Dr. Abdrasul İsakov da aynı kapsamda değerlendirilebilir. Farklı uzunluklardaki makalelerdeara başlıklar kullanılıp bazılarında istatistikî bilgilere çokça yer verildiği, bazılarında konunun arka planının da ayrıntılarıyla açıklandığı görülürken her makalenin sonunda verilen kaynakçalar,araştırmacıların ve konulara ilgi duyanların daha derinlemesine bilgi edinmesine olanak sağlayacaktır.

*Türk Dünyasında Sürgün ve Göç, Yay. Haz. Nesrin Sarıahmetoğlu-İlyas Kemaloğlu, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.

† Yayın listesi için bkz. http://www.tdbb.org.tr/?page_id=4001&lang=tr

‡ <http://www.tdbb.org.tr/tdbb/wp-content/uploads/2016/06/ikinci-dunya-savasi-ve-turk-dunyasi-web.pdf>

İdil-Ural bölgesindeki Türklerin ele alındığı ilk makalenin yazarı Prof. Dr. İskender Gilyazov, bölgenin çok uluslu bir yapıya sahip olduğunun ve etnik açıdan birbirleriyle karışmış halklardan oluştuğunun altını çizmekte, savaşı Sovyetler Birliği topraklarında yaşayan bütün halkların ortak trajedisi olarak değerlendirmektedir. Makaleden Tataristan'dan cepheye çok sayıda asker gönderilmesinin yanı sıra bölgenin Kızıl Ordu'nun ekonomik ve askerî rezerv bölgelerinden biri hâline getirildiğini de öğreniyoruz. Bölgeden cepheye büyük miktarlarda ve çeşitlilikte silah, cephane ve ekipman gönderilmiş, bunu sağlamak için de sanayide üretim % 219 oranında arttırılmıştır. O yıllarda Tataristan'da petrol bulunmuş, bu avantajlı durum sadece savaş yıllarında değil, savaş sonrasında da cumhuriyetin sanayi alanında kalkınmasına büyük katkı sağlamıştır. İdil-Ural'da bulunan diğer Türk cumhuriyetlerinin durumları da Tataristan gibidir.

Savaş yıllarında Başkurdistan'a SSCB'nin birçok bölgesinden fabrikalar ve bazı askerî akademiler nakledildi, yerli sanayi geliştirildi. Başkurdistan'da da yeni petrol yatakları bulundu, yeni sanayi işletmeleri ortaya çıktı. Tataristan ve Başkurdistan'dan farklı olarak askerî harekât tehdidi ile karşı karşıya kalan Çuvaşistan savaş yıllarında bombalandı. Makalede İdil-Ural halkının hem cephede hem cephe gerisinde savaş için verdikleri büyük mücadeleden ayrıntılarıyla bahsedilmesinin yanında önemli bir konuya daha değinilmektedir. O da Almanya'nın savaş yıllarında Türklerin de dâhil olduğu SSCB'nin çeşitli halklarından oluşturduğu askerî birlikler konusudur. Savaşın uzamasıyla birlikte esirlerden ve yapılan propaganda ile SSCB halkı ve Kızıl Ordu mensuplarından oluşturulan Doğu lejyonları arasında İdil-Ural Lejyonu da bulunmaktaydı. Ancak "güvenilmez" olarak nitelendirdikleri bu lejyonun Almanları planlarını gerçekleştirme hususunda hayalkırıklığına uğrattığını makalenin son bölümlerinden öğrenmekteyiz.

Eserde Doç. Dr. Giray Saynur Derman tarafından yazılan II. makale savaş sırasında Kırım Türklerinin siyasî faaliyetlerini içermektedir. Savaşın başında Kırım Türklerinin Rus esaretinden kurtulmak için Almanları bir kurtarıcı gibi gördüğünü dile getiren yazar, durumun hiç de düşünüldüğü gibi sonuçlanmadığını, makalesinde konuyu savaşın çok öncesinden, I. Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren Kırım Türklerinin durumunu ve siyasî faaliyetlerini ele alarak incelemektedir. Yazara göre ne şekilde olursa olsun Rus hâkimiyetinden kurtulmak ve bağımsız bir Kırım devleti kurmak isteyerek Almanlarla işbirliği içerisine giren Kırım Türkleri bu dönemde acıların en büyüğünü yaşayan halklardan biri olmuştur. Almanlar Kırım'ı işgal etmelerinin ardından burada kurdukları idarede ve siyasî meselelerde Kırım Türklerine güvenmemiş, yönetimdeki görevlere ağırlıklı olarak Rusları getirmişlerdi. Bu dönemde Kırım Türklerine sadece dinî ve kültürel hayatta bazı serbestiler sağlanmış, idarî, sosyal ve siyasî hayatta herhangi bir hak tanınmamıştı. Neticede Kırım Türkleri iki ateş arasında kalmış, Rusların yeniden Kırım'a hâkim olmalarından sonra vatana ihanet ettikleri gerekçesiyle buradaki Türklere çok ağır baskılar uygulanmış ve en sonunda 18 Mayıs 1944 tarihinde bir gece içerisinde Kırım Türkleri Kırım'dan topyekûn sürgün edilmişlerdir. Sürgün edilen yüzbinlerce Türk'ün çoğu sürgün esnasında ya da sürgündeki kötü şartlardan dolayı hayatlarını kaybetmişlerdir.

Sürgünün yanı sıra Kırım'daki Türk kültürünün izleri de Sovyet yönetimi tarafından silinmeye çalışılmış, Kırım bu anlamda büyük bir tahribata uğramıştır. Burada göz ardı edilen, savaş yıllarında Kırım'da Almanlarla çeşitli ilişkiler içerisinde giren Türklerin haricinde, büyük bir kesimin tam aksine Kızıl Ordu içerisinde ve çete hareketi saflarında Almanlara karşı silahlı mücadeleye katılmış olmalarıdır. Kırım Türklerinin öz vatanlarına dönüş mücadeleleri günümüzde de devam etmektedir.

Dr. Liasan Şahin tarafından yazılan bir sonraki makale “II. Dünya Savaşı ve Sibiry Türkleri” başlığını taşımaktadır. Yazarın belirttiği üzere elde edilen bilgiler ışığında Sibiry'daki Türk topluluklarının hepsi cepheye asker göndermiş ve bunların önemli bir kısmı hayatını kaybetmiştir. O dönemde Sovyet vatandaşı olmayan Tuvalar da Almanya'ya savaş ilan etmiş ve Sovyetler Birliği'ne büyük miktarda maddî yardım sağlamışlardır. Savaş sonrasında da Tuva Halk Cumhuriyeti Meclisi SSCB'ye dâhil olma kararı almıştır. Yazara göre savaşın Sibiry Türklerine hem olumlu hem de olumsuz etkileri olmuştur. Yaşanan kayıplar neticesinde demografik ve toplumsal değişimlerin yanı sıra savaş sonrasında ağır sanayi gelişimine öncelik veren Sovyet yönetiminin kırsal kesime büyük baskı kurması sosyo-ekonomik açıdan büyük kayba uğrayan bu kesim üzerinde çok olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bunun yanında savaş döneminde batıdan nakledilen sanayi tesisleri ve uzman işgücünün savaş sonrasında bölgede kalmaya devam ederek Sibiry'nın kalkınmasına katkıda bulunması ve Sibiry'da önemli altyapı çalışmalarına girişilmesi savaşın bölgeye getirdiği olumlu sonuçlardan olmuştur. Aynı şekilde nakledilen bilimsel, kültürel kurum ve kuruluşlar bölgedeki eğitim ve kültürü, bilimsel çalışmaları geliştirmiş, Sibiry'nın SSCB'nin diğer bölgeleri ile yakın temaslar kurmasına, dış dünya ile irtibata geçebilmesine olanak sağlamıştır.

“İkinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya” makalesini kaleme alan Prof. Dr. Ufuk Tavkul'a göre savaşın en önemli sebeplerinden biri Hitler'in Bakü petrollerine göz dikmesidir. Bu amaçla hareket eden Almanlar Kafkasya'yı işgale girişerek 21 Ağustos 1942'de Kafkasların en yüksek noktası Elbruz Dağı'na kendi bayraklarını diktiler. Yerli halka dinî ve siyasî açıdan özgürlük tanıdığını söyleyerek yerli halkın sempatisi ve güvenini kazandılar. Çerkesler ve Osetler bu durum karşısında daha çekingen davranırken Karaçaylılar ve Malkarlılar Almanlarla işbirliğine daha yatkın davrandılar. Eski Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'ni yeniden kurmak isteyen Kafkasya halklarını Almanlar oyalama yoluna giderken neticede savaş aleyhlerine sonuçlanıp bölgeden çekilmek durumunda kalınca Kızıl Ordu bölgeye büyük bir saldırı başlattı. Karaçay-Malkar çetelerini yok edemeyen Sovyet yönetimi çareyi Karaçay halkını topyekûn Kazakistan ve Kırgızistan topraklarına sürgün etmekte buldu. Sürgün politikası bölgedeki Çeçen-İnguşlara ve Malkarlılara da uygulanırken Çerkes ve Osetlere dokunulmadı.

Yazdığı makalesinde Ahıska Türklerinin II. Dünya Savaşı'ndaki durumuna değinen Dr. Yunus Zeyrek, onların “vatan için” savaşmalarına, “vatan savunması”na tüm güçleriyle katılmalarına ve savaştan galibiyetle çıkılmasına rağmen vatanlarını kaybedip Orta Asya'ya sürgün edildiklerini,

sürgün planının daha savaş sırasında yapıldığını dile getirirken o zamandan bugüne birçok ülkede dağınık halde yaşayan Ahıska Türklerinin vatanlarına dönemedikleri, bunun için Rusların ve Gürcülerin ciddi bir girişimde bulunmadıkları gerçeğinin altını çizmektedir.

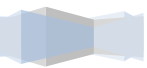
Kafkasya tarihi, Azerî-Ermeni ilişkileri konularında ülkemizde ilk akla gelen akademisyenlerden biri olan, bahsi geçen konularda birçok eser ve makalesi bulunan ve bu eser/projenin de yayına hazırlanmasında emeği geçen Prof. Dr. Nesrin Sarıahmetoğlu, “II. Dünya Savaşı’nda Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri” başlıklı makalesinde, savaşta Kafkasya ve Bakü’nün stratejik önemine dikkat çektikten sonra makalesinin ilerleyen bölümlerinde petrol* için verilen mücadeleye, savaşın arka cephesine, Doğu lejyonları ve Azerbaycan lejyonları aşamalarına da değinerek savaşta adı geçen bölge ve halkın durumunu istatistikî bilgilerin de ışığında ayrıntılı bir biçimde mercek altına almaktadır. Yazara göre galibiyet elde edilirken Sovyet ordusunun teknolojisini Bakü petrolü harekete geçirmiştir ve bundan dolayı zaferde Azerbaycan halkının rolü büyüktür.

“İkinci Dünya Savaşı’nda Kazaklar ve Kazakistan” başlıklı makaleyi yazan Prof. Dr. Araylım Musagalieva, bu konuya olan ilginin Kazakistan’da gittikçe arttığına, Kazakların bu savaşta rollerinin önemli ve araştırılması gereken bir mesele olduğuna dikkat çekerek Bolşeviklerin 1920-1930’lu yıllarda uyguladığı siyasî reformlar neticesinde azalan Kazak nüfusunun savaştan sonra neredeyse yok olma tehlikesiyle karşılaştığına değindikten sonra birçok Kazak askerinin Kazakistan dışındaki topraklarda şehit olup esir düştüğünü, bunların sayılarının ve akıbetlerinin henüz tam olarak saptanamamış olduğunu makalesinde vurgulamaktadır.

Savaşı Kırgızistan’ın perspektifinden değerlendiren Yrd. Doç. Dr. Zuhra Altımuşova, Kırgızistanlı askerlerin savaş esnasında birçok çetin savaşa katılıp Berlin’e kadar gittiklerine, buna rağmen esir düşenlerin hainlikle suçlanıp, geri dönebilenlere çok acımasızca davranıldığına ve Sibiryaya sürüldüklerine değindiği makalesinde, Sovyet halklarının bu savaşta topyekûn, çok büyük fedakârlıklarla Nazi Almanyası’na karşı direndiğini, Kırgızistan’ın da bu minvalde “cephe için” sloganıyla var gücüyle çalıştığını belirtmektedir. Ona göre cephe gerisinde halkın savaşın bütün zorluklarına göğüs germesi, kolhoz ve sovhozlarda sivil ve askerî ihtiyaçlara yönelik üretimlerini kat kat arttırmaları zaferde önemli paya sahiptir, cephedeki kahramanlıklar kadar değerlidir.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol, Dr. Aidarbek Amirbek ve Dr. Ceren Gürseler’in birlikte oluşturdukları “II. Dünya Savaşı ve Özbekistan” başlıklı makalede, savaşın seyrini değiştirmeye yönelik Özbek halkının katkısının çok fazla olduğunun altı çizilmektedir. Diğer yandan savaş, Özbekistan ve Moskova’yı birbirine yakınlaştırdığı gibi uzaklaştırmıştır da. İşgücü ve kaynak açısından Özbekistan’ın gücünün farkına varan Sovyet yönetimi siyasî ve kültürel alanda politika değişikliğine gitti, bunun sonucunda Taşkent seferberlik ilan ederek SSCB’yi anavatan olarak

*Petrolün Bakü’deki tarihi, şehre ve Azerbaycan’a etkisi hakkında yazarın müstakil bir eseri de mevcuttur. Bkz. Nesrin Sarıahmetoğlu, Bakü/Petrolün Sihirli Dünyası, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

tanıdığını gösterdi. Yakınlaşma bu manada gerçekleşse de devamlılığı olmadı, iki taraf açısından farklı hedef ve çıkarlar gözetildi. Bunun yanında savaş esnasında bazı unsurların Alman safına geçmesi, bağımsız “Türkistan”ın kurulması için Almanya ile işbirliğine gitmesi istenilen sonucu getirmedi, SSCB savaştan galip çıktı. Uzaklaşmayı da bu durum ortaya çıkardı; Stalin SSCB’de Rus kimliğini öne çıkardı, Ruslaştırma politikası aradaki mesafe ve güvensizliği arttırdı. Bu durum aslında SSCB içindeki bütün Türk halkları için geçerlidir.

“II. Dünya Savaşı ve Türkmenistan” başlıklı, önceki makaledeki iki isim (Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol ve Dr. Ceren Gürseler) ve Kanat Ydyrys imzası bulunan makalede savaşta Türkmen halkının Sovyet otoritelerine tam destek verdiği, Sovyet karşıtı bir durumun yaşanmayıp Alman tehdidine karşı savaşa katılma konusunda hiçbir tereddüt yaşanmadığı vurgulanırken önceki makalede de altı çizilen bir husus bu makalenin sonucunda da verilmektedir. Bu husus SSCB’nin savaş sonrası dönemde uyguladığı “böl ve yönet” politikasının Orta Asya Türk dilli ülkelerin ortak bir kimlik etrafında birlik olmasını engellediğini, bu durumun etkilerinin günümüzde halen yaşandığıdır. Eserin bütününde vurgulanan bir diğer önemli husus da II. Dünya Savaşı ile ilgili çalışmalarda cephe ve cephe gerisindeki Türklerin kahramanlıklarından, fedakârlıklarından, çabalarından, yaşadıklarından neredeyse hiç bahsedilmediğidir. Eserin hayata geçiriliş amaçlarından biri de budur.

Yrd. Doç. Dr. Barış Adıbelli tarafından kaleme alınan “II. Dünya Savaşı Öncesinde ve Sonrasında Doğu Türkistan” adlı makalenin ilk kısımlarında XIX. yüzyılda Doğu Türkistan’ın bağımsızlık mücadelesi anlatılmaktadır. II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla bölgede değişen dengelerle birlikte Doğu Türkistan savaşın Pasifik ayağının yürütülmesinde önemli bir lojistik merkez hâline gelmişti. Savaş öncesinde ve savaş sırasında gerek Japonya’nın gerekse de Sovyetler Birliği’nin Doğu Türkistan’ın bağımsızlığını destekler gibi görünmesinin altında aslında kendi çıkarlarını gerçekleştirmek yatıyordu. Moskova, Japonya ile mücadelesinde ve Çin’in kontrolünde burada kurulacak bir kukla cumhuriyeti kullanmak istiyordu. Savaşın başlaması bu ülkelerin planlarını bozdu, çünkü ABD’nin Çin’le birlikte harekete etmesi Çin’in Doğu Türkistan’da güçlenmesini sağladı. ABD ve Batı, Sovyetler Birliği’nin Çin’e hâkim olmasını istemeyip Çin üzerindeki emellerinden vazgeçmesini sağlamak için Dış Moğolistan’ı savaş sonrasında SSCB’ye bıraktılar. 1955’te Doğu Türkistan, Çin Merkezî Hükümeti’ne bağlandı ancak Doğu Türkistan’da Uygurların bağımsızlık talep ve mücadelesi hep var oldu.

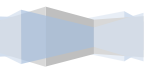
“II. Dünya Savaşı ve Türkiye” başlıklı makalede Prof. Dr. Vahdettin Engin, Türkiye’nin savaşa girmemesine rağmen birtakım ağır bedeller ödediğinin altını çizmektedir. Kayıp vermemek uğruna inatla savaşta taraf olmaktan kaçınılmasına rağmen bilindiğinin aksine Türkiye’nin savaşta binlerce askerini kaybettiği makalede vurgulanırken, Engin’e göre savaşın galiplerinin artık iyice belli olduğu 1944 ortalarında bile aynı tavrın devam ettirilmesi sonucunda Türkiye önemli bir kozdan olmuş, savaş sonrasında galipler yanında masaya oturamamıştır. Makalenin odağında Türkiye’nin savaştaki

kayıpları yer alırken ara başlıklar altında Türkiye’yi savaşa dâhil etme çabalarına ve savaş sırasında yapılan görüşmelerde dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün bu konudaki ısrarlar karşısındaki tavrına, savaş sırasında Türkiye’de yaşanan bazı sıkıntılara değinilmektedir. Ancak makalenin ana başlığı düşünüldüğünde, II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin durumuna daha kapsamlı bir değerlendirme getirilebileceği söylenebilir. Eserin belki de en geniş makalesi bu olması beklenirken aksine, diğerlerinden daha dar kapsamda bir değerlendirmede bulunduğu, Struma Olayı, Varlık Vergisi, İrkçılık-Turancılık davası, vs. gibi bazı hususlara hiç değinilmediği gözlemlenmektedir. İnönü’nün savaş dışı kalma siyaseti ve genel olarak Türkiye’nin II. Dünya Savaşı sırasındaki dış politikasını başarılı bulan genel kanının aksine Prof. Dr. Vahdettin Engin, makalenin sonunda savaşta takip edilen politikayla Türkiye’nin kendine biçilen rolü oynamaya mahkûm edildiği eleştirisiyle okurlara “Hiçbir çıkar sağlanamadan bunca kayba uğranılmışken savaşa kıyısından da olsa dâhil olmak daha faydalı olmaz mıydı?” sorusunu sormaktadır.

“II. Dünya Savaşı’nda Kıbrıs ve Kıbrıs Türkleri” başlıklı yazısında Prof. Dr. Ulvi Keser, giriş bölümündesavaş öncesinde adanın genel durumu hakkında okuyucuyabilgiverdikten sonra bu dönemde İngiliz idaresinde altında bulunan Kıbrıs’ta İngilizlerin özellikle Türkleri sindirmeye yönelik politikalar takip ettiğinin, onları Türkiye’den uzaklaştırma gayreti içinde olduğunun altını çizmektedir. Savaşın başlamasıyla birlikte İngiltere asker ihtiyacını karşılamak üzere adadan asker almaya hız vermiş, zaten ekonomik olarak zayıf olan ada savaş nedeniyle iyice sıkıntıya düşmüş, gençler çareyi askere yazılmakta bulmuştu. Böylece İngilizler tarafından “Kıbrıs Alayı” oluşturuldu. Girit’te verdiği ağır kayıplar sebebiyle Almanlar adaya giremeseler de Kıbrıs İtalya tarafından bombardımana uğradı. Ayrıca İngiltere saflarında farklı cephelerde savaşan birçok Kıbrıslı da bu savaşta hayatını kaybetti. Oldukça ayrıntılı yazılan bu makalede savaşın sonlarına yakın gerçekleşen dikkat çekici gelişmelerden biri olarak Türkiye’nin 23 Şubat 1945’te San Francisco Konferansı’na katılabilmek amacıyla Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmesinin ardından bazı Kıbrıslı Türklerin bu haberi sevinçle karşılayıp Türk Silahlı Kuvvetleri çatısı altında savaşa katılmak istemesi gösterilmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Tuğba Eray Biber “II. Dünya Savaşı ve Yunanistan Türkleri” adlı makalesinde, Batı Trakya Türklerinin II. Dünya Savaşı’nın etkilerini fiilen hisseden ilk Türk topluluklarından biri olduğuna, İtalyan ve Alman saldırılarına maruz kalan toplumun en sıkıntılı dönemini Bulgar işgali sırasında yaşadığını dikkat çekmektedir. Savaş bittiğinde ise bu kez de Yunan İç Savaşı’nda komünist çetelerden zarar gören Yunanistan Türkleri, her iki olayda da (II. Dünya Savaşı ve Yunan İç Savaşı) hükümetin yanında yer almışlarsa da baskı görmekten kurtulamamışlardı.

Ayşegül İnginar Kemaloğlu tarafından kaleme alınan “II. Dünya Savaşı’nda Bulgaristan’da Türk Azınlığı” başlıklı yazıda, Bulgaristan’daki Alman yanlısı faşist iktidarın politikaları altında buradaki Türklerin eğitim ve kültür açısından geri kalmaya mahkûm edilmesinden sonra savaşla birlikte bu toplumun ekonomik olarak da sıkıntıya girdiğine, daha da artan hak ihlallerine uğradığına vurgu

yapılmaktadır. SSCB'nin Bulgaristan'ı işgal edip iktidara Komünistlerin geçmesi ilk zamanlarda Türkler için umut olsa da gelişmeler hiç de istenilen gibi ilerlememiş ve ülkedeki Türk azınlık yine bir baskı ve asimilasyon politikası ile birlikte kitlesel bir göçe de maruz kalmıştır.

Eserde Kırım Türklerinin savaştaki durumlarını değerlendiren Doç. Dr. Giray Saynur Derman, "II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya Türkleri ve Müslümanları" başlıklı makalenin de yazarı olarak karşımıza çıkıyor. Savaşta Almanlar tarafından işgal edilen Yugoslavya coğrafyası büyük zarar görmüş, savaşın devam ettiği yıllarda aşırı milliyetçi Sırp gerillalar 100.000 Müslümanı katletmişti. Savaşın sonuna gelene kadar gelen komünist Yugoslavya idaresinin Türklerle kültürel, dinî, siyasî ve iktisadî baskılar uygulamaları sonucu binlerce TürkTürkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştı. Sırp-Hırvat çekişmesinde de Müslüman nüfusun göçe zorlanması, katliamlarla azaltılması her iki tarafın çıkarına olmuştu. Yazara göre bu coğrafya yalnızca Osmanlı hâkimiyetinde görece sakin ve çatışmasız bir dönem yaşarken Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte sıcak ve soğuk çatışmaların yaşandığı, Türk ve Müslümanların "etnik temizlik"lere maruz kaldığı bir bölge haline gelmiş, yakın tarihte de bu bağlamda yaşananlar arkasında bütün dünya kamuoyunun bildiği büyük dramlar bırakmıştır.

Sinem Dağkiran'ın yazdığı savaşta Romanya Türklerini anlatan makalede, II. Dünya Savaşı'na gelindiğinde Romanya'daki Türk varlığının iyice azalmış olması ile birlikte savaş döneminde buradaki Türklerin Türkiye ile bağlantısının kesilmesinin de etkisiyle bu nüfusun savaştaki faaliyetlerine dair elde çok da fazla bilgi olmadığını öğreniyoruz. Romanya savaşın başlangıcında savaşın dışında kalmaya yönelik bir politika izlese de kısa süre sonra Almanya tarafında savaşa dâhil olmuştu. Savaşın bilinen akıbetinden sonra Sovyet kontrolüne giren ülkede komünist bir idare kurulmuştu. Bu yönetimin baskısına dayanamayan ve Türk nüfusun en yoğun olduğu Dobruca'daki Türkler, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi göç etmek durumunda kalmışlardır.

Eserin Sibiryalı Türkleri ile ilgili bölümünü kaleme alan Liasan Şahin, "II. Dünya Savaşı ve Avrupa'daki Tatarlar" makalesinde Avrupa'ya dağılmış bulunan Tatarların savaştaki durumlarına değiniyor. Batı ile Sovyetler Birliği arasındaki Doğu Avrupa'da savaşın en yoğun çarpışmaları yaşanırken savaş sonrasında da bu bölge adı geçen iki tarafın siyasî ve ideolojik çekişmesinin etkilerini çokça yaşadı. Yüzbinlerce insan savaşta hayatını kaybetti, yüzbinlercesi de göç ya da sürgüne maruz kaldı, muhaliflikle suçlanarak tutuklandı, idam cezasına çarptırıldı; katliamlar, yağmalar, ölüm kampları ve şiddet kaderleri oldu. Yazar, Tatar topluluklarından özellikle Litvanya ve Romanya Tatarlarının yaşadıklarının bu duruma açıklayıcı bir örnek olduğunun altını çizirken Finlandiya Tatarlarının nispeten daha az kayıpla bu dönemi atlattığını belirtmektedir.

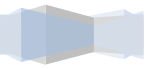
"II. Dünya Savaşı'nın Suriye Türkmenlerine Etkisi"ni yazdığı makalesinde Miray Vurmay Güzel, Suriye Türkmenlerinin tarihine kısaca değindikten sonra Türklerin I. Dünya Savaşı sonrasında bu bölgede "yok hükmünde" sayılarak uğradığı baskının II. Dünya Savaşı'nda daha da arttığını, Hatay'ın anavatanına katılması ile birlikte bu baskı ve baskı açısının iyice derinleştiğini dile getirmektedir. O

dönemde bölgede yönetimi elinde bulunduran Fransa'nın savaşa katılmasından dolayı süreçten etkilenen Suriye Türkmenleri, Soğuk Savaş döneminde de Fransız mandası döneminin yansımalarını yaşadı, baskı ve zulümlere maruz kaldı.

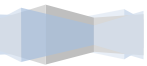
Daha önce iki makalede isimlerini gördüğümüz Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol ve Dr. Ceren Gürseler, eserin son makalesi olan "II. Dünya Savaşı Sürecinde Orta Doğu ve Türkler"i Dr. Celaleddin Seyyedi ile birlikte kaleme almışlar. II. Dünya Savaşı'nın bölgede derin ve kalıcı izler bıraktığına dikkat çekilen makalede, bu bölgedeki Türklerin maruz kaldığı ortak olumsuz tesir olarak baskı ve asimilasyon politikaları görülmektedir. Bu bağlamda Mısır'ın Türkiye'ye komşu olmamasından dolayı II. Dünya Savaşı sürecini daha yumuşak geçirdiğini, Suriye ve Irak'ta şiddetin yaşanması ve bunun sonucunda Türkmenlerin Türkiye'ye yerleşmesi sebebiyle daha sert etkilere maruz kaldığı belirtilirken İran'da ise Türk ve Kürt milliyetçiliğinin doğuşu bu gelişmelerin bir sonucu olarak dikkatimize sunulmaktadır.

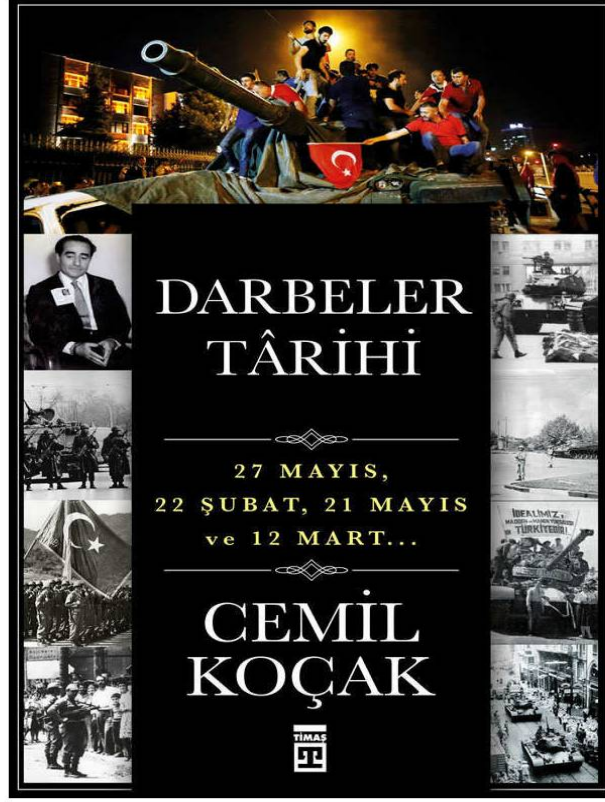
Kuşkusuz "Türk Dünyası" kavramı, tüm Türk halklarını kapsayan bir kavramdır. Günümüzde Orta Asya, Türkiye, Kafkasya, Rusya Federasyonu, Doğu Avrupa, Orta Doğu, İran ve Balkanlar coğrafyasında dağılım gösteren Türk topluluklarını, Türk devletlerini ve bununla birlikte belki de tüm dünyaya yayılmış Türk diasporasını ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında bazı devlet ve toplulukların eserde değerlendirilmediği görülmektedir. Mesela "II. Dünya Savaşı'nda Kafkasya" başlıklı makalede bölgedeki Türk halklarından yalnızca Karaçay-Malkar halkına değinilmektedir. Ancak ardından gelen iki makalede Ahıska Türklerinin ve Kuzey Azerbaycan Türklerinin ayrıca değerlendirilmesi bu durumu kısmen de olsa telafi eder gibi gözükmektedir. Bu bağlamda eserde savaşta SSCB ve İngiltere tarafından işgal edilen İran'daki Türklerin (O dönemde İran'ın %25'ini oluşturan Günay Azerbaycan Türkleri ve Türkmenler) durumu hakkında müstakil bir makalenin olmaması eksiklik olarak değerlendirilebilir. İran'daki Türkler hakkında sınırlı bir bilgiyi ancak "İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Orta Doğu ve Türkler" başlıklı makaleden edinebiliyoruz. Eserde bazı halklarla ilgili bilgiye rastlanılmaması kaynak ya da konuyla ilgili uzman eksikliğinden dolayı olsa gerektir. Bu durumun aksine; Romanya Türkleri müstakil bir makalede değerlendirildikten sonra hemen arkasından gelen "Avrupa'daki Tatarlar" makalesinde de yine bu halkın savaştaki durumundan peyce bahsedilmektedir. Bu türden tekrar son iki makalede Suriye Türkmenleri açısından da karşımıza çıkıyor. Hem müstakil bir makalede hem de "Orta Doğu ve Türkler" bahsinde Suriye Türklerinin değerlendirilmesinin yapıldığını görüyoruz. Aslında sadece bu şekilde değil, farklı kişilerin yazdığı makalelerin bir araya toplanmasının getirdiği genel bir problem olarak özellikle makalelerin giriş bölümlerinde ve savaşla ilgili genel değerlendirmelerde tekrarlar ister istemez karşımıza çıkıyor.

Nükleer silahın ilk kez kullanıldığı, toplu ölüm ve katliamların yaşandığı, Holokost olarak adlandırılan Yahudi Soykırımı ile hafızalardan silinmeyecek olan II. Dünya Savaşı birçok ilke sahne olduğu gibi

birçok önemli sonucu da doğurdu. 60 ülkenin dâhil olduğu savaşta yaklaşık 65 milyon insan hayatını kaybetti. ABD ve SSCB savaştan iki büyük güç olarak çıktılar, bu durumun getirdiği iki kutuplu dünya düzeni ile birlikte Soğuk Savaş dönemi başladı. Her ne kadar Türkiye savaşta tarafsız bir siyaset izlemeye çalışıp savaşa dâhil olmamayı seçse de savaşın bütün olumsuz şartlarını yaşadı, savaştan sonra oluşan yeni Dünya düzeninde Batı Bloku'nda yer aldı. Türkiye dışında Avrupa'dan Çin'e kadar farklı coğrafyalarda, farklı devletler içerisinde yaşayan Türk halkları savaşa hem cephelerde hem de cephe gerisinde büyük fedakârlıklarla dâhil oldular, galip gruba önemli katkılar sağlayıp kahramanlıklarda bulundular. Savaşın etki ve sonuçlarını bütün boyutlarıyla yaşadılar, sürgünlere uğradılar, vatanlarından ayrıldılar. Bu çalışma II. Dünya Savaşı'nın Türk halklarına etki ve yansımalarını bütüncül bir yaklaşımla ele alan ilk çalışma olarak konuyla ilgili çalışma yapan araştırmacılara kuşkusuz önemli bir kaynak eser olmasının yanında görsel zenginlik, kolay ulaşılabilirlik avantajları ile konuya ilgi duyan genel okuyucu kitlesinin de bilimsel gerçekler ışığında bilgi sahibi olmasını sağlayacaktır.

Darbeler Tarihi

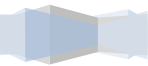
Cemil Koçak,

İstanbul, Timaş Yayınları, Ekim 2016, 230 s. ISBN 978-605-08-2371-4

Havva YILMAZ NURCAN*

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en sıkıntılı süreçleri şüphesiz askeri darbelerin cereyan ettiği dönemler olmuştur. Yakın tarihimizin bu problemlili darbe süreçleri asker-siyaset ilişkilerini de bir hayli kırılgan hale getirmiştir. Cumhuriyet tarihimizde gerçekleşmiş ilk askeri darbe olan 27 Mayıs 1960 darbesinden 56 yıl sonra Türk toplumu yeni bir askeri darbe tehdidi ile yüz yüze kalmış, halkın büyük kahramanlığı ve fedakârlığı sayesinde 15 Temmuz 2016 darbe kalkışması akamete uğratılmıştır. Bu darbeyi diğer askeri darbelerden ayıran pek çok faktör bulunmasına karşın, darbeye giden süreç

*Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü <mailto:havvanurcan@hotmail.com>

dikkatli bir biçimde analiz edildiğinde cuntacıların 27 Mayıs 1960 darbesini örnek aldığı müşahede edilmiştir.

Cemil Koçak, 15 Temmuz darbe girişimini müteakip takriben 3 ay sonra hazırladığı *Darbeler Tarihi* adlı kitabında bu benzerliğe dikkat çekmek istemiştir. Koçak bugünü anlamının yolunun, geçmişi bilmekten geçtiği nazariyesinin altını çizerek kitabı yazma amacını, 15 Temmuz darbe girişiminin doğru bir biçimde analiz edilmesine katkı sağlamak şeklinde belirtmiştir. Yine yazara göre bir tarihçi yalnızca geçmişi yazmakla yetinmemeli, geçmiş ile güncel arasındaki kopmaz bağı vurgulamaya gayret etmelidir. ‘Tarihçilikte esas olan budur ve ben de bunu yapmaya çalıştım’ diyor eserin sunum bölümünde.

Kitabın kapağını incelediğimizde darbe dönemlerinde çekilmiş fotoğraflardan hazırlandığını görmekteyiz. Sunum bölümü ise yazarın 15 Temmuz darbe girişiminden sonra gazetelere vermiş olduğu iki mülakat ile başlıyor. Yazar burada 15 Temmuz’a uzanan süreci analiz ederken 27 Mayıs 1960 darbesiyle aralarındaki benzerliklere ve darbelerin dış destekçilerine dikkat çekiyor. 15 Temmuz darbe teşebbüsünün savuşturulmasıyla sorunun çözülmediğini, darbe riskinin ve ülkede darbeci zihniyetlerin halen bulunmaya devam ettiğini ve bu zihniyet kazanıp atılmadan darbe tehdidinin geçmiş olmayacağı gerçeğinin altını çiziyor. Sonrasında ise 15 Temmuz FETÖ kalkışmasının başarısız olma nedenleri üzerinde duruyor.

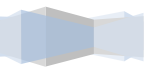
Sunum dışında kitap 3 kısımdan oluşmaktadır. En geniş kısım 27 Mayıs 1960 darbesinin anlatıldığı ilk kısımdır. Burada darbeye giden süreç ve oynanan algı oyunları, 27 Mayıs darbesinin kimler tarafından nasıl gerçekleştirildiği, Milli Birlik Komitesinde darbe sonrası yaşanan çekişmeler ve krizler anlatılıyor. Siyasetçilerin bu süreçte nasıl itibarsızlaştırıldığı, asılsız söylentilerle halkta oluşturulmak istenen panik havası ve sokak eylemleri dönemin tanıklarının ifadeleri ve gazete manşetleriyle detaylandırılarak okuyucuya aktarılıyor.

Talat Aydemir’in başarısız darbe girişimleri olan 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 darbe teşebbüsleri ikinci kısmın konularını oluştururken son kısımda 12 Mart 1971 darbesi yer alıyor. Yine bu kısımda yazarın ODTÜ ile ilgili vermiş olduğu bilgiler dikkat çekiyor. Kitabın tüm kısımları yazarın daha önce kaleme almış olduğu ve bazı gazetelerde yayınlanmış olan yazı dizilerinden derlenmiştir.

Kitabın çıkış noktası ise tarihin tekerrür etmemesi için, yaşanan darbelerden dersler çıkarmak ve bu süreçleri doğru analiz ederek aynı hatalara tekrar düşmemek, aynı vahim tablolarla tekrar karşılaşmamak şeklinde tasvir edilmiştir. Kitapta yer alan bilgiler genel olarak hatıratlar, gazete manşetleri, çeşitli dokümantasyonlar ve yazarın bizzat kendi tecrübeleri ile harmanlanmıştır.

Yazarın özellikle üzerinde durduğu nokta, darbe süreçlerinde yaşanan olayların birbirinin aynı olmasıdır. Neredeyse her darbe öncesi sokaklar karıştırılıyor, üniversite öğrencileri hükümet karşıtı gösteriler düzenliyor ve asılsız rivayetler kulaktan kulağa hızla yayılıyor ve böylece toplumun genel fikriyatının iktidardaki hükümet aleyhine değiştirilmesi amaçlanarak yapılan darbenin tüm toplum tarafından benimsenmesi ve meşru bir darbe olduğu zihinlere zerk edilmeye çalışılıyor. Kısaca iç ve dış destekli bazı mahfiller yangın çıkartıyor ve tabiri caizse itfaiye olarak görülen ordunun müdahale etmesi bekleniyor.

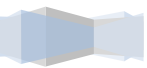
Yeni jenerasyon gezi olayları ve 15 Temmuz darbe teşebbüsünde bu süreci ilk kez tecrübe etti. Fakat yazar bu yöntemlerin hiçbirinin yeni olmadığını ve hepsinin benzer şekillerde daha önce denendiğini ayrıntılarıyla okuyucusuna anlatıyor. Ayrıca bu darbelerin nedenleri ve sonuçlarının darbecilerin mülakatlarına dayanarak anlatılması okuyucuya darbecilerin zihin yapılarını etüt etme olanağı sağlıyor.

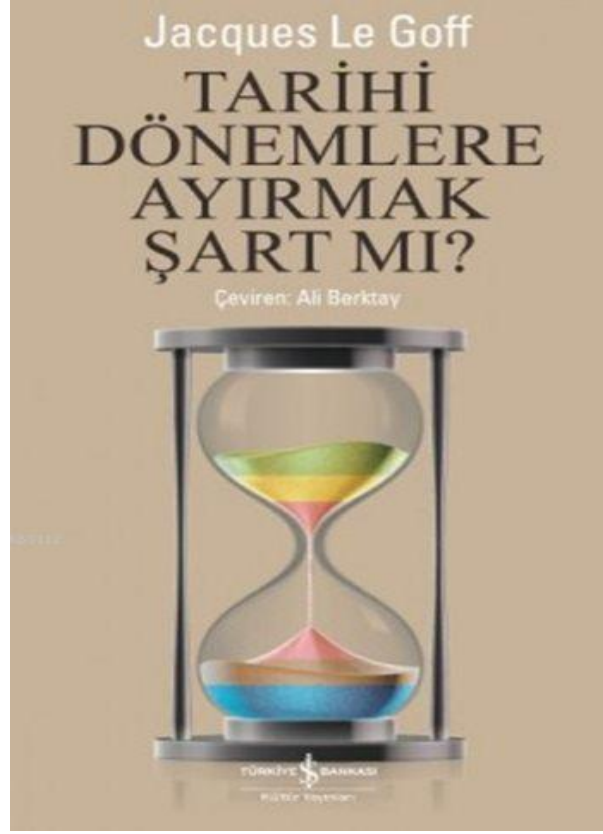

Kitapta darbeler ve cuntalar ile ilgili kamuoyunda fazla bilinmeyen konulara da rastlıyoruz. Mesela 1945-46 yıllarında ordu içinde, o yıllarda iktidarda bulunan CHP'ye karşı bir ihtilal düşüncesi olduğu ve generallerin çoğunun Demokrat Parti'yi desteklediği çoğu kişi tarafından bilinmez. Demokrat Parti 1950 yılında yapılan seçimleri kazanarak iktidara gelmiş olmasa belki de Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi 1950'lilerde yaşanacaktı. Ne var ki dönemin cuntacıları zamanla Demokrat Parti aleyhine döndü ve 1960 darbesini gerçekleştirdi. Bu darbe sonrası 27 Mayıs ruhunu tekrar canlandırmak amacıyla iki darbe teşebbüsü ve sonuçları da cuntacıların anılarıyla kitapta yer alıyor.

Kitabın adı *Darbeler Tarihi* olunca haklı olarak 27 Mayıs'tan 15 Temmuz kalkışmasına kadar tüm darbeleri içereceği beklentisi oluşuyor. Fakat 12 Eylül 1980 darbesine yer verilmemiş olması bir eksiklik olarak göze çarpıyor. 15 Temmuz FETÖ darbesine de cüz'i bir yer ayrıldığını görüyoruz. Ayrıca kitapta yer yer mükerrere düşülmesi okuyucuda dejavu hissini uyandırıyor. Anlatım ve içeriğin verdiği belgesel izlenimiyle kitap, okuyucusunu adeta zaman tüneline geçiriyor.

Birinci Cihan Harbi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti, demokrasisini oturtmaya çalışırken birçok yol kazası yaşamış ve her darbe maalesef ülkeyi onlarca yıl geriye götürmüştür. Bu kitap ile daha iyi anlıyoruz ki; Yaşanan darbelerden gerekli dersleri çıkaramamış ve her defasında göz göre göre gelmelerine rağmen gerekli tedbirleri alamamışız. Bu gafletimizin bedelini de geçtiğimiz yıl ordumuzun içinde yuvalanan Fetullahçı terör örgütünün 15 Temmuz'daki darbe kalkışmasında 250 insanımızı kaybederek ödedik. Umulur ki bundan sonra Türkiye toplumu böyle bedeller ödemesin, bu kitap gibi çalışmaların sayısı artsın, toplum bilinçlensin ve ordudan üniversitelere kadar tüm kurumlarımız demokrasiyi içselleştirerek ülkemizi daha iyi noktalara taşıyın. Keyifli okumalar dilerim.

Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?

Jacques Le Goff, Çev. Ali Berktaş

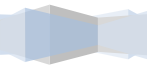
İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016,128 Sayfa, ISBN:9786053327936

Zafer SARAÇ*

Kronoloji ilmine göre geçmiş zamanın görünümünü değerlendirirsek, önemli tarihi olayların bir dönüm noktası olarak kendini gösterdiğini ve bu dönüm noktalarıyla tarihin bölümlere ayrıldığını gözlemleriz. Batılı tarih anlayışının kuramlarına göre şekillenen bu bölümlenme herkes için makul olmuş olacak ki bu duruma itiraz şöyle dursun eleştirilerin bile kısıtlı bir havzada kendisine yer bulduğunu söyleyebiliriz. Tarih ilmine metodolojik olarak yaklaşan bazı âlimler kitaplarında konuyu yer yer gündeme getirmiş olsa da konu genel kabullerin gölgesi altında kalmaktan kurtulamamıştır. Le Goff, kitabıyla bu gölgede kalmış konuyu tekrar gündeme taşıyor. Kitabın ismine bakarak değerlendirecek olursak, bir antitez oluşturma iddiasında olduğunu tahmin edebiliriz. Ama yazar önsözünde kendi ifadesiyle kitabın ne tez ne antitez ne de bir sentez olarak nitelendiriyor. Ona göre deneme mahiyetindeki eseri, uzun bir araştırmanın vardığı noktayı özetlemek için kaleme alınmış.

---

* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
zafersarac@hotmail.com

Le Goff küreselleşme kavramının tarihin değerlendirilmesi hususunda kendisini gösterdiğinden dem vurarak, tarihin küreselleştiği günümüzde tarih yazımında yeni bakış açılarının kazanılabilmesi için bu anlamdaki fikirlerin yenilenmesini düşünüyor. Araştırma alanının Ortaçağ olması, Marc Bloch'un Annales Ekolünün mensubu olması, biyografisinden yola çıkanların karşılaşmayı umdukları Ortaçağ odaklı tarihçi profiliyle uyuyor. Zaten anlatımında Ortaçağ ve Rönesans arasındaki ilişkileri fazlasıyla vurgulamasından, bunu algılayabiliyorsunuz. Tarihin dönemlere ayrılmasında Ortaçağ'dan yola çıkan Goff, geçmişin değerlendirilmesi üzerinde tarihinin özneliği ile şekillenen bu işlemi oldukça karmaşık bulur. Bu karmaşıklığın bam teline parmak basarak Ortaçağ Dünyasından elde etmiş olduğu bilgiler ile sonuca ulaşmaya çalışır.

Giriş kısmında fikir haritasını kabataslak bize sunduktan sonra, eski dönemlendirmelerin nasıl olduğunu belirtir. Bu konuda aklımızda somut bir şablon oluşması adına örnekler sunar. Bu dönemlendirmelerin dinsel kökenlerine ışık tutan Goff, zamanın küreselleştirilmesi çalışmalarıyla batının zamana hâkim olmak adına kendi zaman bölümlemesini dayattığını düşünür. Uzmanlık alanı açısından Ortaçağ kavramının tarihsel kökenine inerek, 17. Yüzyıl öncesi kullanımının yokluğunu kanıtlar. Ortaçağ kavramının tarihsel olarak geçirdiği evrimi, tarihin dönemlendirilmesinde gösterilen tarafgirliğe, dayanak olarak gösterir. Burada iki önemli nokta üzerinde duran Goff zamanın şekillenmesinde, Rönesans'ın merkezi Roma ve İtalya'yı önemli bir mevkie koyarken, Antikçağ ve Ortaçağ arasında belirgin bir kırılma noktasının olmadığından yakınır.

Tarihin dönemlere ayrılmasındaki eğitim faktörünün etkisini ayrı bir başlıkla sunması dikkate şayandır. Tarih eğitiminin dönemlerin oluşmasındaki etkisi anlatılırken, Avrupa'da tarih biliminin gelişimi detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu tarihçe şekillenirken diğer kıtaların özellikle Şark'ın anlatımında kendisine yer bulamaması Goff'un merkez üssü batı olan tarihçiliğini kanıtlamaktadır. Tarih-eğitim ilişkisinin tarihsel köklerinden hareketle bu şekilde izah eden Goff, ikinci uzmanlık alanı Rönesans'a farklı bir başlıkla geçer. Rönesans'ın doğuşunu anlattığı bu kısımda dikkat çeken en önemli unsur, Annales okulunun meşhur temsilcileri Michelet ve Febvre gibi önemli tarihçilerden fazla iktibas yapmasıdır. Annales okulunun bir mensubu olarak fikirdaşlarının Rönesans görüşlerini, kendine dayanak yapar. Annales ekolüne göre yapmış olduğu bu Rönesans tasvirlerini, Jacop Burckhardt (1818-1897) isimli İsviçreli sanat tarihçisinin "İtalya'da Rönesans Uygarlığı" kitabını tanıtarak tamamlar.

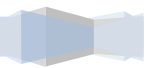
Goff Rönesans'ın doğuşunu anlattığı bahsettiğimiz başlığın "Günümüzde Rönesans" başlığı izler. Günümüzde Rönesans dönemini inceleyen tarihçilerin fikirlerini bizlerle paylaşır. Ortaçağ-Rönesans ilişkisindeki bağlantı noktalarını bize Paul Oscar Kristeller, Eugenio Garin, Erwin Panowsky, Jean Delumeau gibi tarihçilerin eserini tanıtarak ve görüşleri hakkında detaylı malumat vererek sunar. Çok yönlü bakış açısını kazandırması, farklı yorumların getirdiği çelişkileri yüzeye çıkarması ve konuya açıklık kazandırması yönünden bu bölüm yazarın fikirlerine yataklık eder. Bu bölümün sonunda Rönesans'ın önemini bahsi geçen yazarlarla bildirmesine karşın, Rönesans'ın ayrı bir dönemi temsil etmediği, uzun bir Ortaçağ'ın son Rönesans'ı olduğu, görüşünü ortaya atar.

Goff, Ortaçağ'ın karanlık çağ haline gelmesini ayrı bir başlık altında ele almıştır. Rönesans'la beraber Ortaçağın itibarındaki azalma, aydınlanma çağı ile beraber Ortaçağ'a karanlık yaftasının yapışmasına neden olmuştur. Goff bu süreci dile getirirken birçok yerde Ortaçağ'ın itibarını iade eder. Antikçağla yapılan kıyaslamalar neticesinde, Ortaçağ'ın kendine has üstünlüklerini dile getirir. Skolâstik düşüncenin Hümanizmaya evrilmesi sürecinde ki düşünce adamlarının fikirlerini bizlerle paylaşması, Ortaçağ algımızı bilindik kalıpların dışına çıkmasına neden olmaktadır. Hristiyan teolojinin etkinliğinin zirvesindeyken, reform sonucu kilisenin yediği darbeye güç kaybına uğramasına kısaca değinilmiş olmasına karşın; Ortaçağ'ın sanatsal kompozisyonu, başka anlatıların aksine ön plana

çıkarılmıştır. Özellikle edebiyat, resim, müzik alanındaki eserlere örnek verilerek, Rönesans'a nazire yapılcasına sunulmuştur. Ortaçağ'ın iyi yönleriyle beraber, engizisyon ve cadılık gibi kötü yönlerine de temas edilerek, toplumda bıraktığı kara lekeler üzerinde durulmuştur. Ortaçağ-Rönesans kıyaslarıyla beraber sadede gelirken, tarihin dönemlendirilmesine ilişkin kopuşlara az rastlandığı sonucuna varılmıştır.

Goff bütün bu anlattıklarından sonra kavramsallaştırdığı "Uzun Ortaçağ" isimli kısımla kitabına devam etmiştir. Bu kısımda, Ortaçağ ile Rönesans arasındaki sürekliliği incelemeye devam etmiştir. Avrupa'da meydana gelen ekonomik değişimler üzerinde dururken, yeni durumun Avrupa düşüncesi üzerindeki yansımalarını değerlendirmiştir. Özellikle beslenme alışkanlıkları üzerinde durularak, Avrupa'nın atlattığı kıtlık badireleri Fernard Braudel'in çalışmalarından örneklenmek üzere, Ortaçağ-Rönesans sürekliliğine kanıt olarak sunulmuştur. Sunulan kanıtlar bu kadarla da kalmamış, Avrupa'nın sosyo-kültürel dünyası içinde yapılan gezintilerle, süreklilik düşüncesi pekiştirilmiştir. Ayrıca Goff "Uzun Ortaçağ" anlatısının sonuna doğru, kendi dönemlendirme önerisini sunar. Ona göre birden fazla Rönesans'ı bünyesinde barındıran Uzun Ortaçağ'ın sonu, 18. Yüzyılın ortalarına tekabül etmektedir. Uzun Ortaçağ ve modern zamanlar ayrımına ise Sanayi Devrimi'ni kırılma noktası olarak yerleştirir. Uzun Ortaçağ'ı modern zamanlardan ayıran özelliklerle bu bölümü de sonlandırır.

Sonuç olarak Goff, dönemlendirme hususunda yazmış olduğu bu denemesiyle hükmetmeye çalıştığı zamanın bir unsuru olan insanın zamanın bölünmesindeki etkisine dikkat çekmiştir. Dönemlendirmeye şekil kazandıran bu üslubun oluşmasında etkili olan ölçütlerin neler olduğunu, bu sürecin nasıl işlediğini belirtirken, kendi kuramını da sunmaktadır. Dönemlendirmede uzun dönemin süreklilik arz ettiğine sık sık vurgu yaparak, kopuş ve kesinti birleşimlerinin olduğunu savunur. Dönemlendirmenin sınırları çizili uygarlık alanlarına uygulanması şeklinde muhafazasına inanmakla beraber, tarihsel süreç bağlamında farklı kültür bölgeleri arasında bağlantı kurulması işini küresel tarihe devreder. Bu bağlamda tarih açısından küreselleşme aynileşme değildir. Ama topluluklar arasında iletişim söz konusudur. Bu nedenle dönemlendirmenin günümüz tarihçileri için oldukça önemli olduğunu düşünür. Kendisi kitabın başında eseri özet olarak nitelendirse de özetin dışına çıkan zengin bir içerikle karşılaştığımız aşikârdır. Özellikle konusunda ihtisas sahibi uzman tarihçilerin yorumlarını, yaşadıkları dönemleri temel alarak karşılaştırması, her başlık altında okuyucuyu çok yönlü bir bakış açısına kavuşturmaktadır. Tarihe yapılan bu tip metodolojik eleştiriler tarihçinin ufkunu genişletmesi açısından oldukça önemlidir.

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIMI ESASLARI

1. Tarih Kritik Dergisi (TKD) tarih sahasında genel kaide olarak son iki yılda yayınlanmış eserlerin Türkçe ve İngilizce tanıtım ve incelemelerini yayımlar. Başka bir yayın organında yayınlanmış yazıların çevirileri yayınlanabilir. Çevirilerin özgün metni de gönderilmelidir.
2. TKD'ye gönderilen yazılar editör tarafından derginin yayın kriterleri açısından incelenir. Editör kuşkuya düştüğü hususlarda yayın kurulundan görüş talep alır. Uygun bulunan yazı ilgili hakeme gönderilir. Hakemin uygun bulduğu yazı yayımlanır. Editör yazılarda yazım şekli ile ilgili değişiklik yapabilir.
3. Yazarlara herhangi bir telif ücreti ödenmez.
4. Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.
5. Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir. Kitap incelemesi yazarı,
  - a. Giriş kısmında ana tez ve yaklaşımını ifade etmeli,
  - b. Özet kısmında kitabın esas argüman ve iddiaları üzerine odaklanmalı ve çalıştığı disipline getirdiği katkı ve itirazları sıralamalı,
  - c. Eleştirel tartışma kısmında kitap yazarının alanında yaptığı katkıların önemini değerlendirmeli, argümanlarının dayandığı veriler ve bunların bağlama uygun kullanılıp kullanılmadığını incelemeli ve
  - ç. Sonuç kısmında kitaba ilişkin ulaştığı sonuçları ifade etmelidir.
6. Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım

Yücel Öztürk (ed.)

İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, 432 sayfa, ISBN: 978-605-9964-38-8.

Fatih ORTA*

7. Sayfa altında özel işarete karşılık olarak yazarın akademik unvanı, mensup olduğu kurum ve e-posta adresi yazılır (* Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya, forta@selcuk.edu.tr).
8. Kitap tanıtımı metinleri 800-1500 kelime arasında, kitap inceleme metinleri ise 2500-4000 kelime arasında olması tercih edilir.
9. Tanıtım veya incelemenin yapıldığı eserin kapak sayfası resmi metnin başlık bilgilerinin hemen üstüne ortalanarak konulur.
10. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı olmalıdır.
11. Metin içinde vurgulanması istenen kısımlar *italik* olarak yazılmalıdır. Alıntılar ise *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan az olan alıntılar satır arasında, üç satırdan fazla olan alıntılar ise satırbaşı yapılarak satırın iki yanından 1 cm içeride blok halinde, 9 punto ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.

12. Dipnotlar klasik yöntemde sayfa altında numaralandırılarak verilir.

GUIDELINES FOR BOOK REVIEWS AND REVIEW ESSAYS

1. The Journal of History Critique (JHC) publishes book reviews and review essays in Turkish and English of works in the fields of history, published in the past two years, as a general rule. Translations of previews and essays published in other chronicles and/or journals may also be published. In that case, the original texts of the translations should also be forwarded to JHC.

2. All reviews sent to JHC is subject to examination of the Editor who will conduct an appraisal of the work to establish its conformity with the Journal's publishing *criteria*. The Editor may ask for the opinion of the Editorial Board in case it is so required. Convenient review is sent to the referee. Upon approval of the referee, review is publish. The Editor may make changes regarding the layout format.

3. No *honorarium* will be paid to the authors/researchers.

4. Book reviews should not merely be a summary of the work but should include a critical assesment of the work as well. Book Reviewer shall offer agreement or disagreement with the author and identify where he/she finds the work exemplary or deficient in its contents of knowledge, judgments, or structure. Reviewer shall also clearly state his/her opinion of the work which is discussed.

5. Review essay shall offer an insight into the most important points of the book and discuss these points within a critical approach. Review essays shall follow a general pattern of introduction, summary of the book, critical discussion and conclusion. Author of the review essay shall

- a. Express the fundamentals of his/her thesis and basic approach in the introduction,
- b. Focus on main arguments and assertions of the book and list its contributions and objections in its field in the summary,
- c. Evaluate the contributions of the author of the book to his/her field and examine the data on which his/her arguments have been based and the way in which he/she has used these data within the context of the critical assessment.
- d. Express in the conclusion part he/she has inferred about the book

6. Title information vis-a vis the review shall include name of the book or essay, author of the book, publication place and printing house, publication year, number of pages, and ISBN number. One line below the title, name and family name of reviewer should be written with asterisk right aligned. See an example below;

Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe

David Nicolle

Barnsley, Pen & Sword Books, 2010, Pp. xvi, 256, ISBN: 978-184415-954-3.

Mesut UYAR*

7. In footnote section, academic title, institution and e-mail address of reviewer are required to be written with asterisk (* Associate Professor, University of New South Wales, Canberra, m.uyar@adfa.edu.au).

8. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.

9. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review or essay.

10. The typeface must be written in Times New Roman, font size 11, line spacing 1,5, footnotes font size 9 and with single line spacing. Spacing of paragraphs must be 3 pts with the previous one, and 3 pts. with the following one and justified.

11. The important points which need to be emphasized in the text should be written in italics. Citations/quotations should be in *italics* and inverted commas. Citations/quotations less than three lines should be written between lines. If it is more than three lines it must be placed as block 1 cm inside equally from the beginning and the end of the line with font size 9 and 1 linespacing.

12. Footnotes will be given in classical manner i.e bottom of the page with numbers.

History Critique

Tarih Kritik Dergisi / Journal of History Critique

TARİH KRİTİK DERGİSİ
Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review Essays
Yıl/Year 3 • Sayı/Issue 2 • Nisan/April 2017 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Doç. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Vice Editor
Ali ARSLAN

YAYIN KURULU/Editorial Board
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV

MUSAHHİH/Proofread
Yunus ALICI, Serhat DEMİR, Mustafa Hakan
YILDIRIM, Serkan GÖKBULUT

AĞ TASARIM/Web Designer
Hasan AKYOL

tarihkritik@gmail.com www.tarihkritik.com

www.tarihkritik.com

ISSN : 2149-813X